

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ

Πρακτικά Επιστημονικής Ημερίδας
Παρασκευή, 9 Μαρτίου 2012

επιμέλεια

Εύα Σημαντώνη-Μπουρνιά
Ευγενία Γερούση
Όλγα Κακαβογιάννη

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ
ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ

ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Πρόεδρος

Δρ Φ. Ζαφειροπούλου, Επίτ. Έφορος Αρχαιοτήτων

Μέλη

Ο. Κακαβογιάννη, Επίτ. Διευθύντρια Αρχαιοτήτων

Δρ Β. Νικολόπουλος, Αρχαιολόγος ΥΠ.ΠΟ.Τ.

Ο. Παλαγγιά, Καθηγήτρια Πανεπιστημίου

Γ. Ρήγινος, Αρχαιολόγος ΥΠΠΟΤ

Ν. Σγουρίτσα, Καθηγήτρια Πανεπιστημίου

Δρ Μ. Φιλήμονος, Επίτ. Διευθύντρια Αρχαιοτήτων

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Πρόεδρος

Μ. Τιβέριος, Καθηγητής Πανεπιστημίου, Ακαδημαϊκός

Μέλη

Δρ Ε. Γερούση, Διευθύντρια Αρχαιοτήτων ΥΠΠΟΤ

Α. Αρχοντίδου, Επίτ. Διευθύντρια Αρχαιοτήτων

Δ. Δαμάσκος, Επίκ. Καθηγητής Πανεπιστημίου

Λ. Δεριζιώτης, Επίτ. Διευθυντής Αρχαιοτήτων

Δρ Α. Ντάρλας, Διευθυντής Αρχαιοτήτων ΥΠΠΟΤ

Ε. Σημαντώνη-Μπουρνιά, Καθηγήτρια Πανεπιστημίου

Συντονισμός έκδοσης
ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ

Σχεδιασμός εξωφύλλου
ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΜΗΤΣΟΠΟΥΛΟΥ

Σελιδοποίηση, εκδοτική επιμέλεια
ΚΙΚΗ ΜΠΙΡΤΑΧΑ

ISBN: 978-618-81337-0-9
© Ένωση Αρχαιολόγων Ελλάδος «Ηώς»

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση, η αναπαραγωγή –ολική, μερική ή περιληπτική– των κειμένων ή του εικονογραφικού υλικού με οποιονδήποτε τρόπο, χωρίς προηγούμενη γραπτή άδεια από τους συγγραφείς και την Ένωση Αρχαιολόγων Ελλάδος «Ηώς».

**ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ
ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΟΥ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ**

Πρακτικά Επιστημονικής Ημερίδας.
Παρασκευή, 9 Μαρτίου 2012.
Πολιτιστικό Κέντρο του Δήμου Αθηναίων

επιμέλεια
Εύα Σημαντώνη-Μπουρνιά
Ευγενία Γερούση
Όλγα Κακαβογιάννη

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Στους διακηρυγμένους στόχους της Ένωσης Αρχαιολόγων Ελλάδας ΗΩΣ συγκαταλέγονται στη διευκόλυνση του διαλόγου πάνω σε θέματα που απασχολούν την ελληνική αρχαιολογική κοινότητα, η χωρίς προκαταλήψεις συζήτηση παλαιότερων και νέων προσεγγίσεων σχετικών με το ρόλο και την προστασία των μνημείων και η σχέση των τελευταίων με το κοινωνικό σύνολο. Τα θέματα αυτά βρέθηκαν στο επίκεντρο της πρώτης δημόσιας εκδήλωσης που οργάνωσε η Ένωση, της Επιστημονικής Ημερίδας με θέμα την «Αρχαιολογική Έρευνα και Διαχείριση του Αρχαιολογικού Υλικού», που πραγματοποιήθηκε με ιδιαίτερη επιτυχία την Παρασκευή, 9 Μαρτίου 2012, στο Πολιτιστικό κέντρο του Δήμου Αθηναίων. Από το πρωί μέχρι αργά το απόγευμα ένας μεγάλος αριθμός αρχαιολόγων της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, των Πανεπιστημίων, των ελληνικών και ξένων Ερευνητικών Ιδρυμάτων, αλλά και εκπρόσωποι συναφών ειδικοτήτων, όπως οι συντηρητές, παρακολούθησαν με πολύ ενδιαφέρον τις ανακοινώσεις και μετείχαν με ιδιαίτερη μαχητικότητα στη συζήτηση.

Τα θέματα που παρουσιάστηκαν κάλυψαν ένα ευρύτατο φάσμα προβληματισμών και θέσεων που βρίσκονται στην αιχμή της σύγχρονης αρχαιολογίας, ιδιαίτερα της «μαχόμενης». Θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς ότι πολλά από τα αντικείμενα που αναπτύχθηκαν και κάποιες από τις προτάσεις που κατατέθηκαν αποτελούσαν για χρόνια απαγορευμένη περιοχή, ενώ ακόμη και σήμερα κυριολεκτικά «καίνε». Άλλωστε η μακρότατη συζήτηση που ακολούθησε έδειξε ακριβώς ότι είχε φτάσει η ώρα να τεθούν επί τάπητος προβλήματα που μέχρι πρόσφατα καλύπτονταν από «αιδήμονα σιγή».

Προτάσεις για τον καλύτερο τρόπο συλλογής και διαχείρισης της ανασκαφικής πληροφορίας μέσα από παραδείγματα κατέθεσαν οι Φ. Αγγελοπούλου και Γ. Βαβουρανάκης, οι Γ. Παπαδάτος και Χ. Σοφianού, οι Μ. Τσιμποπούλου, Μ. Ψαλλίδα, Γ. Κωστοπούλου, ενώ οι Ν. Καραδήμας και Μ. Τσιμποπούλου παρουσίασαν τους τρόπους λειτουργίας ιδιωτικών οργανισμών και μη κερδοσκοπικών Ιδρυμάτων που έχουν να επιδείξουν ιδιαίτερα επιτυχή δράση πάνω στο συγκεκριμένο αντικείμενο.

Θέματα επιστημονικής δεοντολογίας που άπτονται της αναγκαιότητας και του μέλλοντος της ανασκαφικής έρευνας και διαχείρισης του αρχαιολογικού υλικού έθιζαν, ο καθένας από τη σκοπιά του, οι Π. Βαλαβάνης, Ευ. Νικολόπουλος, Ο. Παλαγγιά, Γ. Πάλλης και Μ. Φιλήμονος-Τσοποτού. Κάτι αντίστοιχο πραγματεύθηκαν η Ο. Κακαβογιάννη και ο Γ. Ρήγιнос σε σχέση με τα Μεγάλα Δημόσια Τεχνικά Έργα. Μέσα στο ίδιο πλαίσιο της βέλτιστης διαχείρισης του αρχαιολογικού υλικού κινήθηκαν οι προτάσεις του D. Rupp, που ακούστηκαν μάλιστα ιδιαίτερα ριζοσπαστικές.

Η διαχείριση της αρχαίας, μεσαιωνικής και νεότερης πολιτιστικής κληρονομιάς αποτέλεσε αντικείμενο κάποιων ανακοινώσεων (Α. Λούβη, Ε. Σημαντώνη-Μπουρνιά), ενώ το θεσμικό πλαίσιο που διέπει τις ανασκαφικές έρευνες και την ανάδειξη μνημείων και χώρων, σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο, παρουσίασαν σύντομα και συστηματικά οι Π. Πάντος και Β. Παπούλιας.

Η ανακοίνωση, τέλος, του Α. Ντάρλα αποτέλεσε μια κραυγή αγωνίας για την απαξίωση των παλαιολιθικών καταλοίπων στη χώρα μας.

Στόχος των οργανωτών της εκδήλωσης δεν ήταν απαραίτητα η διατύπωση των βέλτιστων λύσεων, στις οποίες άλλωστε χρόνια τώρα δεν έχουν καταφέρει να καταλήξουν ούτε η ελληνική πολιτεία, ούτε η ελληνική αρχαιολογική επιστήμη και οι διάκονοί της. Συχνά το πρακτικό αποτέλεσμα παρόμοιων διοργανώσεων δεν είναι άμεσα εμφανές, θα μπορούσε μάλιστα να έχει κάποιος την αίσθηση ότι λειτουργούν μόνον ως εκτόνωση του ατμού που έχει φθάσει σε επικίνδυνη συγκέντρωση σε ένα καζάνι που βράζει. Όμως στην ημερίδα της 9ης Μαρτίου 2012 τα προβλήματα τέθηκαν με παρρησία και προκλήθηκε μια πρώτη συζήτηση απόψεων, που ίσως ανοίξει νέους δρόμους οι οποίοι διαφορετικά δεν θα είχαν ακολουθηθεί.

Με αυτήν την ελπίδα το προεδρείο και τα μέλη της Ένωσης Αρχαιολόγων Ελλάδας ΗΩΣ καταθέτουν την ηλεκτρονική έκδοση των πρακτικών της ημερίδας (με όσες από τις εισηγήσεις και τις περιλήψεις τους παραδόθηκαν στην εκδοτική επιτροπή) και προσβλέπουν σε έναν ολοένα διευρυνόμενο και ζωηρότερο διάλογο ανάμεσα στα μέλη της αρχαιολογικής κοινότητας.

Αθήνα, 17-3-2014

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Α. ΝΤΑΡΛΑΣ. Και αυτά Αρχαία είναι... Το ζήτημα της έρευνας, προστασίας και ανάδειξης των παλαιολιθικών καταλοίπων στη χώρα μας	9
Γ. ΠΑΠΑΔΑΤΟΣ, ΧΡ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ. Η συστηματικότητα μιας σωστικής ανασκαφής: Η αρχαιολογική έρευνα ενός μινωικού νεκροταφείου στην Επαρχία Σητείας	19
Ο. ΚΑΚΑΒΟΠΙΑΝΝΗ. Μεγάλα Έργα και ανασκαφές: Αρχαία, αρχαιολογία και αρχαιολόγοι	27
Μ. ΤΣΙΠΟΠΟΥΛΟΥ. Πετράς Σητείας. Συντήρηση, τεκμηρίωση και διαχείριση των ευρημάτων, κινητών και ακίνητων, μιας μακροχρόνιας ανασκαφής	41
Ε. ΣΗΜΑΝΤΩΝΗ-ΜΠΟΥΡΝΙΑ. Η ανάδειξη μνημείων και χώρων ως διαχείριση αρχαιολογικού έργου	47
Θ. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ, Γ. ΒΑΒΟΥΡΑΝΑΚΗΣ. Βελτιστοποίηση στη συλλογή και διαχείριση της πληροφορίας των ανασκαφικών δεδομένων: Το παράδειγμα του Απεσωκαρίου	55
Ν. ΚΑΡΑΔΗΜΑΣ. Η αξιοποίηση της ψηφιακής τεχνολογίας για την προώθηση της αρχαιολογικής έρευνας, με αφορμή το παράδειγμα του Αιγέα - Εταιρείας Αγαιακής Προϊστορίας	69
Α. ΛΟΥΒΗ. Δίκτυο Θεματικών Τεχνολογικών Μουσείων ΠΙΟΠ: Ένα μοντέλο διαχείρισης της νεότερης πολιτιστικής κληρονομιάς (περίληψη)	77
Π. Α. ΠΑΝΤΟΣ. Η εφαρμογή του θεσμικού πλαισίου των ανασκαφών στην Ελλάδα. Προβλήματα και εμπειρίες	79
Β. ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ. Διαχείριση υλικού και δεοντολογία	87
Ε. ΠΑΠΟΥΛΙΑΣ. Οι επιδράσεις των αποφάσεων των θεσμικών οργάνων της Ευρωπαϊκής Ένωσης στη διαμόρφωση πλαισίου διαχείρισης της πολιτισμικής κληρονομιάς σε ευρωπαϊκό και εθνικό επίπεδο	93
Γ. ΠΑΛΛΗΣ. Σκέψεις για τη δημοσίευση του αρχαιολογικού υλικού στην Ελλάδα	105
Μ. ΦΙΛΗΜΟΝΟΣ-ΤΣΟΠΟΤΟΥ. Το αδημοσίευτο αρχαιολογικό υλικό: Ανασκαφές και ευρήματα	111
Μ. ΤΣΙΠΟΠΟΥΛΟΥ. Ινστιτούτο Αγαιακής Προϊστορίας: Ένας ουσιαστικός παράγων για την εξέλιξη της αρχαιολογικής έρευνας στην Ελλάδα	117
Π. ΒΑΛΛΑΒΑΝΗΣ. Το μέλλον των ανασκαφών	125

«Κι αυτά Αρχαία είναι»!
ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ, ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΑΝΑΔΕΙΞΗΣ
ΤΩΝ ΠΑΛΑΙΟΛΙΘΙΚΩΝ ΚΑΤΑΛΟΙΠΩΝ ΣΤΗ ΧΩΡΑ ΜΑΣ

Ανδρέας Ι. Ντάρλας

Εισαγωγή

Αποτελεί κοινό τόπο πλέον η διαπίστωση ότι η παλαιολιθική αρχαιολογία στην Ελλάδα έχει παραμείνει στο περιθώριο της εν γένει αρχαιολογικής επιστήμης και έρευνας. Οι κυριότερες αιτίες που δεν επέτρεψαν την ανάπτυξή της είναι λίγο-πολύ γνωστές: η έντονη παρουσία καταλοίπων από εξαιρετικά σημαντικούς πολιτισμούς της Εποχής του Χαλκού και των ιστορικών χρόνων, η γοητεία που άσκησε η κλασική Ελλάδα σε όλο το νεότερο δυτικό κόσμο και η επιθυμία που αυτή γέννησε στους αρχαιολόγους των ανεπτυγμένων χωρών της Δύσης για έρευνα και μελέτη των μνημείων της, καθώς επίσης και το γεγονός ότι η κλασική αρχαιολογία αποτέλεσε ένα από τα βασικά εργαλεία του νεοελληνικού κράτους για την οικοδόμηση της κυρίαρχης ιδεολογίας του.

Οι όποιες σποραδικές προσπάθειες έγιναν στο παρελθόν για τη διενέργεια παλαιολιθικών ερευνών και τη διδασκαλία της παλαιολιθικής αρχαιολογίας δε στάθηκαν ικανές να οδηγήσουν στη διάδοση και την ανάπτυξη αυτού του τομέα της αρχαιολογίας, καθώς είτε δεν ολοκληρώθηκαν (π.χ. Markovits, Θεοχάρη) είτε ήταν πολύ σύντομες, δίχως συνέχεια (Leroi-Gourhan, Higgs, Bailey). Ωστόσο, ακόμη και αυτές οι εξαιρετικά σύντομες προσπάθειες οδήγησαν μερικούς Έλληνες αρχαιολόγους να ειδικευτούν στην παλαιολιθική αρχαιολογία. Είναι προφανές ότι αν είχαν αποκτήσει πιο συστηματικό χαρακτήρα και μεγαλύτερη διάρκεια, θα υπήρχαν σήμερα πολύ περισσότεροι αρχαιολόγοι με αντικείμενο έρευνας την Παλαιολιθική Εποχή, η αντίστοιχη έρευνα θα είχε αναπτυχθεί πολύ περισσότερο και τα παλαιολιθικά κατάλοιπα θα προστατεύονταν καλύτερα.

Εκτός ελαχίστων εξαιρέσεων, λοιπόν, η παλαιολιθική αρχαιολογία στη χώρα μας δεν καλλιεργήθηκε ούτε στα πανεπιστημιακά αμφιθέατρα ούτε στο ανασκαφικό πεδίο. Κύριες συνέπειες αυτής της υπανάπτυξης είναι αφενός μεν ότι οι γνώσεις μας για την Παλαιολιθική Εποχή στον ελλαδικό χώρο παραμένουν εξαιρετικά περιορισμένες, ουσιαστικά ανύπαρκτες, αφετέρου δε –και σημαντικότερη– ότι τα παλαιολιθικά κατάλοιπα στην πραγματικότητα δεν προστατεύονται, αφού οι Έλληνες αρχαιολόγοι, σχεδόν στο σύνολό τους, αδυνατούν να τα αναγνωρίσουν, να τα προστατέψουν και να τα μελετήσουν. Το γεγονός ότι έως τώρα δεν έχει διενεργηθεί, ουσιαστικά, καμία σωστική παλαιολιθική ανασκαφή είναι χαρακτηριστικό. Δεν υπάρχει αμφιβολία, ωστόσο, ότι κατά την εκτέλεση διαφόρων έργων, μικρών και μεγάλων (όπως οδικόι άξονες, αγωγοί, εργοστάσια, λιγνιτωρυχεία, αμμωρυχεία κ.τ.λ.), έχουν καταστραφεί πολλές παλαιολιθικές θέσεις δίχως να γίνουν αντιληπτές. Ακόμη πιο λυπηρό και δυσοίωνα, όμως, είναι το γεγονός ότι η ελληνική αρχαιολογική κοινότητα, στη συντριπτική της πλειονότητα, αγνοεί την

έκταση της καταστροφής παλαιολιθικών θέσεων, αφού αγνοεί την ύπαρξή τους και την ανάγκη προστασίας τους¹.

Και όμως στην Ελλάδα υπάρχουν πάρα πολλές παλαιολιθικές θέσεις και μάλιστα όχι μόνο σε σπήλαια αλλά και υπαίθριες. Αυτό που απουσιάζει από τη χώρα μας δεν είναι τα παλαιολιθικά κατάλοιπα, αλλά οι ειδικευμένοι αρχαιολόγοι, οι οποίοι θα τα αναγνωρίσουν, θα τα διασώσουν και θα τα μελετήσουν. Το μόνο που απαιτείται για να ανακαλυφθούν και να μελετηθούν τα κατάλοιπα της Παλαιολιθικής Εποχής είναι η ανάληψη σχετικών ερευνών από ειδικούς.

Τα τελευταία χρόνια, βέβαια, έχουν σημειωθεί κάποια βήματα προόδου προς αυτή την κατεύθυνση, καθώς διενεργούνται λίγες (δυστυχώς μόλις 2-3) παλαιολιθικές ανασκαφές, ενώ το γνωστικό αυτό αντικείμενο έχει αρχίσει να διδάσκεται, έστω και ελλιπώς, σε μερικά ελληνικά πανεπιστήμια. Οι προσπάθειες αυτές, όμως, όσο δεν αποκτούν συστηματικό χαρακτήρα, παραμένουν εντελώς ανεπαρκείς για να βγάλουν την παλαιολιθική αρχαιολογία από το περιθώριο και την υπανάπτυξη.

Παρακάτω περιγράφεται με συντομία πώς διαμορφώνεται σήμερα στη χώρα μας η πραγματικότητα ως προς την έρευνα της Παλαιολιθικής Εποχής και την προστασία των καταλοίπων της.

Εκπαίδευση - πανεπιστημιακή διδασκαλία

Δίχως καμία αμφιβολία, η έλλειψη πανεπιστημιακής διδασκαλίας αποτελεί τη βασικότερη αιτία υπανάπτυξης της παλαιολιθικής αρχαιολογίας. Η σύντομη διδασκαλία του σχετικού μαθήματος από τον Δ. Θεοχάρη και ακόμη περισσότερο από τον Α. Ζώη στη δεκαετία του 1970 και τις αρχές της δεκαετίας του 1980 έμειναν δίχως συνέχεια στα ελληνικά πανεπιστήμια, ενώ κάποια, ελάχιστα βήματα που έχουν σημειωθεί τελευταία, είναι οπωσδήποτε ενθαρρυντικά αλλά παραμένουν συμπτωματικά, ανοργάνωτα και εν τέλει ανεπαρκή. Είναι χαρακτηριστικό ότι έως τώρα δεν έχει προκηρυχτεί καμία θέση παλαιολιθικής αρχαιολογίας σε κάποιο ελληνικό πανεπιστήμιο². Από σύμπτωση μόνο έτυχε τα τελευταία χρόνια να καταληφθούν από παλαιολιθικούς αρχαιολόγους κάποιες θέσεις που είχαν προκηρυχτεί είτε για τη Νεολιθική είτε για την Εποχή του Χαλκού³.

1. Ένα άλλο σύμπτωμα της υπανάπτυξης της παλαιολιθικής αρχαιολογίας, δυστυχώς όχι αμελητέο, που συμβάλλει με τη σειρά του στη διακρίνωσή της, είναι και το ακόλουθο: το εν λόγω ερευνητικό πεδίο θεωρείται «ξέφραγο αμπέλι», με συνέπεια να δραστηριοποιούνται σε αυτό ακόμη και αναρμόδιοι. Παρατηρούμε λοιπόν διάφορους μη ειδικούς ή ερασιτέχνες ερευνητές να αυτοχρίζονται ειδικοί, να διενεργούν έρευνες (νόμιμες ή παράνομες) και να ανακοινώνουν φοβερά και τρομερά «ευρήματα», τα οποία βέβαια δεν αντέχουν σε καμία επιστημονική κριτική, απαξιώνοντας όμως έτσι την επιστήμη. Μερικοί από αυτούς μάλιστα έχουν φτάσει μέχρι το σημείο να επιβραβεύονται από την πολιτεία, η οποία τους χορηγεί και άδειες ανασκαφής ή ακόμη και χρηματοδοτήσεις για να ιδρύσουν μουσεία για να στεγάσουν τα «ευρήματά» τους, προκαλώντας εύλογα την αντίδραση των ειδικών. Με τη σειρά τους οι περισσό-

τεροι αρχαιολόγοι (και άλλοι επιστήμονες), μέσα στην άγνοιά τους, θεωρούν ότι αυτό το πνεύμα «τσαρλατανισμού» χαρακτηρίζει την παλαιολιθική έρευνα και αποστρέφουν το βλέμμα τους από αυτή.

Το μεγαλύτερο δυστόχημα, βέβαια, είναι ότι τέτοια φαινόμενα δεν παράγονται μόνο από ερασιτέχνες «ερευνητές» αλλά ακόμη και από αρχαιολόγους (ενίοτε και με ...επίζηλους τίτλους) ειδικευμένους σε άλλες περιοχές, οι οποίοι αναζητούν εδώ τη δόξα του πρωτοπόρου. Στην προσπάθειά τους αυτή, μάλιστα, ορισμένοι δεν διστάζουν ακόμη και να επιχειρήσουν να αποσιωπήσουν προηγούμενες επιστημονικές έρευνες των ειδικών. Σημάδια των καιρών.....

2. Μοναδική εξαίρεση αποτελεί η παλαιότερη προκήρυξη μιας θέσης ΕΔΠ, με γνωστικό αντικείμενο, όμως, της «Παλαιολιθική και Νεολιθική Εποχή». Βέβαια το μόνο κοινό στοιχείο που συνδέει αυτές τις δύο εποχές είναι το

Έρευνα

Όσον αφορά την έρευνα, κανείς από τους κύριους ερευνητικούς φορείς στη χώρα μας, δηλαδή τα Πανεπιστήμια, την Αρχαιολογική Εταιρεία, τις ξένες αρχαιολογικές σχολές και την Αρχαιολογική Υπηρεσία, δεν έχει εντάξει την παλαιολιθική έρευνα κατά τρόπο συστηματικό στο πεδίο της δραστηριότητάς του.

Για την πανεπιστημιακή έρευνα ισχύουν όσα αναφέρθηκαν προηγουμένως σχετικά με τη διδασκαλία: ουσιαστικά τα πανεπιστήμια δεν καλλιεργούν την παλαιολιθική έρευνα, αφού δε διαθέτουν επιστήμονες ειδικευμένους στο εν λόγω αντικείμενο.

Οι ξένες αρχαιολογικές σχολές δεν έθεσαν σχεδόν ποτέ στον προγραμματισμό τους ως προτεραιότητα κάποια παλαιολιθική έρευνα. Τέτοιες έρευνες διενεργούν σπανιότατα, μόνο αν το επιδιώξουν προσωπικά κάποιοι ερευνητές και υπό την προϋπόθεση ότι υπάρχει διαθέσιμη άδεια έρευνας, αφού είναι εξαιρετικά δύσκολο να παραμεριστεί μια άλλη ανασκαφή, των μεταγενέστερων περιόδων, προκειμένου να διενεργηθεί στη θέση της μια παλαιολιθική.

Όσον αφορά την Αρχαιολογική Εταιρεία, ούτε λόγος να γίνεται για τη διενέργεια παλαιολιθικής ανασκαφής.

Όσα αναφέρθηκαν προηγουμένως ισχύουν δυστυχώς και για την Αρχαιολογική Υπηρεσία, η οποία διενεργεί το μεγαλύτερο μέρος της αρχαιολογικής και δη ανασκαφικής έρευνας, κυρίως με τη μορφή σωστικών ανασκαφών: οι ελάχιστες παλαιολιθικές έρευνες που έχουν διενεργηθεί έως τώρα οφείλονται μόνο σε ατομική πρωτοβουλία κάποιων στελεχών της. Πρόκειται, ουσιαστικά, για συστηματικές ανασκαφές. Εδώ δηλαδή παρατηρείται το ακόλουθο οξύμωρο φαινόμενο: στο πλαίσιο των σωστικών ανασκαφών, οι οποίες αποτελούν το κύριο έργο της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, δεν έχει διενεργηθεί καμία παλαιολιθική ανασκαφή (με μία μόνο εξαίρεση, βλ. παρακάτω). Οι ελάχιστες παλαιολιθικές ανασκαφές που έχουν διενεργηθεί, έχουν διενεργηθεί ως συστηματικές, δηλαδή ως προσωπικές έρευνες κάποιων στελεχών της. Συνεπώς δεν συμπεριλαμβάνονται στο κύριο έργο της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, αλλά γι' αυτήν αποτελούν ουσιαστικά πάρεργο.

Προστασία

Μολονότι, σύμφωνα με τις διατάξεις της ισχύουσας νομοθεσίας, τα παλαιολιθικά κατάλοιπα προστατεύονται εξίσου με τα υπόλοιπα αρχαία, στην πράξη παραμένουν ουσιαστικά απροστάτευτα, αφού η συντριπτική πλειονότητα των αρχαιολόγων τα αγνοεί. Όπως αναφέρθηκε ήδη,

β' συνθετικό της ονομασίας τους («λιθική»), μολονότι ο λίθος αποτελεί στην πραγματικότητα ένα ελάχιστο μέρος του υλικού πολιτισμού αυτών (κυρίως της δεύτερης). Είναι προφανές ότι αυτή η αντίληψη απηχεί παρωχημένες ιδέες.

3. Βέβαια, η απουσία της παλαιολιθικής αρχαιολογίας από τα ελληνικά πανεπιστήμια, εκτός από τις γνωστές αδυναμίες και τα οργανωτικά προβλήματα των πανεπιστημίων, οφείλεται επίσης –ίσως μάλιστα κυρίως– σε προσωπικές επιλογές των διδασκόντων. Πράγματι, δεν

είναι λίγοι οι διδάσκοντες που αντιμετωπίζουν με δυσπιστία το άνοιγμα σε ένα νέο ερευνητικό πεδίο και γνωστικό αντικείμενο, το οποίο δεν κατέχουν και συνεπώς υπάρχει κίνδυνος να ξεφύγει από την επιρροή τους. Ακόμη και οι διδάσκοντες των πιο κοντινών ειδικοτήτων (κυρίως της προϊστορικής αρχαιολογίας), που διαπιστώνουν την έλλειψη διδασκαλίας της παλαιολιθικής αρχαιολογίας, είτε προτιμούν να αυτοχρισθούν ειδικοί και να το κρατήσουν για τον εαυτό τους, είτε περιμένουν τότε θα εμφανιστεί κάποιο «δικό τους παιδί».

έως τώρα δεν έχει γίνει καμία πραγματικά σωστική ανασκαφή, με μοναδική ίσως εξαίρεση λίγες μικρές επεμβάσεις στη Θεσπρωτία, στο πλαίσιο κατασκευής της Εγνατίας Οδού. Και αυτές, όμως, δεν είχαν προγραμματιστεί εξαρχής, μολονότι η παρουσία των σχετικών καταλοίπων ήταν γνωστή εκ των προτέρων στους ειδικούς, αλλά προέκυψαν από την ευτυχή συγκυρία της τυχαίας αναγνώρισής τους από αρχαιολόγο άλλης ειδικότητας και στη συνέχεια της παρουσίας κάποιων νέων αρχαιολόγων που είχαν συμμετάσχει παλαιότερα σε παλαιοιθικές ανασκαφές και είχαν κάνει σχετικές μεταπτυχιακές σπουδές. Σε κάθε περίπτωση, βέβαια, δεν παύει να αποτελεί μια αξιόλογη και αξιέπαινη προσπάθεια.

Την τύχη των παραπάνω καταλοίπων, όμως, δεν είχαν πολυάριθμα άλλα (κατά πολύ πολλαπλάσια) σε διάφορα σημεία της Ελλάδας, τα οποία έχουν καταστραφεί αναμφισβήτητα από ποικίλα έργα, περνώντας μάλιστα απαρατήρητα. Και πώς να μην περάσουν απαρατήρητα, αφού, κατά τη συνήθη πρακτική των αυτοψιών, τα μόνα λείψανα που αναζητούνται είναι τα αρχιτεκτονικά και τα κεραμικά, ενώ δεν εξετάζεται καθόλου το ενδεχόμενο παρουσίας άλλων καταλοίπων, όπως είναι για παράδειγμα οι μικρές οστέινες παρασχίδες («σχίζες») και τα απολεπίσματα πυριτόλιθου ή χαλαζία, που θα μπορούσαν να αποτελούν λείψανα μιας παλαιοιθικής εγκατάστασης;

Πέραν τούτου, εντελώς ενδεικτική της όλης κατάστασης είναι και η σύγχυση που διαπιστώνεται στο θεσμικό πλαίσιο, τόσο στον Αρχαιολογικό Νόμο όσο και στον ισχύοντα Οργανισμό του ΥΠ.ΠΟ.

Σύμφωνα με τις διατάξεις του Ν. 3028/2002, προστατεύονται όλα τα αρχαιολογικά κατάλοιπα, συνεπώς και τα παλαιοιθικά. Ειδικότερα, σύμφωνα με το άρθρο 2, παρ. β, περ. αα, «στα αρχαία μνημεία συμπεριλαμβάνονται σπήλαια και παλαιοντολογικά κατάλοιπα για τα οποία υπάρχουν ενδείξεις ότι συνδέονται με την ανθρώπινη ύπαρξη». Αυτή ακριβώς η διατύπωση, όμως, μαρτυρεί τη σύγχυση που επικρατεί επί του θέματος, αφού δεν είναι δυνατόν να υπάρχουν παλαιοντολογικά κατάλοιπα που να συνδέονται με την ανθρώπινη ύπαρξη. Τα οστεολογικά κατάλοιπα που συνδέονται με την ανθρώπινη ύπαρξη δεν είναι παλαιοντολογικά, αλλά αρχαιολογικά (ζωοαρχαιολογικά), δεδομένου ότι η διάκριση μεταξύ παλαιοντολογικού και αρχαιολογικού δεν είναι θέμα ηλικίας και χρόνου αλλά βασίζεται ακριβώς στη σύνδεση ή όχι των καταλοίπων με την ανθρώπινη ύπαρξη και δραστηριότητα: οποιοδήποτε κατάλοιπο συνδέεται με αυτή είναι αρχαιολογικό (ανεξάρτητα από ηλικία και εποχή), ενώ στην αντίθετη περίπτωση είναι δημιουργία της φύσης, δηλαδή παλαιοντολογικό. Σε κάθε περίπτωση, βέβαια, η ουσία είναι ότι τα κατάλοιπα αυτά δεν προστατεύονται (διασώζονται) αφού, όπως αναφέρθηκε ήδη, περνούν απαρατήρητα.

Όσον αφορά την οργάνωση της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, η προστασία των παλαιοιθικών καταλοίπων αποτελεί συνήθως έργο των δύο Εφορειών Παλαιοανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας (Βόρειας και Νότιας Ελλάδος). Αυτό δεν ορίζεται ρητά, αλλά έχει επικρατήσει στην πράξη, αφού οι τοπικές Εφορείες αδυνατούν να τα προστατεύσουν εξαιτίας της έλλειψης ειδικευμένου προσωπικού. Ωστόσο, τόσο ο τίτλος των Εφορειών Παλαιοανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας όσο και οι αρμοδιότητές τους σύμφωνα με τον οργανισμό του ΥΠ.ΠΟ., μαρτυρούν και αυτά την άγνοια και τη σύγχυση επί του θέματος καθώς και τη στρεβλή εικόνα που έχει επικρατήσει για την Πα-

λαιολιθική Εποχή. Πρώτα-πρώτα ο τίτλος τους είναι αδόκιμος, αφού τα δύο αντικείμενα της αρμοδιότητάς τους, η παλαιοανθρωπολογία και η σπηλαιολογία, δεν θεωρούνται διαφορετικά (διότι τότε θα συνδέονταν με το σύνδεσμο «και»), αλλά ταυτόσημα. Ο συνδυασμός αυτός μαρτυρεί σύγχυση και παραπέμπει στον παρωχημένο πλέον μύθο του ανθρώπου των σπηλαίων, ο οποίος υποδήλωνε παλαιότερα τον παλαιολιθικό άνθρωπο. Σήμερα, όμως, όλοι γνωρίζουμε ότι αυτό ουδόλως ισχύει, αφού παλαιολιθικά κατάλοιπα δεν βρίσκονται μόνο σε σπήλαια, αλλά και σε υπαίθριες θέσεις. Ίσως μάλιστα στις τελευταίες να είναι περισσότερα, αλλά δεν παρουσιάζουν τόσο μεγάλη συγκέντρωση, ενώ εντοπίζονται και πολύ πιο δύσκολα.

Όσον αφορά τις αρμοδιότητες των δύο Εφορειών, ενώ το δεύτερο σκέλος της αποστολής τους, η προστασία και μελέτη των σπηλαίων είναι σαφής, δε συμβαίνει το ίδιο και με το πρώτο σκέλος, αυτό της παλαιοανθρωπολογίας, η έννοια της οποίας είναι πολύ ασαφής. Έτσι, θεωρούνται, αόριστα, ως οι υπηρεσίες που είναι αρμόδιες για την προστασία και μελέτη των σκελετικών καταλοίπων (ανθρώπων και ζώων), των παλαιολιθικών, των παλαιοντολογικών, ή ακόμη και των γεωλογικών, δηλαδή τους αποδίδονται αρμοδιότητες που αντιστοιχούν περίπου σε όλο το περιεχόμενο του όρου «περιβαλλοντική αρχαιολογία». Από την άλλη μεριά, όμως, δεν ορίζεται σαφώς αν οι Εφορείες αυτές είναι αρμόδιες για την προστασία των παλαιολιθικών καταλοίπων που βρίσκονται μόνο μέσα σε σπήλαια ή και των υπαίθριων, δεδομένου ότι στις αρμοδιότητές τους (ειδικότερα σε αυτές των Τμημάτων Γεωλογίας και Παλαιοντολογίας) περιλαμβάνεται και η «μελέτη παλαιοντολογικών ευρημάτων σπηλαίων και ανοικτών θέσεων».

Σε κάθε περίπτωση, αποτελεσματική προστασία των παλαιολιθικών καταλοίπων, στον ίδιο βαθμό με εκείνη και των άλλων αρχαίων, θα υπάρξει μόνο όταν θα την ασκούν οι κατά τόπους Εφορείες, οι οποίες ελέγχουν «εκ του σύνεγγυς» όλες τις δραστηριότητες στην περιοχή της χωρικής τους αρμοδιότητας. Απαραίτητη προϋπόθεση, όμως, είναι η στελέχωσή τους με το αναγκαίο ειδικευμένο προσωπικό.

Ός την οριστική επίλυση του προβλήματος, δηλαδή την ανάληψη της προστασίας των παλαιολιθικών καταλοίπων από τις κατά τόπους Εφορείες, θα απαιτηθεί ένα μακρύ μεταβατικό στάδιο, κατά τη διάρκεια του οποίου το έργο αυτό καλό θα ήταν να αναλάβουν μία ή περισσότερες ειδικές Εφορείες. Οι πλέον ενδεδειγμένες για να το αναλάβουν είναι αναμφισβήτητα οι Εφορείες Παλαιοανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας, οι μόνες που είναι σήμερα σε θέση να το φέρουν σε πέρας, όπως σημειώθηκε και παραπάνω, υπό την προϋπόθεση, βέβαια, ότι θα ενισχυθούν σημαντικά με ειδικευμένο προσωπικό. Συγχρόνως, όμως, πρέπει να προγραμματιστεί η στελέχωση όλων των Εφορειών με παλαιολιθικούς αρχαιολόγους και να προχωρήσουν οι απαραίτητες διαδικασίες προς αυτή την κατεύθυνση.

Σε κάθε περίπτωση πρέπει να καταστεί συνείδηση ότι τα παλαιολιθικά κατάλοιπα στην Ελλάδα δεν είναι σποραδικά, όπως πιστεύεται λανθασμένα, αλλά, αντιθέτως, πυκνά. Απαντούν και εδώ στην ίδια σχεδόν συχνότητα με την οποία απαντούν και σε άλλες χώρες της Δ. Ευρώπης, με τη διαφορά ότι εκεί προστατεύονται συστηματικά, μελετώνται και αναδεικνύονται, γι' αυτό και δημιουργείται η εσφαλμένη εντύπωση ότι εκεί αφθονούν ενώ εδώ απουσιάζουν. Συνεπώς η στελέχωση της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας με παλαιολιθικούς αρχαιολόγους σε καμία περίπτωση δεν αποτελεί πολυτέλεια, αλλά επείγουσα ανάγκη.

Ανάδειξη

Η μόνη παλαιολιθική ανασκαφή που έχει αναδειχτεί έως τώρα είναι το σπήλαιο της Θεόπετρας⁴. Και εδώ, όμως, η ανάδειξη περιορίζεται στη στερέωση και παρουσίαση κάποιων ανασκαφικών τομών, όπου μπορεί να παρατηρήσει κανείς τη στρωματογραφία. Μόνο που ο απλός επισκέπτης δεν μπορεί να καταλάβει και πολλά πράγματα, αφού δεν υπάρχουν επαρκή επεξηγηματικά κείμενα και άλλο πληροφοριακό υλικό (αναπαραστάσεις κ.λπ).

Όσον αφορά τα μουσεία, ούτε εδώ διαπιστώνεται κάποια συστηματική προσπάθεια ανάδειξης-προβολής των παλαιολιθικών καταλοίπων. Μόνο σε κάποια περιφερειακά ή τοπικά μουσεία εκτίθενται λίγα παλαιολιθικά ευρήματα, είτε διότι έτυχε να υπάρχουν στις αποθήκες, είτε ως απόρροια προσωπικών επιλογών ορισμένων υπεύθυνων. Αντίθετα, τα παλαιολιθικά κατάλοιπα απουσιάζουν από τα μεγάλα μουσεία και πρωτίστως από το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο⁵.

Ιδιαίτερη αναφορά αξίζει να γίνει για το σπήλαιο και το μουσείο των Πετραλώνων Χαλκιδικής, μια μείζονος σημασίας παλαιολιθική θέση και το μουσείο της, που συνιστούν έναν σημαντικό αρχαιολογικό χώρο, αναδεδειγμένο με κρατικά κονδύλια, αλλά παραχωρημένο προς διαχείριση επί μακρόν σε ιδιωτικό φορέα. Τόσο το σπήλαιο όσο και το μουσείο, όμως, επιφύλασσαν δυσάρεστες εκπλήξεις σε όσους είχαν έστω και στοιχειώδεις γνώσεις του αντικειμένου, δεδομένου ότι η εντελώς αντιεπιστημονική παρουσίαση των ευρημάτων οδηγούσε σε παραπληροφόρηση των επισκεπτών, αποτελώντας, ουσιαστικά, όργανα μιας ιδιότυπης προπαγάνδας (και αποφέροντας πολλά οικονομικά οφέλη). Ελπίζουμε ότι, ύστερα από την πρόσφατη περιελεύσή τους στην Αρχαιολογική Υπηρεσία, με τις σχεδιαζόμενες επεμβάσεις στο σπήλαιο και με την επανέκθεση των συλλογών του μουσείου, θα δημιουργηθεί το πρώτο δημόσιο μουσείο που θα δίνει στον επισκέπτη μια καλή εικόνα της Παλαιολιθικής Εποχής.

Σκοπιμότητα προστασίας των παλαιολιθικών καταλοίπων

Αυτή είναι λίγο-πολύ η κατάσταση στη χώρα μας, όπου, όπως αναφέρθηκε, η παλαιολιθική αρχαιολογία παραμένει στο περιθώριο της επιστήμης της αρχαιολογίας, ενώ τα παλαιολιθικά κατάλοιπα ουσιαστικά δεν προστατεύονται. Σήμερα, όμως, όλοι γνωρίζουμε ότι αντικείμενο της αρχαιολογίας δεν αποτελούν μόνο οι υψηλοί πολιτισμοί και τα έργα τέχνης της αρχαιότητας, αλλά το σύνολο των καταλοίπων του υλικού πολιτισμού του παρελθόντος.

Ο Άνθρωπος, από τότε που άρχισε να επεξεργάζεται τα διάφορα υλικά και να κατασκευάζει εργαλεία προκειμένου να ικανοποιήσει τις ανάγκες του, είναι δημιουργός και φορέας πολιτισμού.

4. Πρόσφατα ξεκίνησαν έργα ανάδειξης και στο σπήλαιο Φράγγθι.

5. Αξίζει να αναφερθεί ότι το 2002, κατά την προετοιμασία της επανέκθεσης των συλλογών του ΕΑΜ για τους Ολυμπιακούς Αγώνες του 2004, ο υπογράφων πρότεινε να εκτεθούν λίγα χαρακτηριστικά παλαιολιθικά τέχνηρα, προκειμένου να πληροφορούνται οι επισκέπτες του μεγαλύτερου μουσείου της χώρας ότι η κατοίκηση

αυτού του τόπου άρχισε από την Παλαιολιθική Εποχή. Προφανώς, όμως, η πρόταση αυτή θεωρήθηκε τόσο... βέβηλη, ώστε δεν κρίθηκε άξια ούτε καν αρνητικής απάντησης. Εξίσου αρνητική αντιμετώπιση είχε και άλλη παλαιότερη πρόταση του υπογράφοντος για τη δημιουργία παλαιολιθικού μουσείου στη Μάνη, την περιοχή της Ελλάδας με τις περισσότερες ίσως παλαιολιθικές θέσεις.

Από την κατασκευή των πρώτων λίθινων εργαλείων έως τα τελειότερα επιτεύγματα της σύγχρονης τεχνολογίας, ο υλικός πολιτισμός είναι αδιάσπαστος και η πολιτισμική ανέλιξη του Ανθρώπου συνεχής, παρά τις αναπόφευκτες λοξοδρομήσεις και παλινδρομήσεις. Είναι συνεπώς αναμφισβήτητο ότι τα κατάλοιπα της Παλαιολιθικής Εποχής αποτελούν αναπόσπαστο τμήμα της αρχαιολογικής κληρονομιάς και η μελέτη αυτής της περιόδου αναπόσπαστο τμήμα της επιστήμης της αρχαιολογίας. Αρκεί να αναλογιστούμε ότι η χρονική διάρκεια της Παλαιολιθικής Εποχής (σχεδόν 2,5 εκατομμύρια χρόνια) αντιπροσωπεύει τα 99,7/100 της ιστορίας του ανθρώπινου γένους και της πολιτισμικής του ανέλιξης. Η εποχή αυτή αποτέλεσε την εξαιρετικά μακρόχρονη περίοδο προετοιμασίας και ωρίμανσης των μεταγενέστερων «θεαματικών» σταδίων ανάπτυξης του πολιτισμού.

Στην Ελλάδα, ειδικότερα, οι υψηλής στάθμης πολιτισμοί της Νεολιθικής Εποχής και της Εποχής του Χαλκού δεν πήγασαν εκ του μηδενός ούτε μεταφυτεύτηκαν αυτούσιοι από κάποια άλλα κέντρα, αλλά ξεπήδησαν ή –ενδεχομένως– συνάντησαν εδώ ένα παλαιολιθικό και μεσολιθικό υπόβαθρο που προϋπήρχε σε αυτό το χώρο. Αυτό το υπόβαθρο οφείλουμε να το μελετήσουμε, να το αναδείξουμε και να προστατεύσουμε τα υλικά του κατάλοιπα.

Συμπερασματικά, δίχως να παραγνωρίζεται η σπουδαιότητα των μεταγενέστερων αρχαιοτήτων και ιδιαίτερα των υψηλών πολιτισμών που αναπτύχθηκαν στον ελληνικό χώρο, είναι απαραίτητο να επιδειχθεί εξίσου ο απαραίτητος σεβασμός και προς τα κατάλοιπα της Παλαιολιθικής Εποχής.

Προβλήματα - προτάσεις

Στη χώρα μας, όμως, έχει δημιουργηθεί μια μακριά αρνητική παράδοση απέναντι στην παλαιολιθική αρχαιολογία, η οποία είναι πολύ δύσκολο να υπερνικηθεί. Όση πρόοδος και αν έχει σημειωθεί τελευταία, πρέπει να διανυθεί πολύ μακρύς δρόμος ακόμη για να φτάσουμε σε ένα επίπεδο στοιχειώδους ανάπτυξης της παλαιολιθικής αρχαιολογίας, όπως αρμόζει σε έναν αναγνωρισμένο κλάδο της αρχαιολογικής επιστήμης, ώστε να μπορεί να μελετηθεί η Παλαιολιθική Εποχή στον ελλαδικό χώρο και να αρχίσει η ουσιαστική προστασία των καταλοίπων της.

Η ανάγκη για ανάπτυξη της παλαιολιθικής αρχαιολογίας είναι πλέον επιτακτική, καθώς το διακύβευμα είναι εξαιρετικά σημαντικό: η διάσωση των παλαιολιθικών καταλοίπων από τον αφανισμό. Διότι, αν μεν η πρόοδος της έρευνας μπορεί να περιμένει, η σωτηρία των καταλοίπων από τα ολοένα και πιο πολλά και πιο μεγάλα έργα, που αφανίζουν μεγάλες εκτάσεις, έχει κατεπείγοντα χαρακτήρα. Στην πραγματικότητα, βέβαια, η ανάπτυξη της έρευνας και η προστασία των καταλοίπων δεν μπορεί παρά να προοδεύουν παράλληλα, αφού πρόκειται για τις δύο όψεις του ίδιου νομίσματος: πρόκειται, ουσιαστικά, για τη βασική και την εφαρμοσμένη έρευνα στον τομέα της παλαιολιθικής αρχαιολογίας.

Είναι προφανές, όμως, ότι η άμεση λύση του προβλήματος είναι αδύνατη, δεδομένου ότι το υπάρχον επιστημονικό αρχαιολογικό δυναμικό της χώρας μας (και όχι μόνο αυτό της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας) αγνοεί το εν λόγω γνωστικό αντικείμενο και αδυνατεί να αναγνωρίσει τα κατάλοιπα της Παλαιολιθικής Εποχής. Η προστασία των παλαιολιθικών καταλοίπων θα είναι

δυνατή μόνο όταν όλοι σχεδόν οι αρχαιολόγοι θα είναι σε θέση τουλάχιστον να τα αναγνωρίζουν, κάνοντας έτσι το πρώτο βήμα για την προστασία τους. Έως τότε όμως θα απαιτηθεί πολύς χρόνος και συντονισμένη προσπάθεια εκ μέρους και των δύο κύριων πόλων της αρχαιολογίας στη χώρα μας, δηλαδή της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας από το ένα μέρος και των πανεπιστημίων και άλλων ερευνητικών φορέων από το άλλο. Ως πρώτο βήμα θα πρέπει να αρχίσει το συντομότερο δυνατόν η συστηματική διδασκαλία της παλαιολιθικής αρχαιολογίας στα ελληνικά πανεπιστήμια, τα οποία αποτελούν την κύρια πηγή τροφοδοσίας με επιστημονικό δυναμικό της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας. Δεν πρέπει να μας διαφεύγει ότι τα αποτελέσματα δε θα φανούν αμέσως, αλλά μετά από πολλά χρόνια.

Καθοριστικό ρόλο για την ανάπτυξη της παλαιολιθικής αρχαιολογίας και την πρόοδο της αντίστοιχης έρευνας στη χώρα μας θα παίζει αναμφισβήτητα η διενέργεια πολλών και σημαντικών ανασκαφών, για τους ακόλουθους κυρίως λόγους:

- Ο πολλαπλασιασμός των ανασκαφών θα επιτρέψει να συγκεντρωθούν ικανές ποσότητες από στέρεα δεδομένα, τα οποία θα αποτελέσουν επιτέλους μια αξιόπιστη βάση για τη μελέτη της Παλαιολιθικής Εποχής στον ελλαδικό χώρο.
- Πέρα από την αύξηση της αρχαιολογικής μαρτυρίας, θα καταστεί συνείδηση του κόσμου, αρμόδιων και μη, ότι υπάρχουν και στη χώρα μας πυκνά παλαιολιθικά κατάλοιπα, που πρέπει να διασωθούν.
- Όπως δείχνει η έως τώρα εμπειρία, ο πολλαπλασιασμός των ανασκαφών και κυρίως οι μεγάλες ανασκαφές θα λειτουργήσουν ως –άτυπες αλλά ουσιαστικές– «σχολές», από τις οποίες θα εκκολληθούν αρκετοί «παλαιολιθικοί» αρχαιολόγοι, που θα συμβάλουν στην ανάπτυξη αυτού του ερευνητικού αντικειμένου και, συνεπώς, στην καλύτερη προστασία των παλαιολιθικών καταλοίπων.

Σε αντίθεση, λοιπόν, με τη γενική παραδοχή για την ανάγκη περιορισμού των ανασκαφών, ειδικά για την προστασία των παλαιολιθικών καταλοίπων στη χώρα μας θα ήταν προτιμότερο να υπάρξει μια περίοδος διενέργειας πολλών και σημαντικών παλαιολιθικών ανασκαφών, οι οποίες θα επιφέρουν ανάπτυξη της παλαιολιθικής αρχαιολογίας. Εδώ που έχουμε φτάσει, ακόμη και το πέρασμα από ένα στάδιο «ηρωικής εποχής» της παλαιολιθικής αρχαιολογίας δεν μπορεί παρά να αποβεί ωφέλιμο.

Λαμβάνοντας υπόψη το πλήθος των καταλοίπων που έχουν καταστραφεί έως τώρα, περνώντας μάλιστα απαρατήρητα, και μπροστά στη λαίλαπα που όλοι βλέπουμε να επέρχεται, είναι προτιμότερο να σπεύσουμε για να διασώσουμε ό,τι μπορούμε, έστω και αν πρέπει να μάθουμε «στου κασσίδα το κεφάλι», παρά να συνεχίζουμε να σφυρίζουμε αδιάφορα μέσα στην ανεμελιά της άγνοιάς μας.

ΑΝΔΡΕΑΣ Ι. ΝΤΑΡΛΑΣ
Γενική Γραμματεία Πολιτισμού,
Διεύθυνση Παλαιοανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας
Βόρειας Ελλάδος
adarlas@culture.gr

ANDREAS I. DARLAS
General Secretariat of Culture
Directory of Palaeoanthropology
and Speleology for Northern Greece
adarlas@culture.gr

**“These are also Antiquities”!
The issue of research, protection and giving prominence
to the Paleolithic remains in Greece**

The Palaeolithic archaeology in Greece has been left in the margin of the archaeological science and still today, very few archaeologists are familiar with it. Although the Palaeolithic Era represents more than 9/10 of the human past, it has no place in the syllabus of some Greek universities even as an introductory course

Although there is no longer any doubt about the existence of the Palaeolithic in Greece, the remains of this period continue to go unnoticed and as a consequence they are not protected. It should be noted that almost no rescue palaeolithic excavation has so far been conducted. Research institutions do not undertake palaeolithic investigations, while the emphasis on the significance and promotion of palaeolithic remains is not a priority.

In spite of the situation described above, it is no longer denied that the palaeolithic remains constitute an integral part of the archaeological heritage. It is therefore necessary to protect them to the same extent as the rest of the archaeological remains. Taking into account the catastrophe risks which are constantly increasing due to the numerous development works throughout the Greek territory, the protection of the remains in question is of the utmost importance.

Therefore, an intense effort is required both by universities and other research institutions, in particular by the Archaeological Service, in terms of research and a general development regarding the Palaeolithic Archaeology. To this effect, a key role could be played by the undertaking of numerous extended and well organized excavations.

Η ΣΥΣΤΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΜΙΑΣ ΣΩΣΤΙΚΗΣ ΑΝΑΣΚΑΦΗΣ: Η ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ ΕΝΟΣ ΜΙΝΩΙΚΟΥ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟΥ ΣΤΗΝ ΕΠΑΡΧΙΑ ΣΗΤΕΙΑΣ

Γιάννης Παπαδάτος, Χρύσα Σοφιανού

Εισαγωγή

Με βάση την αρχαιολογική νομοθεσία και τη μακρόχρονη αρχαιολογική πρακτική στην Ελλάδα, οι ανασκαφές διαχωρίζονται σε δύο βασικές κατηγορίες, τις σωστικές και τις συστηματικές. Αντίστοιχα έχει διαμορφωθεί ένα συγκεκριμένο νομικό και θεσμικό πλαίσιο ως προς τις προϋποθέσεις κάτω από τις οποίες διεξάγονται αυτές οι ανασκαφές, τους κανόνες που ακολουθούνται, το χαρακτήρα τους, τους φορείς υλοποίησης, και τους στόχους τους. Οι σωστικές ανασκαφές μνημείων που αποκαλύπτονται κατά την εκτέλεση τεχνικών έργων, από παράνομες ανασκαφές, φυσικά φαινόμενα ή τυχαία γεγονότα μπορούν να διενεργούνται μόνο από την Αρχαιολογική Υπηρεσία. Η συνεργασία ειδικών επιστημόνων, τεχνικών και συντηρητών προβλέπεται μόνο για τη συντήρηση και τη φύλαξη των ευρημάτων (Νόμος 3028/28-06-2002, Άρθρα 36-37).

Σε αυτήν την εργασία καταθέτουμε την εμπειρία από τη σωστική ανασκαφή ενός μινωικού νεκροταφείου στη θέση Λιβάρι Σκιάδι της επαρχίας Σητείας, που διενεργήθηκε από την ΚΔ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων με την εθελοντική συμμετοχή ομάδας φοιτητών του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών κατόπιν πρόσκλησης. Η εμπειρία αυτής της έρευνας αποτέλεσε την αφορμή για σκέψεις και προβληματισμούς σχετικά με το πλαίσιο που διέπει τις σωστικές ανασκαφές στην Ελλάδα, τις οποίες θα θέλαμε να μοιραστούμε μαζί σας.

Ανασκαφή

Το Λιβάρι είναι μια μικρή παραλιακή έκταση στο νοτιοανατολικό άκρο της Κρήτης, απομονωμένη, δυσπρόσιτη και ακατοίκητη (εικ. 1). Κίνηση παρατηρείται μόνο το καλοκαίρι από ντόπιους και κατασκηνωτές που επισκέπτονται την παρακείμενη παραλία. Η πλησιέστερη κατοικημένη περιοχή βρίσκεται στο Γούδουρα (6 χιλιόμετρα), το πλησιέστερο αστυνομικό τμήμα στη Ζήρο (12 χιλιόμετρα), το πλησιέστερο μουσείο στη Σητεία (μία ώρα οδήγησης), και η έδρα της Εφορείας στον Άγιο Νικόλαο (δύο ώρες οδήγησης).

Η ύπαρξη μινωικών αρχαιοτήτων στην περιοχή ήταν γνωστή εδώ και αρκετές δεκαετίες¹, ενώ πρόσφατη εκτεταμένη επιφανειακή έρευνα από τον αρχαιολόγο N. Schlager της Αυστρίας

1. SCHACHERMEYR 1938, 479 · FAURE 1958, 515 · WRONCKA 1959, 533.

κής Ακαδημίας εντόπισε τρεις θέσεις κατοίκησης². Λόγω της αυξημένης διάβρωσης και της ελάχιστης επίχωσης είναι ορατά στην επιφάνεια όχι μόνο κινητά ευρήματα αλλά και αρχιτεκτονικά κατάλοιπα οικιών της Νεολιθικής, Πρωτομινωικής και Ύστερομινωικής περιόδου στις θέσεις Καθαράδες, Καστροκεφαλάκι και Χερομούλια, αντίστοιχα. Όμως, λίγα μέτρα από την ακτή, στην τοποθεσία Σκιάδι, τα επιφανειακά κατάλοιπα έδειχναν κάτι εντελώς διαφορετικό. Εκτός από τα συνηθισμένα όστρακα, υπήρχαν πολλά θραυσμένα ανθρώπινα οστά μέσα και γύρω από ένα κυκλικό κατασκευάσμα που έμοιαζε με θολωτό τάφο (εικ. 2), έναν τύπο προανακτορικού τάφου πολύ γνωστό από την περιοχή της Μεσαράς.

Η ύπαρξη ενός τέτοιου θολωτού τάφου στην περιοχή συνιστούσε παράδοξο, καθώς παρόμοιοι τάφοι εκτός Μεσαράς είναι εξαιρετικά σπάνιοι και περιορίζονται στο κεντρικό τμήμα του νησιού³, ενώ οι λιγοστοί τάφοι της Ανατολικής Κρήτης είναι υστερότεροι⁴. Ακόμα μεγαλύτερη, όμως, έκπληξη προκαλούσε το γεγονός ότι είχε παραμείνει ασύλητος. Ενδεικτικά, από τους 100 περίπου τέτοιους τάφους που έχουν αναγνωριστεί στην Κρήτη, ασύλητοι βρέθηκαν λιγότεροι από 30⁵. Μνημονεύονται ιστορίες αρχαιολόγων που εκδιώχθηκαν με μπαλωθιές από αρχαιοκαπήλους έως και τις αρχές της δεκαετίας του 1980. Όπως συνειδητοποιήσαμε αργότερα, ο λόγος για τον οποίο ο συγκεκριμένος τάφος παρέμεινε ασύλητος ήταν επειδή έμοιαζε με τα αλώνια που υπήρχαν στην περιοχή, και έτσι κανένας από τους κατά καιρούς ιδιοκτήτες της γης δεν σκέφτηκε να σκάψει ένα παλιό, χαλασμένο και άχρηστο πλέον αλώνι.

Η κατάσταση, όμως, στην περιοχή άλλαξε άρδην τα τελευταία χρόνια. Η ίδρυση ενός μεγάλου εργοστασίου της ΔΕΗ στον παρακείμενο όρμο του Αθερινόλακκου έφερε ασφαλτοστρωμένους δρόμους και έκανε την πρόσβαση ευκολότερη. Οι πρώτες αγγελίες για πωλήσεις γης εμφανίστηκαν σε μεσιτικά γραφεία του Γούδουρα και του Μακρύγιαλου. Εκτός από τους λιγοστούς ντόπιους επισκέπτες του καλοκαιρού, άρχισαν να εμφανίζονται και μακρινοί παραθεριστές και η επισκεψιμότητα της περιοχής άρχισε να αυξάνεται ραγδαία. Σε αυτήν την ολοένα και πιο ανησυχητική κατάσταση προστέθηκε, την άνοιξη του 2008, μία αυθαίρετη επέμβαση του ιδιοκτήτη, που περιλάμβανε μικρής κλίμακας οικοδόμηση σε απόσταση μόλις 5 μέτρων από τον τάφο. Την ίδια πιθανότητα περίοδο ανοίχθηκαν και μερικοί αβαθείς λάκκοι, προφανώς αποτυχημένες προσπάθειες αρχαιοκαπηλίας, μόλις 20 μέτρα από τον τάφο. Ο κίνδυνος σύλησης ενός από τους λίγους ασύλητους θολωτούς τάφους που υπήρχαν ακόμα στην Κρήτη ήταν άμεσος, ειδικά μετά το καλοκαίρι που η περιοχή ερημώνει. Έτσι το Υπουργείο ενέκρινε την εισήγηση της κ. Σταυρούλας Αποστολάκου, τότε προϊσταμένης της ΚΔ' Εφορείας, για άμεση ανασκαφή.

Τα αποτελέσματα της ανασκαφής δικαίωσαν πλήρως αυτήν την απόφαση. Αποκαλύφθηκαν ένας ασύλητος προανακτορικός θολωτός τάφος και μία ταφική βραχοσκεπή, καθώς και ένα νεοανακτορικό ταφικό κτήριο. Η ανασκαφή της ταφικής βραχοσκεπής έγινε με άδεια της Εφορείας Παλαιοανθρωπολογίας και Σπηλαιολογίας, κατόπιν επείγοντος αιτήματος της ΚΔ' Εφορείας,

2. SCHLAGER 2001, 192-212.

3. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ 1929 · ΠΑΠΑΔΑΤΟΣ 2005 · ΠΑΝΑΓΙΟΤΟΠΟΥΛΟΣ 2002.

4. ΠΑΠΑΔΑΤΟΣ και ΣΟΦΙΑΝΟΥ υπό εκτύπωση.

5. BRANIGAN 2002 · GOODISON και GUARITA 2005, 201-204.

Εικ. 1. Το Λιβάρι από ΒΔ.

Εικ. 2. Ο θολωτός τάφος στο Λιβάρι Σκιάδι πριν από την ανασκαφή.

και γι' αυτό το λόγο ευχαριστούμε την τότε έφορο κ. Νίνα-Κυπαρίσση Αποστολικά για την κατανόηση του προβλήματος και την άμεση ανταπόκρισή της. Χωρίς να θέλουμε να κουράσουμε με λεπτομέρειες άσχετες με το θέμα του συνεδρίου, απλώς θα θέλαμε να επισημάνουμε ότι και τα τρία ταφικά σύνολα ήταν ιδιαίτερα πλούσια σε κεραμική, χάλκινα αντικείμενα, κοσμήματα από χρυσό, άργυρο και λίθο, και σφραγίδες. Μερικά από τα αντικείμενα αυτά είναι ιδιαίτερα σημαντικά, έχοντας παράλληλα από άλλες περιοχές της Κρήτης και του Αιγαίου. Αυτά τα αναφέρουμε από τη μια για να τονίσουμε ότι ο πλούτος του νεκροταφείου τελικά δεν ανταποκρινόταν στην εικόνα που έχουμε σήμερα για μια απομονωμένη, φτωχή κοινότητα, και από την άλλη για να καταδείξουμε τα ευρήματα και τις πληροφορίες που διασώθηκαν χάρη στην άμεση επέμβαση της Εφορείας.

Επιστρέφοντας στα προ-ανασκαφικά, η μοναδικότητα του ευρήματος, που τότε απλώς υποπευόμασταν, έδειχνε ξεκάθαρα ότι η ανασκαφή του θα έπρεπε να γίνει με προσεκτικό τρόπο και με τις πιο σύγχρονες μεθόδους. Σημειωτέον ότι οι τελευταίοι ασύλητοι πρινακτορικοί θολωτοί τάφοι ανασκάφησαν τη δεκαετία του 1970, με μεθόδους παρωχημένες για τα σημερινά δεδομένα, ιδιαίτερα όσον αφορά στην περισυλλογή οστών και οικοδομημένων. Γι' αυτό το λόγο αποφασίστηκε η συνεργασία της ΚΔ' ΕΠΚΑ με τον Τομέα Αρχαιολογίας και Ιστορίας της Τέχνης του Πανεπιστημίου Αθηνών για την όσο το δυνατόν καλύτερη ανασκαφή. Το νομικό, όμως, πλαίσιο δεν επέτρεπε κάποιου είδους επίσημη συνεργασία μεταξύ φορέων σε σωστική ανασκαφή. Έτσι η παρουσία του Πανεπιστημίου είχε τη μορφή εθελοντικής συμμετοχής, χωρίς καμία θεσμική ιδιότητα ή νομική εξασφάλιση, αλλά με την πεποίθηση ότι η ανασκαφή αυτή αποτελούσε μια μοναδική ευκαιρία από επιστημονικής άποψης.

Χρήσιμη αποδείχθηκε επίσης από την αρχή και η συμμετοχή φοιτητών αρχαιολογίας στην ανασκαφή. Εκτός από την προφανή εκπαιδευτική διάσταση, η συμβολή των φοιτητών ήταν ουσιαστική και στα ιδιαίτερα πρακτικά ζητήματα μιας σωστικής ανασκαφής, κάτι που φάνηκε ιδιαίτερα στο δύσκολο και μεγάλο έργο του κοσκίνισματος όλων των χωμάτων, στη διεξαγωγή επίπλευσης για δείγματα χρώματος, στη διαλογή του χονδρού κόσκινου από την επίπλευση, και στο πλύσιμο της κεραμικής. Επιπλέον, στην ανασκαφή συμμετείχε και μεταπτυχιακή φοιτήτρια με ειδίκευση στην οστεοαρχαιολογία, η οποία βοήθησε σημαντικά στη σωστή ανασκαφή και περισυλλογή των οστών. Οι φοιτητές συμμετείχαν εθελοντικά, με την ασφαλιστική κάλυψη του Πανεπιστημίου και με κάλυψη των εξόδων τους από ερευνητικούς λογαριασμούς του ιδρύματος.

Μία από τις σημαντικότερες παραμέτρους της όλης συνεργασίας ήταν η δυνατότητα που δόθηκε στους φοιτητές να εργαστούν σε μία σωστική ανασκαφή και να έρθουν σε επαφή με το έργο και το προσωπικό της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας. Έχοντας ήδη εμπειρία από πανεπιστημιακές ανασκαφές του Τμήματος, είχαν την ευκαιρία να δουν, ή καλύτερα να βιώσουν, τις διαφορές και να καταλάβουν τη σημασία, τους σκοπούς και τον ιδιαίτερο χαρακτήρα μιας σωστικής ανασκαφής. Ένα από τα βασικότερα θέματα συζήτησης με τους φοιτητές και μία από τις σημαντικότερες εμπειρίες που αποκόμισαν ήταν το πώς μία σωστική ανασκαφή μπορεί να γίνει με συστηματικό τρόπο, σε μια προσπάθεια να βρεθεί η χρυσή τομή μεταξύ κόστους, χρόνου και επιστημονικότητας.

Μετανασκαφική μελέτη

Η ιστορία όμως δεν τελείωσε με την ολοκλήρωση της σωστικής ανασκαφής. Η μελέτη και η δημοσίευση του υλικού εντάχθηκε σε ερευνητικό πρόγραμμα υπό τη διεύθυνσή μας, με τη χρηματοδότηση του Πανεπιστημίου Αθηνών, του Ινστιτούτου Αιγαιακής Προϊστορίας, του Ιδρύματος Ψύχα και του Mediterranean Archaeological Trust. Στην ομάδα μελέτης μετείχαν, εκτός από τους γράφοντες, και εξειδικευμένοι επιστήμονες από τα Πανεπιστήμια Αθηνών, Θεσσαλονίκης, Toronto, Bradford και Sheffield, από το ΕΚΕΦΕ Δημόκριτος και από το Ινστιτούτο Μελέτης Προϊστορίας Αιγαίου Ανατολικής Κρήτης για τη μελέτη των ευρημάτων και των οικοδομημένων, για την αρχαιομετρική ανάλυση κεραμικών και μεταλλικών αντικειμένων και για την ανάλυση οργανικών από το εσωτερικό των αγγείων. Τα επόμενα καλοκαίρια οργανώθηκαν περίοδοι μελέτης των ευρημάτων, στις οποίες και πάλι ο ρόλος των φοιτητών ήταν σημαντικός, ειδικά για όσους είχαν εμπλακεί στην ανασκαφή και μπορούσαν πλέον να παρακολουθήσουν την ερευνητική διαδικασία σε όλα τα στάδιά της.

Εξαιρετικά σημαντική ήταν επίσης η άδεια που μας παρείχε τόσο η ΚΔ' Εφορεία όσο και η αρμόδια Διεύθυνση Μουσείων, Εκθέσεων και Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων του ΥΠ.ΠΟ.Τ., για να μεταφέρουμε ένα μικρό μέρος της κεραμικής στην Αθήνα, στο Εργαστήριο Συντήρησης του Μουσείου Αρχαιολογίας στο κτήριο της Φιλοσοφικής Σχολής στην Πανεπιστημιούπολη. Το Εργαστήριο αυτό ιδρύθηκε τον Οκτώβριο του 2010, χάρη στην πρόσληψη του Μισέλ Ρογκενμπούκε, ενός εξειδικευμένου και πολύ έμπειρου συντηρητή. Είναι πλήρως εξοπλισμένο, και πληροί όλους τους κανόνες ασφάλειας για τη φύλαξη και τη συντήρηση των αρχαιοτήτων. Ομάδες φοιτητών εργάστηκαν πάνω σε αυτό το κεραμικό σύνολο, στο πλαίσιο σχετικού φροντιστηριακού μαθήματος για την κεραμική. Η εργασία στο Μουσείο της Φιλοσοφικής περιλάμβανε την κατηγοριοποίηση των οστράκων σε κεραμικούς ρυθμούς και ύλες, την εύρεση ενώσεων, καθώς και το σχεδιασμό και την καταγραφή των αγγείων που προέκυψαν από τη συντήρηση. Με αυτόν τον τρόπο πέρασαν ουσιαστικά από όλα τα στάδια της μετανασκαφικής διαδικασίας και παρακολούθησαν την εξέλιξή της. Το γεγονός ότι αυτή η διαδικασία έγινε κατά τη διάρκεια του χειμώνα στο Πανεπιστήμιο επέτρεψε σε μεγαλύτερο αριθμό φοιτητών να συμμετάσχουν. Η προθυμία και η συμμετοχή ήταν αξιοσημείωτα μεγάλη, ξεπερνώντας τις χωρικές δυνατότητες του εργαστηρίου, γεγονός που μας ανάγκασε να επεκτείνουμε αυτή τη δραστηριότητα για περισσότερες ημέρες την εβδομάδα και για περισσότερες ώρες. Δεδομένου ότι αυτή η δραστηριότητα είχε τη μορφή ελεύθερου φροντιστηρίου, τις περισσότερες φορές οι φοιτητές έρχονταν στο εργαστήριο σε κενά ανάμεσα στα μαθήματα, θυσιάζοντας βόλτες και διαλείμματα για καφέ στο κυλικείο.

Πέρα όμως από την αυτονόητη εκπαιδευτική διάσταση όλων των παραπάνω, υπάρχει και η επιστημονική παράμετρος. Χάρη σε αυτήν τη συντονισμένη εργασία, τρία μόλις χρόνια μετά την ολοκλήρωση της ανασκαφής έχουν ήδη γίνει τρεις ανακοινώσεις σε συνέδρια, τρεις υπό εκτύπωση δημοσιεύσεις, και το καλοκαίρι του 2012 ολοκληρώνεται η συγγραφή του πρώτου τόμου της τελικής δημοσίευσης που θα έχει τη μορφή μονογραφίας. Έτσι ο μοναδικός ασύλητος θολωτός τάφος που βρέθηκε τα 30 τελευταία χρόνια στην Κρήτη, και που ανασκάφηκε με τις πλέον σύγχρονες μεθόδους, θα γίνει γρήγορα κτήμα όλης της επιστημονικής κοινότητας.

Σκέψεις και συμπεράσματα

Η παραπάνω εμπειρία μας έβαλε σε αρκετές σκέψεις για τη φύση της συγκεκριμένης ανασκαφής, και τα πλεονεκτήματα που προσέφερε η σύμπραξη της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας και του Πανεπιστημίου σε μία ανασκαφή που σύμφωνα με το νόμο και τους τύπους ήταν καθαρά σωστική, η οποία όμως διεζήχθη ουσιαστικά με όρους συστηματικής ανασκαφής.

Ο πρωταρχικός σκοπός της Εφορείας, η διάσωση του μνημείου και των αρχαιολογικών πληροφοριών, επετεύχθη στο ακέραιο και μάλιστα με μία ανασκαφή με πολλά πρακτικά προβλήματα κυρίως λόγω της απόστασης από το πλησιέστερο μουσείο και την έδρα της Εφορείας. Εξίσου σημαντικό θεωρούμε το γεγονός ότι η ανασκαφή ενός τόσο μοναδικού ευρήματος έγινε με συστηματικότητα και με την εφαρμογή των καλύτερων δυνατών μεθόδων. Αυτό βοήθησε στη μέγιστη δυνατή ανάκτηση αρχαιολογικής πληροφορίας, όπως φάνηκε αργότερα, στη φάση της μετανασκαφικής μελέτης. Αλλά και στο άλλο μεγάλο σκέλος του έργου μιας Εφορείας, τη μελέτη και τη δημοσίευση του αρχαιολογικού υλικού, τα αποτελέσματα της συνεργασίας κρίνονται ιδιαίτερα θετικά, αφού η μελέτη προχώρησε άμεσα και η τελική δημοσίευση βρίσκεται πολύ κοντά στην ολοκλήρωσή της. Σε παλαιότερες εποχές, με άλλες οικονομικές δυνατότητες και με την περιορισμένη εξειδίκευση της αρχαιολογικής επιστήμης, ίσως τα παραπάνω να ήταν εύκολο να επιτευχθούν από έναν αρχαιολόγο βασισμένο μόνο στις δικές του γνώσεις και τις δυνατότητες της Υπηρεσίας. Σήμερα, όμως, τόσο λόγω της οικονομικής κρίσης όσο και της αυξημένης επιστημονικής εξειδίκευσης που απαιτεί διεπιστημονικές συνεργασίες, η σωστική ανασκαφή και μελέτη ενός τέτοιου ευρήματος από ένα μόνο άτομο, με ικανοποιητικό για τα δεδομένα της αρχαιολογικής επιστήμης τρόπο θα ήταν δύσκολη, αν όχι αδύνατη.

Για το Πανεπιστήμιο από την άλλη πλευρά, αυτή η συνεργασία ήταν μία εξαιρετική ευκαιρία από όλες τις απόψεις. Σε επίπεδο έρευνας, οι πληροφορίες που συλλέχθηκαν με πληρότητα κατά την ανασκαφή και η δυνατότητα που δοθηκε να μελετηθούν άμεσα και με τους καλύτερους δυνατούς όρους, έχει ήδη οδηγήσει σε σημαντικό πρωτότυπο ερευνητικό έργο, το οποίο προσθέτει πολλά νέα στοιχεία στην έρευνα. Πιο σημαντικά, όμως, είναι όσα αφορούν τη πρωταρχική επιδίωξη ενός πανεπιστημιακού ιδρύματος, την εκπαίδευση των φοιτητών του. Οι φοιτητές βίωσαν τις πραγματικές συνθήκες μιας σωστικής ανασκαφής και είχαν την ευκαιρία να τις αντιπαραβάλουν με τις εμπειρίες που έχουν από πανεπιστημιακές συστηματικές ανασκαφές. Ο ενθουσιασμός τους ήταν ακόμα μεγαλύτερος όταν τους δόθηκε η δυνατότητα να μελετήσουν τα ευρήματα που είχαν βρει στην ανασκαφή όχι μόνο επί τόπου, αλλά και στο Πανεπιστήμιό τους, δίπλα στα αμφιθέατρα που έκαναν μάθημα.

Σκοπός αυτής της παρουσίασης δεν είναι ούτε να κρίνει την κείμενη νομοθεσία, ούτε να προτείνει αλλαγές, αλλά να αναδειξει το γεγονός ότι ο νόμος δεν προβλέπει τη δυνατότητα συνεργασίας άλλων φορέων ή εξειδικευμένων επιστημόνων με την Αρχαιολογική Υπηρεσία για την εκτέλεση σωστικών ανασκαφών. Στην περίπτωση του Λιβαρίου, η αμοιβαία εμπιστοσύνη και η πίστη ότι με μια τέτοια συνεργασία οφελούνται όλοι, και πάνω από όλα οι ίδιες οι αρχαιότητες, μας επέτρεψε να προσπεράσουμε αυτό το πρόβλημα. Πιστεύουμε όμως ότι ειδικά σήμερα, σε

μια εποχή οικονομικής κρίσης, υψηλών απαιτήσεων, επιστημονικής εξειδίκευσης και επιτακτικής ανάγκης για διεπιστημονικότητα, δεν έχουμε την πολυτέλεια να αποκλείουμε τις συνεργασίες φορέων με κοινούς στόχους και επιδιώξεις, ακόμα και για σωστικές ανασκαφές.

Αναμφίβολα, οι σωστικές ανασκαφές είναι ιδιαίτερου τύπου, και εννοείται ότι η Αρχαιολογική Υπηρεσία είναι ο κατ' εξοχήν και καθ' ύλην αρμόδιος. Αναρωτιόμαστε, όμως, γιατί να μην δίνεται νομικά η δυνατότητα μιας τέτοιας συνεργασίας, πάντα κατά την κρίση των αρχαιολόγων της Υπηρεσίας, ώστε να υπάρχει πλήρης νομική κατοχύρωση όλων των συμμετεχόντων φορέων.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΔΑΤΟΣ, Λέκτορας
Πανεπιστήμιο Αθηνών,
Τομέας Αρχαιολογίας
και Ιστορίας της Τέχνης
gparadat@arch.uoa.gr

ΧΡΥΣΑ ΣΟΦΙΑΝΟΥ, Αρχαιολόγος
ΚΔ' ΕΠΚΑ
ΥΠ.ΠΟ.Τ.

Βιβλιογραφία

- BRANIGAN, K., 1992. *Dancing with Death. Life and Death in Southern Crete c.3000-2000 B.C.*, Las Palmas: Adolf M. Hakkert.
- FAURE, P., 1958. Spéléologie et topographie crétoises, *BCH* 82, 515.
- GOODISON, L., GUARITA, C., 2005. A new catalogue of the Mesara-type tombs, *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici* 47, 171-212.
- ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, Σ., 1929. Πρωτομινωικός θολωτός τάφος παρά το χωρίον Κράσι Πεδιάδος, *ΑΔ* 12, Μελέται, 102-141.
- PANAGIOTOPOULOS, D., 2002. *Das Tholosgrab E von Phourni bei Archanes. Studien zu einem frühkretischen Grabfund und seinem kulturellen Kontext*, BAR-IS 1014, Oxford: Archaeopress.
- PAPADATOS, Y., 2005. *Tholos Tomb Gamma: A Prepalatial Tholos Tomb at Phourni, Archanes*, INSTAP Prehistory Monographs 17, Philadelphia: INSTAP Academic Press.
- ΠΑΠΑΔΑΤΟΣ, Γ., ΣΟΦΙΑΝΟΥ Χ., υπό εκτύπωση. Πολιτισμική ομοιογένεια και διαφοροποίηση στην Προανακτορική Κρήτη. Νέα δεδομένα από τις ανασκαφές πρωτομινωικών νεκροταφείων στην Επαρχία Σητείας, στο Μ. ΑΝΔΡΙΑΝΑΚΗΣ, Ι. ΤΖΑΧΛΗ (επιμ.), *Αρχαιολογικό Έργο Κρήτης 2, Πρακτικά της 2ης Συνάντησης*, Ρέθυμνο.
- SCHACHERMEYR, F., 1938. Vorbericht über eine Expedition nach Ostkreta, *AA* 53, 466-480.
- SCHLAGER, N., 2001. Pleistozäne, neolithische, bronzezeitliche und rezente Befunde und Ruinen im fernen Osten Kretas. Dokumentation 2000, *Jahreshefte des Österreichischen archäologischen Instituts in Wien* 70, 192-201.
- WRONCKA, T., 1959. Pour un atlas archéologique de la Crète minoenne: Sitia I, *BCH* 83, 2, 523-542.

YIANNIS PAPADATOS
Lecturer, University of Athens,
Department of History and Archaeology
gpapadat@arch.uoa.gr

CHRYSA SOFIANOU
Hellenic Ministry of Culture,
24th Ephorate of Prehistoric and Classical Antiquities

**The systematic character of a rescue excavation:
archaeological research of two Minoan cemeteries
in the area of Siteia**

On the basis of the existing archaeological legislation and the long-established tradition, excavations in Greece are divided into two basic categories: rescue and systematic excavations. This has led to a strict legal and institutional framework regarding the conditions under which excavations are conducted in Greece, their aims, their character, the rules to be followed and the institutions involved.

This presentation refers to the rescue excavation of two Minoan cemeteries at Livari Skiadi and Mesorrachi Skopi, in the Siteia prefecture and the subsequent study of the material. The excavation was conducted by Chrysa Sofianou, archaeologist of the 24th Ephorate of Prehistoric and Classical Antiquities, with the participation of Yiannis Papadatos, Lecturer in the University of Athens, Department of History and Archaeology and a small group of students of archaeology. On the basis of this collaboration, we discuss the framework that regulates the rescue excavations in Greece. Our experience showed that such collaborations, when possible, and especially in periods of financial crisis, contribute significantly to the effective fulfillment of the scopes of both institutions: that of the Archaeological Service, which is to protect the antiquities and study the archaeological material, and that of the university, which is to carry out research and educate new archaeologists in excavation practices.

ΜΕΓΑΛΑ ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΤΙΚΑ ΕΡΓΑ ΚΑΙ ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ. ΑΡΧΑΙΑ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΟΙ

Όλγα Κακαβογιάννη

Η σχέση των κατασκευαστικών μεγάλων έργων και των αρχαιοτήτων δεν ήταν ποτέ αρμονική, διεθνώς, και εκφράστηκε χαρακτηριστικά με την εικόνα του έκσκαφέα που σηκώνει στη χούφτα του το μνημείο του Stonehenge και τον εύγλωττο τίτλο «tomorrow may be too late» (εικ. 1)¹. Η συνειδητοποίηση αυτού του κινδύνου οδήγησε στη λήψη νομοθετικών προβλέψεων από την Unesco και το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο².

Στην Ελλάδα η ιστορία των μεγάλων αναπτυξιακών έργων ουσιαστικά ξεκινά³ με την κατασκευή του Αεροδρομίου Σπάτων, κατά τις αρχές της δεκαετίας του 1980, από τη γερμανική Εταιρεία Hochtief. Λόγω έλλειψης προηγούμενης εμπειρίας⁴, δεν επιβλήθηκαν αυστηροί κανόνες από την Αρχαιολογική Υπηρεσία και έτσι είχαμε «απώλεια» αρχαιοτήτων⁵. Δεν εννοώ μόνο την προϊστορική ακρόπολη στο Ζαγάκι, αλλά τους μικρούς και αφανείς προϊστορικούς οικισμούς που υπήρχαν κατά τεκμήριο στην πεδινή έκταση των 20.000 χιλιάδων στρεμμάτων⁶, που κατέλαβε ο Αερολιμένας⁷.

1. Από την καταχώρηση σχετικής έκκλησης της «Rescue», (Επιτροπής για τη Βρετανική Αρχαιολογία), στο *Antiquity* XLVI, αρ. 182 (Ιούν. 1972), σελ. 93.
2. ΚΑΚΟΥΡΗΣ 2004, 496 κ.ε., Το Ελληνικό κράτος τους έχει κυρώσει με τους Ν. 1126/81 και 1127/81. Την ανάγκη για ενημέρωση των αρχαιολόγων για το νομικό καθεστώς προστασίας των αρχαιοτήτων προσπάθησε να καλύψει ο Σύλλογος Ελλήνων Αρχαιολόγων με Ημερίδα (17 Μαρτίου 1994), με θέμα «Η Νομοθεσία για την Προστασία της Πολιτιστικής μας Κληρονομιάς», όπου, εκτός από τις προβλέψεις της Εθνικής Νομοθεσίας, παρουσιάστηκαν και οι Διεθνείς Συμβάσεις και η Κοινοτική Νομοθεσία.
3. Είχαμε ήδη την εμπειρία της κατασκευής, το 1969, του εργοστασίου της ΔΕΗ στον Θορικό, όπου η σύγκρουση με τον απόστρατο, Διευθυντή του Έργου ήταν καθημερινή και η έρευνα έγινε χάρη στην ανυποχώρητη στάση του Εφόρου Ευθύμιου Μαστροκώστα. Ήδη κατά την προηγούμενη δεκαετία είχε υλοποιηθεί το έργο του φράγματος του Μόρνου, τα νερά του οποίου μεταφέρθηκαν στην Υλίκη, από την οποία υδρεύεται η Αθήνα. Στις σωστικές ανασκαφές στην αρχαία Καλλιόπη, που κατακλύστηκε, έλαβε μέρος και η Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή σε τομέα που παρουσίαζε ενδιαφέρον για τα μέλη της. Γενική παρουσίαση των ανασκαφών βλ. ΘΕΜΕΛΗΣ 1979, 245-79. Μικρότερης κλίμακας ήταν το έργο της κατασκευής του υπόγειου σταθμού αυτοκινήτων στην Πλατεία Δημαρχείου της Αθήνας (Πλατεία Κοτζιά). Βλ. ΚΑΡΑΠΩΡΓΑ 1988.
4. Τη γενική αυτή διαπίστωση διατυπώνει και η τότε Γ. Γρ. ΥΠ.ΠΟ., Λίνα Μενδώνη στην εισαγωγική της ομιλία στην Αρχαιολογική Συνάντηση Εργασίας, που διοργανώθηκε από την Επιτροπή Παρακολούθησης Μεγάλων Έργων, 18-20 Σεπτεμβρίου 2003, στη Θεσσαλονίκη. Βλ. *Αρχαιολογικές Έρευνες και Μεγάλα Δημόσια Έργα*, 2004, 28.
5. Μια συνολική περιγραφή των ερευνών στο χώρο του νέου Αερολιμένα βλ. στο ΣΤΑΪΝΧΑΟΥΕΡ 1994, 175-189· ΣΤΑΪΝΧΑΟΥΕΡ 2004, 37-40. Μετά τη χορήγηση της άδειας κατασκευής του Έργου, θεωρείται ολοκληρωμένη η έρευνα, (αν δεν υπάρχουν διατυπωμένοι διαφορετικοί όροι) και οι «κύριοι» της αδειοδοτημένης έκτασης ΔΕΝ λαμβάνουν καμία μέριμνα προστασίας στις εκσκαφές, ούτε ειδοποιούν σε περίπτωση ανεύρεσης αρχαίων την Αρχαιολογική Υπηρεσία (παρά την πρόβλεψη του Νόμου).
6. Τα παραδείγματα ανεύρεσης προϊστορικών οικισμών στις γειτονικές περιοχές, της Αρχαιότερης ΝΛ στη δημοτική περιοχή της Παιανίας και της Αρχαιότερης ΝΛ και Τελικής ΝΛ στη Γυαλού Σπάτων, είναι ενδεικτικά. Την ελλιπή αναζήτηση και διαχείριση των αρχαιοτήτων των προϊστορικών χρόνων κατά την κατασκευή των Μ.Δ.Ε. ορθά επισημαίνει ο ΤΟΥΦΕΞΗΣ 1998, 404 (χαρακτηριστικό παράδειγμα άσκοπης θυσίας αποτελεί ο ΠΕ οικισμός στο Πλατυγυάλι Αστακού), και διατυπώνει προτάσεις για συμπερίληψη στα συντασσόμενα Μνημόνια Συνεργασίας, εκτός των γεωφυσικών και των εκτενέστερων επιφανειακών ερευνών, και των αρχαιομετρικών και υπο-

Εικ. 1. Έκκληση για τα μνημεία.

Ακολούθησε το 1990, το μεγάλο μήκους έργο της κατασκευής του Αγωγού Φυσικού Αερίου, που από τα ελληνοβουλγαρικά σύνορα έφθασε στο εργοστάσιο της ΔΕΗ στον Θορικό, το οποίο κατασκεύασε η γνωστή για την ισχύ της ρωσική εταιρεία «Prom-Gas» και η ελληνική συννόματή της «Προμηθεύς». Η Ηώς Ζερβουδάκη απο τη θέση της Διευθύντριας Αρχαιοτήτων, για πρώτη φορά, επέβαλε βασικούς κανόνες και όρους στη συνεργασία Αρχαιολογικής Υπηρεσίας και κατασκευαστών, επιλέγοντας και υποδεικνύοντας τους αρχαιολόγους και καθορίζοντας το πλαίσιο αμοιβών και τις βασικές συνθήκες εργασίας τους.

Μεγάλης έκτασης και δυσκολίας ήταν το έργο της κατασκευής του Αθηναϊκού Μητροπολιτικού Σιδηροδρόμου κατά τη δεκαετία του 1990, στα σπλάχνα της αρχαίας Αθήνας, όπου χάρη στην οργανωτική ικανότητα της τότε Εφόρου Θεοδ. Καραγιωργα διαμορφώθηκαν καλές συνθήκες εργασίας της Υπηρεσίας⁸, αλλά ο Κεραμεικός, λόγω του σχεδιασμού του έργου στην περιοχή, κινδύνευσε και σώθηκε χάρη στην έντονη αντίδραση του Συλλόγου Ελλήνων Αρχαιολόγων και του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου⁹.

δεικνύει για πληρέστερη και ταχύτερη έρευνα την ανάγκη κατάρτισης μεγάλων προγραμμάτων συνεργασίας με τα Πανεπιστήμια και άλλα επιστημονικά ιδρύματα.

7. Μικρό «επεισόδιο» ήταν η σύγκρουση του ΥΠ.ΠΟ. το 1984, με το τότε Υπουργείο Δημοσίων Έργων για την αυθαίρετη και ερήμην της Υπηρεσίας αποφαση για πραγματοποίηση σκαπτικών έργων στην Ιερά Οδό,

στην περιοχή του Δημοσίου Σήματος της αρχαίας Αθήνας. Βλ. ΠΑΡΑΛΑΜΑ 2004, 45.

8. Βλ. ΠΑΡΑΛΑΜΑ, ΣΤΑΜΠΟΛΙΔΗΣ (επιμ.) 2000. Βέβαια έχει γραφτεί ότι εκτός από το συνολικό έργο κατασκευής του Μετρό της Αθήνας, που κόστισε πολύ ακριβά σε σύγκριση με άλλα παρόμοια ευρωπαϊκών πόλεων, επίσης και οι ανασκαφές κόστισαν ακριβά.
9. Βλ. FITSCHEN 1996, 169-171.

Συγχρόνως άρχισε να υλοποιείται το έργο της βελτίωσης της σιδηροδρομικής γραμμής Πάτρα-Αθήνα-Θεσσαλονίκη-Προμαχώνας, που διήρκεσε σχεδόν μια δεκαετία¹⁰, κατά το οποίο εκτός πολλών άλλων ανασκάφηκε και ο προϊστορικός οικισμός στον Μακρύγιαλο Πιερίας της ΝΝΑ περιόδου, σε έκταση πλέον των 500 στρεμμάτων.

Η κορύφωση ήρθε με τα Συγχρηματοδοτούμενα Οδικά Έργα, την κατασκευή της Αττικής Οδού¹¹ και της ΠΑΘΕ¹², από την Πάτρα μέχρι τους Ευζώνους, και αργότερα με την Εγνατία Οδό¹³. Η Υπηρεσία βρέθηκε ανέτοιμη για τέτοιας κλίμακας έργα, μη έχοντας διαμορφώσει κανόνες εκτέλεσης όλων των αρχαιολογικών εργασιών, από την ανασκαφή μέχρι την τεκμηρίωση κινητών και ακινήτων και τη διατήρηση και ανάδειξη, που επαφίονταν στις ικανότητες και τα ... ανακλαστικά του κάθε αρμόδιου αρχαιολόγου. Έτσι φθάσαμε, στην Αττική, στα δύο άκρα: σε ανασκαφές που γίνονταν και τη νύχτα, υπό το φως των προβολέων των μηχανημάτων, για συντόμευση του χρόνου εκτέλεσής τους(!!!), όπου όμως δύσκολα αναγνωρίζονταν τα λείψανα των Πρώιμων Προϊστορικών περιόδων, και σε ανασκαφές που διήρκεσαν πολλαπλάσιο χρόνο από αυτόν που ήταν αναγκαίος, αφού γίνονταν από εργατικό προσωπικό καθιστό σε скаμνάκια.

Γενικότερα παρατηρήθηκαν και φαινόμενα άσκησης υπερφιλόδοξων και μαζικιστικών, προσωπικών στρατηγικών, που εκτίναζαν τους προϋπολογισμούς των αρχαιολογικών εργασιών στα ύψη¹⁴. Η Επιτροπή Μεγάλων Έργων δεν νομίζω ότι μπορούσε να συμβάλει ουσιαστικά μέσα σε αυτόν τον κυκλώνα, στον οποίο βρέθηκαν αρχαία και αρχαιολόγοι.

Από την «αττική» εμπειρία μου γνωρίζω ότι κατά τη χωροθέτηση των Μ.Ε. (Μεγάλων Έργων) σπανίως εισακούσθηκαν οι τεκμηριωμένες αντιρρήσεις της Υπηρεσίας, από το εκάστοτε αρμόδιο Υπουργείο¹⁵ (κυρίως το ΥΠΕΧΩΔΕ, αλλά ακόμη και από την κεντρική Υπηρε-

10. Βλ. σχετικές ανακοινώσεις στο *Αρχαιολογικές Έρευνες και Μεγάλα Δημόσια Έργα*, 2004, και Περιλήψεις συνοδευόμενες από πινακίδες εικόνων και σχεδίων, κατά ανασκαφή, καθώς και τον τόμο *Αρχαιολογικές Τροχιοδρομήσεις. Από τη Θεσσαλονίκη στον Πλαταμόνα*, Αθήνα 2008 (με εισαγωγή του Χρίστου Ντούμα).

11. Βλ. ΣΤΑΪΝΧΑΟΥΕΡ 2004, 35-37 και 41 κ.ε. · ΣΤΑΪΝΧΑΟΥΕΡ 2005.

12. Βλ. σχετικές ανακοινώσεις στο *Αρχαιολογικές Έρευνες και Μεγάλα Δημόσια Έργα*, 2004, των Μ. Πετρόπουλου, Β. Αραβαντινού, Ν. Κυπαρίσση, Β. Αδρύμη, Αθ. Τζιαφάλια, Α. Δεριζιώτη, Ασπ. Ντίνα, Μ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, Χ. Μπακιρτζή, και Περιλήψεις συνοδευόμενες από πινακίδες εικόνων και σχεδίων, κατά ανασκαφή.

13. Γενικά βλ. σχετικές ανακοινώσεις στο *Αρχαιολογικές Έρευνες και Μεγάλα Δημόσια Έργα*, 2004, των Α. Καραμάνου, Κ. Ζάχου, Φ. Κεφαλωνίτου Α. Πέτκου, Ζ. Μπόνια, Δ. Τριαντάφυλλου, Περιλήψεις συνοδευόμενες από πινακίδες εικόνων και σχεδίων, κατά ανασκαφή · ΑΛΑΜ-ΒΕΛΕΝΗ, ΠΟΥΛΑΚΗ, ΤΖΑΝΑΒΑΡΗ 2003.

14. Πρέπει εδώ να αναφερθεί ότι οι δαπάνες των αρχαιολογικών εργασιών στα Μεγάλα Δημόσια Έργα, καταβάλλονται μεν από τον εργολάβο, βαρύνουν όμως τον Κύριο του Έργου, δηλ. το Δημόσιο (το οποίο και τις διενεργεί διά της αρμόδιας Εφορείας), και οι κατασκευαστές τις ει-

σέπρατταν παίρνοντας και επιτόκιο, καθώς επίσης ότι υπήρξαν μεθόδοι διόγκωσής τους. Έτσι εξηγείται και η «απλοχεριά» μερικές φορές των κατασκευαστών, που από πολλούς από εμάς είχε εκληφθεί ως γενναιοδωρία (την οποία δεν πλήρωναν βέβαια εκείνοι).

15. Όπως επισημαίνει γενικά και η Λ. Μενδώνη (βλ. *Αρχαιολογικές Έρευνες και Μεγάλα Δημόσια Έργα*, 2004, 27). Στο κρίσιμο αυτό σημείο, της χωροθέτησης, προκειμένου για έργα σε μείζονος σημασίας αρχαιολογικούς χώρους, θα πρέπει να τονίσουμε την ανάγκη για άμεση και δραστική αποτρεπτική αντίδραση των επιστημονικών φορέων, π.χ. των αρχαιολόγων, όπως συνέβη με την απεργία του ΣΕΑ μετά τα μέσα της δεκαετίας του 1970, που απέτρεψε τη μετατροπή του ιστορικού κόλπου του Ναυαρίνου σε χώρο διαλυτήριου πλοίων. Βέβαια η αντίδραση της Κυβέρνησης ήταν η αφαίρεση της αποφασιστικής αρμοδιότητας από το ΚΑΣ. Η τότε αντιπολίτευση υποσχόταν πως όταν γινόταν κυβέρνηση θα την επανέφερε. Αντ' αυτού, όμως, αλλοίωσε επί πλέον τη σύνθεσή του Συμβουλίου, καθορίζοντας τον εκάστοτε Γεν. Γραμματέα του ΥΠ.ΠΟ. ως πρόεδρο και εισάγοντας στη σύνθεσή του (όπως και στα Τοπικά Αρχαιολογικά Συμβούλια), άσχετες ειδικότητες, μέχρι και εκπροσώπους της Τοπικής Αυτοδιοίκησης. Τα προβλήματα, που δημιουργούσαν για την προστασία των αρχαίων οι αλλαγές αυτές, είχε επι-

σία του ΥΠ.ΠΟ.), και τα αρχαία αντιμετώπιζονταν ως ενοχλητικά εμπόδια για την «ανάπτυξη». Συνέβη, λοιπόν, ώστε οι αρχαιολογικοί χώροι, που με αγώνες των αρχαιολόγων κρατήθηκαν ελεύθεροι από την κατάρα της αυθαίρετης δόμησης (εικ. 2), να είναι οι μόνοι φθηνοί και διαθέσιμοι χώροι για την κατασκευή των έργων, οδικών, Ολυμπιακών, αλλά και ΧΥΤΑ, δηλ. χωματερών, (όπως στο Οβρυόκαστρο Κερατέας).

Έτσι με την κατασκευή των Ολυμπιακών Έργων στην Αττική βιώσαμε την νέα «μάχη του Μαραθώνα», σχετικά με την κατασκευή του Κωπηλατοδρομίου, που προκάλεσε ...«μαραθωνίες» συζητήσεις και αντιδράσεις και έθεσε επιτακτικά το πρόβλημα της σχέσης δημοσίων έργων και αρχαιοτήτων. Στην Ημερίδα που διοργάνωσε ο ΣΕΑ στις 29 Ιουνίου 2001, με τίτλο «Οὐκ ἔα με καθέυδειν...», έγιναν πολλές σχετικές παρεμβάσεις και για πρώτη φορά ετέθησαν ευθέως προϋποθέσεις οκτώ σημείων σχετικά με τη χωροθέτηση των έργων και τις προανασκαφικές εργασίες, την οργάνωση, τη χρηματοδότηση και την εκτέλεση των αρχαιολογικών εργασιών, τον τρόπο διαχείρισης των αποκαλυπτομένων αρχαιοτήτων και την ανάγκη να ενημερωθούν οι Εφορείες Αρχαιοτήτων για το νομικό καθεστώς που διέπει την εκτέλεση των Μεγάλων Έργων σε σχέση με τις αρχαιότητες.

Προσωπικά έχω το παράδειγμα της Μερέντας, που η αρχαιολογική σημασία της ήταν γνωστή, λόγω των σημαντικών επιγραφών, ήδη από τον 19ο αι., και χάρη στην ανεύρεση της διάσημης κόρης Φρασίκλειας. Στη Μερέντα, όπου κατασκευάστηκαν το Ολυμπιακό Ιππικό Κέντρο και ο Νέος Ιππόδρομος, τα ευρήματα ξεπέρασαν τους αρχικούς μας «φόβους» στην Εφορεία και ήταν πολύ σημαντικά, αφού το μισό έργο χωροθετήθηκε μέσα στον κηρυγμένο αρχαιολογικό χώρο (εικ. 3)¹⁶. Αποκαλύφθηκε όχι μόνον το θρησκευτικό και διοικητικό κέντρο του Δήμου (τουλάχιστον από τους κλασικούς χρόνους και μετά), αλλά και ένας οικισμός της ΑΝΑ και άλλος της ΤΝΑ-ΠΕ II Εποχής, μυκηναϊκοί τάφοι, μεγάλα νεκροταφεία και μικρά οικογενειακά, μικρά ιερά και αγροικίες.

Η μάχη με το χρόνο, που στην περίπτωση των Ολυμπιακών Έργων ήταν απόλυτα ανελαστικός, κερδήθηκε όχι μόνο χάρις στη συνεχή εργασία για μήνες, από το πρωί έως το βράδυ, χωρίς Σαββατοκύριακα, αλλά και στη βασική επιλογή να μην ανασκαφούν όλες οι εντοπισμένες θέσεις, που έφθασαν τις 60. Ερευνήθηκαν οι μισές, εκείνες που ενέπιπταν σε χώρους, από

σημάνει ο αείμνηστος καθηγητής του Συνταγματικού Δικαίου, Γιώργος Παπαδημητρίου, στην Ημερίδα του ΣΕΑ το 1994 (ό.π. σημ. 2) και είχε προτείνει όχι απλώς την αποκατάσταση της αρχικής σύνθεσής του, αλλά την ανασυγκρότησή του ως Ανεξάρτητης Αρχής. Μία άλλη «επιτυχής αντίδραση» όχι μόνον ελλήνων αρχαιολόγων, αλλά και ξένων, υπήρξε κατά τη δεκαετία του 1980 στο σχέδιο κατασκευής μεγάλου εργοστασίου αλουμίνιας εντός της ευρύτερης περιοχής των Δελφών. Κατά τα άλλα θα πρέπει, προληπτικά, να αξιοποιούνται στο έπακρον οι προβλέψεις του Ν. 3010/2002, για σύνταξη πριν τη χωροθέτηση εμπειριστατωμένης Μελέτης Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων, όπου το πολιτιστικό περιβάλλον

θα πρέπει να απολαμβάνει του ίδιου βαθμού προστασίας με το φυσικό περιβάλλον (σύμφωνα με το άρθρο 24 του Συντάγματος) βλ. και ΚΟΝΣΟΛΑ 2004, 368.

16. Οι αρχαιολογικές εργασίες είχαν αρχίσει από τον Βαγγ. Κακαβογιάννη το 1999. Το 2000, ενάμιση χρόνο πριν ολοκληρωθούν οι ανασκαφές στην Αττική Οδό, μου ανετέθησαν και οι ανασκαφές στο χώρο του Ολυμπιακού Ιππικού Κέντρου και του Νέου Ιπποδρόμου. Συνολικά ερευνήθηκαν ανασκαφικά 60 θέσεις σε έκταση περίπου 100 στρεμμ. Συνολική παρουσίαση βλ. ΚΑΚΑΒΟΓΙΑΝΝΗ 2009, 47-78. Στον ίδιο τόμο δημοσιεύονται και άλλα οκτώ άρθρα σχετικά με τα ευρήματα των ανασκαφών στη Μερέντα.

Εικ. 2. Η Μερέντα κατά τη διάρκεια των εργασιών.

Εικ. 3. Από την έρευνα του τεμένους της Μερέντας.

όπου δεν ήταν δυνατόν να μετακινηθούν οι νέες κατασκευές και όσες το επέβαλαν λόγοι προστασίας των ευρημάτων (π.χ. τα νεκροταφεία)¹⁷, ή άλλες που κρίθηκε διδακτικό για το χαρακτήρα του αρχαιολογικού χώρου να αναδειχθούν και να ενταχθούν στον ιστό των νέων εγκαταστάσεων (οδοί, ιερά, δημόσια κτήρια)¹⁸. Από τις υπόλοιπες θέσεις, όπως ο ναός και άλλα¹⁹, αφού έγιναν οι αναγκαίες τροποποιήσεις του σχεδίου των νέων εγκαταστάσεων, οριοθετήθηκαν και σημάνθηκαν επί τόπου με λευκούς πασσάλους, και με Υπουργικές Αποφάσεις διατηρήθηκαν για μελλοντική έρευνα²⁰. Αυτό κρίθηκε ορθότερο επιστημονικά, από μία κατ'ανάγκη βεβιασμένη ανασκαφή και, κατά τεκμήριο, αδυναμία έγκαιρης δημοσίευσης²¹.

Βέβαια οι «διοκτίτες» των εγκαταστάσεων, που ήταν δημόσιοι φορείς (Γενική Γραμματεία Αθλητισμού και Οργανισμός Διεξαγωγής Ιπποδρομιών Ελλάδος), θα προτιμούσαν ένα «οικόπεδο καθαρό» από ενοχλητικά αρχαία, και αυτό ισχύει κυρίως για τους νέους υποψήφιους αγοραστές, που φέρνει το Μνημόνιο και οι ιδιωτικοποιήσεις της δημόσιας περιουσίας. Η δουλειά όμως του αρχαιολόγου δεν μπορεί να εκφράζεται από το «σκάφτε, ζηλώστε, τελειώσαμε» για να παραφράσω γνωστό διαφημιστικό μήνυμα. Και λύσεις πάντα υπάρχουν για την ένταξη των μνημείων στη σύγχρονη λειτουργία μιας αρχαιολογικής θέσης, αρκεί να υπάρχει παιδεία και ευαισθησία και, γιατί όχι, και ορθό επιχειρηματικό πνεύμα από την πλευρά των ενδιαφερομένων.

Και δεν πρέπει να πέφτουμε στην παγίδα της ψευδεπίγραφης συχνά «διατήρησης εν καταχώσει», όπως π.χ. έγινε με το τέμενος της Μερέντας, του οποίου ανασκάφηκε συστηματικά μόνο 1,5 στρέμμα περίπου από τα συνολικά 6 (εικ. 4). Βέβαια οι δοκιμαστικές τομές δεν έδειξαν την ύπαρξη κάποιου μνημειακού κτίσματος, αλλά ο «βόθρος» με τα ΜΕ αγγεία για χοές και ο λάκκος με τα γεωμετρικά κυπελλάκια, προοίδιαζε για άλλα «αφανή» μεν αλλά σημαντικά αρχαία, που δεν καταστράφηκαν, χάθηκαν όμως κάτω από τα εκατομμύρια κυβικά μέτρα επιχώσεων της πίστας του Ιπποδρόμου και δεν είναι προσβάσιμα πλέον στην έρευνα, αφήνοντας αναπάντητα επιστημονικά ερωτήματα²².

Είναι ενδεικτική, νομίζω, για τα απρόσμενα προβλήματα που μπορεί να επιφυλάσσει μία «απλή» και μικρή ανασκαφική έρευνα, η αφήγηση της πικρής εμπειρίας για τους αρχαιολόγους που δουλέψαμε στη Μερέντα, την οποία αποτέλεσε η τύχη του οικισμού της Τελικής Νεολιθικής - Πρώιμης Εποχής του Χαλκού, με τους υπόγειους θαλάμους (εικ. 5)²³. Στην επιφάνεια, λόγω των λεπτών επιχώσεων και της επι χιλιετίες καλλιέργειας, τα λείψανα ήταν ελάχιστα:

17. Ερευνήθηκαν εκτός από τους οικισμούς της ΑΝΛ και της ΤΝΛ-ΠΕ, το μνημειακό νεκροταφείο, μεγάλο νεκροταφείο Γεωμετρικών-Ελληνιστικών χρόνων και πέντε άλλα μικρότερα νεκροταφεία.

18. Το ιερό του Φρατρίου Διός, μικρό δημόσιο κτήριο, ίσως Αγορανομείο, άλλο ιερό, μάλλον Αφροδίσιο, και ακόμη μικρό ιερό στο «Βόρειο νεκροταφείο» και μία αγροικία.

19. Αφιδωτό κτήριο Πρωτοελλαδικής εποχής, τέμενος στην περιοχή των μεγάλων νεκροταφείων, πιθανώς χθόνιας θεότητας, ένα μικρότερο δημόσιο κτήριο, άλλο μεγάλο νεκροταφείο (9ος-4ος αι. π.Χ.) και μικρός οικογενειακός ταφικός περίβολος, μικροί «περίβολοι» κ.λπ.

20. Από τις «μέλλουσες γενεές αρχαιολόγων», όπως αναφέ-

ρει και η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την προστασία της Αρχαιολογικής Κληρονομιάς (βλ. το άρθρο 3 του Ν. 3387/2005, τον οποίο δεν εκμεταλλευόμαστε επαρκώς, για να μην πώ ότι τον αγνοούμε παντελώς).

21. Την πρόταση της «αποτροπής» της υποχρεωτικής έρευνας, ορθά διατυπώνει ως μια λύση για συντόμευση των εργασιών και η Χ. Κουκούλη στη Συζήτηση Στρογγυλής Τράπεζας με την οποία ολοκληρώθηκε η Αρχαιολογική Συνάντηση Εργασίας στην Θεσσαλονίκη (βλ. *Αρχαιολογικές Έρευνες και Μεγάλα Δημόσια Έργα*, 2004, 477). Αποτελεί όμως και ορθή μεταχείριση των αρχαίων.

22. Βλ. BULTRIGHINI 2013, 141-151.

23. Βλ. ΚΑΚΑΒΟΓΙΑΝΝΗ 2009, 55-56.

Εικ. 4. Μερέντα. Η δυτική οδός και ο ταφικός περίβολος.

Εικ. 5. Μερέντα. Υπόγειοι θάλαμοι.

τμήματα δύο μικρών ΠΕ II κτηρίων και μερικοί λάκκοι μικροί ή μεγαλύτεροι. Φαινόταν ότι ολοκληρωνόταν η έρευνα και εισηγήθηκα την έγκριση αποξήλωσης των λειψάνων και «ταπεινώσης» του λόφου (για να θυμηθούμε το έργο Ζαγάρι). Αλλά όσο περνούσαν οι μέρες οι λάκκοι βάθαιναν, πλάταιναν και γίνονταν υπόγειες, σπηλαιώδεις κατασκευές. Ήσαν λαξευτοί στο βράχο υπόγειοι θάλαμοι-κατοικίες, μοναδικό για την ώρα αρχαίο παράδειγμα από την Ελλάδα. Η χρήση τους κατά τους προϊστορικούς χρόνους είναι γνωστή όχι μόνο από την Κύπρο και την Παλαιστίνη, αλλά και από την τραγωδία του Αισχύλου, *Προμηθέας Δεσμώτης* (στ. 450-453), και κατά τους αρχαίους χρόνους από την εξιστόρηση της Καθόδου των Μυρίων (Ξενοφών, *Κύρου Ανάβασις*, Δ, 5.25). Ήταν, όμως, πλέον αργά, διότι στη θέση αυτή η κατασκευή των σταύλων είχε αρχίσει να υλοποιείται και η νέα επιφάνεια του εδάφους βρισκόταν δέκα μέτρα χαμηλότερα. Και έπρεπε να είναι οριζόντιο «για να μην ...κουράζονται τα άλογα». Έτσι θυσιάστηκε αυτό το μοναδικό μνημείο.

Και ερχόμαστε στα επόμενα σημαντικά στάδια του αρχαιολογικού έργου: τη διατήρηση και ανάδειξη σημαντικών ή ενδεικτικών μνημείων εντός του ιστού των νέων εγκαταστάσεων καθώς και στη συντήρηση και την τεκμηρίωση των κινητών.

Η διατήρηση και ανάδειξη αποτελεί βασικό ζητούμενο για τη διατήρηση της ιστορικής μνήμης μέσα σε ένα χώρο που αλλοιώνεται δραστικά και είναι σημαντική παράμετρος στο πλαίσιο

εκτέλεσης ενός Μεγάλου Έργου (Μ.Ε.). Πολλά παραδείγματα αγαθής «συννομιλίας» αρχαιοτήτων και τεχνικών έργων έχουν επιτευχθεί σε πολλές περιπτώσεις, όπως πχ. στους κόμβους των Μικροθηβών και του Αερινού του νομού Μαγνησίας της νέας λεωφόρου της ΠΑΘΕ, όπου ερευνήθηκαν σημαντικοί προϊστορικοί οικισμοί²⁴.

Στη Μερέντα, στόχος μας υπήρξε να δοθεί στους επισκέπτες ήδη από την αρχή της λειτουργίας του χώρου κατά τους Αγώνες του 2004, επαρκής η εικόνα του βίου στον αρχαίο δήμο, του δημόσιου, του θρησκευτικού και του ιδιωτικού. Συνολικά διαμορφώθηκαν και αναδείχθηκαν τα μικρά ιερά του Διός Φρατρίου, που σχετίζεται με την κοινωνική οργάνωση στους αρχαίους Δήμους της Αττικής, το ιερό της Αφροδίτης, το πιθανό Αγορανομείο, αγροικία και τμήμα οδού με ταφικό περίβολο, και σημάθηκαν με ενημερωτικές πινακίδες²⁵. Το μεγαλύτερο μνημείο είναι ο ναός με το τέμενος και τη μικρή κρήνη του, που είναι ορατή²⁶.

Ως προς τις άλλες αρχαιολογικές εργασίες σχετικά με τα κινητά ευρήματα, η (πικρή), προηγούμενη έμπειρία από έργα στην Αττική οδήγησε στην ταχεία οργάνωση των βασικών υποδομών συντήρησης και καταγραφής, ήδη από το 1999, που εξελίχθηκαν ικανοποιητικά για το μεγαλύτερο μέρος του υλικού. Από τις αρχές, όμως, του 2003 άρχισαν οι πιέσεις για απόλυση των αρχαιολόγων και στο τέλος του 2003, όταν ολοκληρώθηκαν οι εργασίες πεδίου, ο κύριος του έργου, η Γενική Γραμματεία Αθλητισμού (δηλαδή το ίδιο το ΥΠ.ΠΟ. !!!), διέκοψε τη χρηματοδότηση και αυτά εν γνώσει τόσο της αρμόδιας Διεύθυνσης Αρχαιοτήτων, όσο και της πολιτικής ηγεσίας. Και αυτή είναι μία πρακτική που ακολουθούν οι περισσότεροι, αν όχι όλοι οι δημόσιοι φορείς- κατασκευαστές Μ.Ε., γεγονός που αντίκειται στην αρχαιολογική νομοθεσία, που επιτάσσει να πληρώνονται οι δαπάνες για όλες τις αρχαιολογικές εργασίες που προκαλούνται λόγω της κατασκευής Μεγάλου Έργου (από την ανασκαφή μέχρι τη δημοσίευση και την έκθεση σε Μουσείο), από τα κονδύλια του έργου²⁷. Έτσι, προκειμένου να συνεχισθεί η μελέτη και να γίνει η δημοσίευση αυτού του πολύτιμου υλικού θα πρέπει να απλώσουμε χείρα επαιτείας σε πτωχά ελληνικά ή πλούσια ξένα Ιδρύματα. Και αυτό διότι στο ΥΠ.ΠΟ. δεν υπάρχει ακόμη συγκεκριμένο πρόγραμμα και κανένας ειδικός κωδικός χρηματοδότησης που να αφορά στη συστηματική τεκμηρίωση, τη μελέτη και τη δημοσίευση των αρχαιοτήτων²⁸. Το πρόβλημα πρέπει πλέον να λυθεί με την ίδρυση ειδικού Ταμείου στα πλαίσια του ΥΠ.ΠΟ., το οποίο θα έχει ως αποκλειστικό σκοπό να δέχεται κονδύλια από τους φορείς των έργων, αλλά και από χορηγίες, με σκοπό τη συντήρηση, τεκμηρίωση και δημοσίευση των ευρημάτων των ανασκαφών των Μ.Ε.

24. Βλ. *Αρχαιολογικές Έρευνες και Μεγάλα Δημόσια Έργα*, 2004, 252-253 και 257-259. Αντίθετα, όμως, στην Άλο, η πορεία της λεωφόρου δεν μετακινήθηκε λίγο δυτικότερα και παρέμεινε να διασχίζει την αρχαία πόλη (βλ. ό.π. εικ. 265).

25. Με δαπάνες μάλιστα του ΟΔΙΕ τυπώθηκε, πριν ακόμη ολοκληρωθούν οι έρευνες, μικρό βιβλίο με την παρουσίαση των πρώτων συμπερασμάτων (σύμφωνα άλλωστε και με την πρόβλεψη του άρθρου 39, παράγρ. 4 του Ν 3028/02).

26. Για το ναό και την κρήνη βλ. ΚΑΚΑΒΟΠΙΑΝΝΗ 2009, 16,

59-63.

27. Βλ. την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προστασία της Αρχαιολογικής Κληρονομιάς (αναθεωρημένη), γνωστή ως Σύμβαση της Μάλτας (1992), που κυρώθηκε με τον Ν 3387/05, άρθρ. 6, καθώς και τον Ν 3028/2002, άρθρ. 37, παράγρ. 6, που ενσωματώνει τις προηγούμενες διατάξεις.

28. Σχετικό προβληματισμό και προτάσεις βλ. Ν. Βαλάκου και Χ. Μπακιρτζής στο *Αρχαιολογικές Έρευνες και Μεγάλα Δημόσια Έργα*, 2004, Συζήτηση Στρογγυλής Τράπεζας, 487 και 490 κ.ε.

Όσο για τη φύλαξη καταρχάς και την έκθεση των ευρημάτων σε Μουσείο, παρουσιάζεται συνήθως πλήρης ανακολουθία στις προβλέψεις της νομοθεσίας που αναφέραμε, ελληνικής και ευρωπαϊκής. Εκτός από την κατασκευή κάποιων αποθηκών με δαπάνες των Μ.Ε., δεν υπήρξε κάποια ριζικότερη ενέργεια για την προβολή στο κοινό των αρχαιολογικών θησαυρών που αποκαλύπτονται αναγκαστικά κατά την εκτέλεσή τους. Προσωρινή λύση αποτελεί η παρουσίασή τους στο κοινό με περιοδικές εκθέσεις, όπως έγινε με την έκθεση των ευρημάτων από τις ανασκαφές του Μετρό στην Αθήνα και την έκδοση ογκώδους τόμου²⁹, και την έκθεση για τις αρχαίες αγροικίες στην Κεντρική Μακεδονία³⁰. Αυτές βέβαια απαιτούν μεγάλη προετοιμασία, έμπειρο και επαρκές προσωπικό. Η μοίρα τους λοιπόν είναι να ταφούν στις αποθήκες των μουσείων.

Στα Μεσόγεια, αφού το μουσείο του ιερού της Βραυρωνίας Αρτέμιδος και η αποθήκη για τα ευρήματα της Αττικής Οδού έχουν ήδη υπερκορρεσθεί και αφού παλαιά πρόταση για ανάγκη δημιουργίας Διαχρονικού Μουσείου στα Μεσόγεια σε παλαιό βιομηχανικό συγκρότημα, για την προβολή του πολιτισμού από τους προϊστορικούς χρόνους μέχρι τους νεώτερους δεν έγινε ... κατανοητή³¹, τώρα που η ανάγκη για «στέγαση» των αρχαιοτήτων είναι επιτακτική, θα μπορούσε να απαιτηθεί να χορηγηθεί κατάλληλο κτήριο εντός του ΟΙΚ, όπου τα μέτρα φύλαξης είναι αυστηρά, π.χ. το λεγόμενο κτήριο των VIP's, για να παρουσιαστούν όλα αυτά τα ευρήματα από τη Μερέντα και την υπόλοιπη Μεσογαία³². Μαζί με την οργάνωση ενός αρχαιολογικού-αθλητικού πάρκου στον διατηρημένο στη φυσική του κατάσταση αρχαιολογικό χώρο, που τον διατρέχει μόνο η διαδρομή του Ιππικού Τριάθλου, μαζί με ένα πυκνό δίκτυο πολιτιστικών διαδρομών για εποχούμενους, ποδηλάτες και πεζοπόρους σε όλην τη νοτιοανατολική Αττική, από τη Ραφήνα και την Παλλήνη μέχρι τις Λαμπτρές, τον Θορικό και το Σούνιο, στους δρόμους που περπάτησαν ο Αιγέας, η Φρασίκλεια και ο Φαίδρος, ο Πεισίστρατος και ο Μιλτιάδης, ο Δημοσθένης και ο Ξενοφών, ο Κροίσος και ο Θεμιστοκλής, μέσα από τα χωριά με τους μεταβυζαντινούς τους ναούς και τους σύγχρονους πόλους λαϊκού πολιτισμού και, γιατί όχι, μαζί με τη διάθεση τοπικών προϊόντων και εδεσμάτων, το Μουσείο αυτό μπορεί να αποτελέσει έναν δυναμικό πόλο τουριστικής ανάπτυξης³³.

Εκτός, όμως, από τα αρχαία και την αρχαιολογία που δοκιμάζονται κατά την κατασκευή των Μ.Ε., υπάρχει και ο παράγων αρχαιολόγοι. Και δεν εννοώ τους παλαιούς και ανθεκτικούς πλέον στις δυσκολίες, για τους οποίους πάντως θα πρέπει να προβλεφθεί να αναλαμβάνουν ανασκα-

29. Βλ. σημ. 8.

30. Βλ. σημ. 13.

31. ΚΑΚΑΒΟΓΙΑΝΝΗ 1993, 91-106. Κατά τη γνώμη μου, η μετατροπή παλαιών κτηριακών συγκροτημάτων σε σύγχρονα μουσεία, αντί των φαραωνικών νέων κατασκευών για τις οποίες απαιτούνται πολλαπλάσιος χρόνος και κονδύλια (βλ. Νέο Μουσείο Ακρόπολης), είναι προτιμότερη.

32. Άλλωστε στην απόφαση αδειοδότησης του Έργου προβλεπόταν η ίδρυση στο ΟΙΚ, Μουσείου Ίππου.

33. Με αυτό το περιεχόμενο είχε καταθεθεί πρόταση στους «αρμόδιους φορείς»: τα Ολυμπιακά Ακίνητα, την Περιφέρεια Αττικής, το Υπουργείο Πολιτισμού, τότε και Τουρισμού, που δεν προκάλεσε ενδιαφέρον. Αντ' αυτού

διαβάσαμε στον Τύπο, ότι ιδιωτικό ερευνητικό Ίδρυμα με αναπτυξιακούς στόχους ανέθεσε, χρυσοπληρωμένη, προφανώς, «μελέτη» στη Ralph Appelbaum Associates, που ειδικεύεται στη μελέτη και την οργάνωση μεγάλων μουσείων και επισκέψιμων χώρων, από το American Museum of Natural History μέχρι τις εγκαταστάσεις για την EXPO 2010 (Κίνα) και το Queen Elizabeth Olympic Park (Λονδίνο), για να τους ειπεί τα αυτονόητα, που τόσα χρόνια τονίζουν οι αρχαιολόγοι της Εφορείας της Ανατολικής Αττικής, ότι ο άζοντας Αθήνα-αρχαία μεταλεία Λαυρίου, μπορεί να κρατήσουν τους τουρίστες μία εβδομάδα στην Αττική.

φές σύμφωνα με την ειδικότητά τους (π.χ. των προϊστορικών χρόνων από προϊστοριολόγους, κ.λπ., ώστε να αποφεύγονται λάθη και να εξάγονται πλήρη συμπεράσματα από την έρευνα). Εννοώ κυρίως τους νέους, γιατί η προσγείωση από το χρυσό κλουβί των ακαδημαϊκών αισθυσών και των Βιβλιοθηκών, στις μπολντόζες και στους φρενήρεις ρυθμούς εργασίας είναι συχνά γι αυτούς τραυματικές εμπειρίες³⁴.

Και αν αυτή η ψυχολογική πίεση, κυρίως στους νέους επιστήμονες, μπορεί να υπάρχει σε ανασκαφές που διενεργούνται απευθείας από την Αρχαιολογική Υπηρεσία, η οποία τους επιλέγει, τους καθοδηγεί και τους στηρίζει, μπορεί να φανταστεί κανείς τα αποτελέσματα της πίεσης που θα ασκείται από τους ιδιοκτήτες και τους εργολήπτες κατασκευαστικών έργων στους ημερομίσθιους αρχαιολόγους, που θα είναι δικοί τους υπαλλήλοι, αφού θα προσλαμβάνονται απευθείας από αυτούς, οι οποίοι θα κάνουν την ανασκαφή, απλώς υπο την εποπτεία της αρμόδιας Εφορείας Αρχαιοτήτων, όπως προβλέπει το Νομοσχέδιο για τη Βελτίωση του Επιχειρηματικού Περιβάλλοντος (sic), που έχει ετοιμασθεί από το Υπουργείο Ανάπτυξης³⁵.

Τελειώνοντας, και επειδή η εμπειρία των τελευταίων ετών σηματοδοτεί για όλους μας το τέλος της αθωότητας, νομίζω ότι ως προς τα Μ.Ε., δημόσια ή ιδιωτικά, θα πρέπει να επιμείνομε να τηρούνται απαρέγκλιτα (όχι μόνον να προβλέπονται), τα εξής:

- 1) Οι συντασσόμενες Μελέτες Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων να εξετάζουν ενδελεχώς τις επιπτώσεις των έργων επί του πολιτιστικού περιβάλλοντος (Ν. 3378/2005, άρθρ. 5, παράγρ. ii, γ).
- 2) Να μετέχουν υποχρεωτικά στο σχεδιασμό των Αναπτυξιακών Μεγάλων Έργων, δημόσιων ή ιδιωτικών, αρχαιολόγοι εγνωσμένου κύρους (και όχι μυστικοσύμβουλοι των εργοληπτικών εταιρειών), και να υπάρχει συνεργασία, ώστε να γίνονται οι προτεινόμενες αναγκαίες τροποποιήσεις (Ν. 3378/2005, άρθρ 5, παράγρ. i και ii), ώστε να αποφεύγεται η χωροθέτησή τους εντός γνωστών αρχαιολογικών χώρων και να προηγείται στην περιοχή εκτός της εντατικής επιφανειακής έρευνας και γεωηλεκτρική διασκόπηση³⁶, ακόμη και αεροφωτογράφιση, από τα αποτελέσματα των οποίων θα πρέπει να κρίνεται η χορήγηση ή όχι της αιτουμένης άδειας. Προεκτίμηση της δαπάνης των αρχαιολογικών εργασιών, ακόμη και μετά συνεκτίμηση παλαιότερης εμπειρίας, μοιάζει εξαιρετικά δύσκολο να γίνει, νομίζω όμως ότι σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες μπορεί να φθάνει και το 10% του συνολικού προϋπολογισμού του έργου.
- 3) Να συντελούνται πρώτα οι απαλλοτριώσεις, για να μην κυνηγούν οι ιδιοκτήτες με τα όπλα τα ανασκαφικά συνεργεία, όπως συνέβη στη Μερέντα.

34. Τους φοιτητές αρχαιολογίας στα Πανεπιστήμια κανείς δεν προιδεάζει για τις άγριες συχνά συνθήκες εργασίας, και δεν διδάσκονται βασικά έστω στοιχεία της ισχύουσας αρχαιολογικής νομοθεσίας, με όπλο την οποία θα «πολεμήσουν» για την προστασία των αρχαίων και την ευδοκίμηση της Αρχαιολογίας, αλλά και θα περιφρουρήσουν την αξιοπρέπειά τους ως επιστήμονες. Δεν ξεχνώ νεαρό συνάδελφο στα τέλη του Νοέμβρη του 2002 (τον πιο βροχερό από τη δεκαετία του 1930), όταν στη Μερέντα παραδώσαμε στις μπολντόζες το λόφο με τον προϊστορικό οικισμό με τους υπόγειους θαλάμους, που

αναρωτήθηκε «δηλαδή μπορεί να μας τύχει στην καριέρα μας τίποτε χειρότερο;». Σχετικά θέματα, πρακτικά και άλλα, θίγει ο ΜΗΛΙΩΝΗΣ 2011.

35. Επειδή ελέγχθη ότι οι διατάξεις αυτές έχουν διατυπωθεί με τη συνεργασία του ΥΠ.ΠΟ., μπορούμε να αναρωτηθούμε: τι απομένει από τις επιστημόσεις της Αρχαιολογικής Συνάντησης της Θεσσαλονίκης το 2003;

36. Στο προανασκαφικό στάδιο, καθώς και στο μετανασκαφικό, μπορούν να βρουν άριστη εφαρμογή οι προτάσεις του κ. Rupp στην παρούσα ημερίδα.

4) Να οργανώνονται και να ολοκληρώνονται χωρίς καθυστερήσεις ΟΛΕΣ οι αρχαιολογικές εργασίες με την πρόσληψη και έμπειρου προσωπικού³⁷. Και βέβαια να γίνεται ορθολογική διαχείριση του δημοσίου χρήματος.

5) Να αποφεύγονται ανασκαφές θέσεων που μπορεί να ανασκαφούν με καλύτερες συνθήκες στο μέλλον και να κηρύσσονται ως «εφεδρικές αρχαιολογικές ζώνες» (Ν 3378/2005, άρθρ. 2, παράγρ. ii) με απόφαση του Αρχαιολογικού Συμβουλίου, με τη ρητή πρόβλεψη να διασφαλίζονται από μεταγενέστερες επεμβάσεις, και ο κατάλογός τους να δημοσιεύεται στα Χρονικά του Αρχαιολογικού Δελτίου από τις Εφορείες, ώστε η απόφαση αυτή να μην αποτελεί απλώς άλλοθι για την εγκατάλειψη της υποχρεωτικής έρευνας και παράτυπης χορήγησης αδειών, αλλά να γίνουν πράγματι γνωστές στις «μελλοντικές γενεές αρχαιολόγων».

6) Εκείνο το αίτημα, πάντως, που πρέπει πλέον να υλοποιηθεί είναι η σύνταξη Κανονισμού Διενέργειας των Ανασκαφών, που θα εφαρμόζεται σε όλες τις ανασκαφές, από όλους, και η θέσπιση Κώδικα Δεοντολογίας κατά την άσκηση του αρχαιολογικού επαγγέλματος.

Τελικά, το δίλημμα μνημεία ή ανάπτυξη είναι ψευδές: ΚΑΙ μνημεία, ΚΑΙ ανάπτυξη, αρκεί να υπάρχει αμοιβαία κατανόηση και σεβασμός στο έργο που οφείλει να εκτελέσει κάθε πλευρά.

Ο. ΚΑΚΑΒΟΓΙΑΝΝΗ
Επίτ. Διευθύντρια Αρχαιοτήτων
olgakkj@yahoo.gr

37. Η ρητή πρόβλεψη του Ν. 3378/2005, άρθρ. 3, παράγρ. ii, ότι «οι ανασκαφές θα γίνονται από εξειδικευμένο και ειδικά εξουσιοδοτημένο προσωπικό», επιτάσσει ότι η αρμόδια Εφορεία είναι εκείνη, η οποία θα επιλέγει και θα

υποδεικνύει στους εργολήπτες την πρόσληψη εξειδικευμένου προσωπικού και φυσικά εκείνη θα διενεργεί την ανασκαφή.

Βιβλιογραφία

- ΑΔΑΜ-ΒΕΛΕΝΗ, Π., Ε. ΠΟΥΛΑΚΗ, Κ. ΤΖΑΝΑΒΑΡΗ 2003. *Αρχαίες αγροικίες σε σύγχρονους δρόμους*, Αθήνα.
- BULTRIGHINI, IL. 2013. Twin Inscriptions from the attic deme of Myrrinous, *ZPE* 186, 141-151.
- ΘΕΜΕΛΗΣ, Π. 1979. Ausgrabungen in Kallipolis (Ost-Aetolien) 1977-1978, *AAA* XII, 245-279.
- FITSCHEN, KL. 1996. Kerameikos kontra Metro, *Antike Welt* 27, 3, 169-171.
- ΚΑΚΑΒΟΓΙΑΝΝΗ, Ο. 1993. Πρόταση για το «Αττικό» Μουσείο, στο *Πρακτικά Δ' Επιστημονικής Συνάντησης νοτιοανατολικής Αττικής (1989)*, Αθήνα, 91-106.
- ΚΑΚΑΒΟΓΙΑΝΝΗ, Ο. 2009. Η Τοπογραφία του αρχαίου δήμου Μυρρινούντος, στο Β. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ - ΣΤ. ΚΑΤΣΑΡΟΥ-ΤΖΕΒΕΛΕΚΗ (επιμ.), *Από τα Μεσόγεια στον Αργοσαρωνικό. Β' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων. Το έργο μιας δεκαετίας, 1994-2003. Πρακτικά Συνεδρίου, Αθήνα 18-20 Δεκεμβρίου 2003*, Αθήνα, 47-78.
- ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ- ΣΤΑΘΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Θ. 1988. Δημόσια έργα και ανασκαφές στην Αθήνα τα τελευταία 5 χρόνια, *Ώρος* 6, 87-108.
- ΚΟΝΣΟΛΑ, ΝΤ. 2004. Αναπτυξιακά έργα και πολιτιστική κληρονομιά. Η περίπτωση των έργων εκτροπής του Αχελώου, στο Ν. ΧΟΛΕΒΑΣ, Ε. ΜΑΡΜΑΡΑΣ, Μ. ΚΑΡΑΒΑΣΙΛΗ (επιμ.), *Βέλος του χρόνου. Τιμητικός τόμος για τον Ακαδημαϊκό-καθηγητή Γεώργιο Π. Λάββα*, Θεσσαλονίκη, 365-373.
- ΜΗΛΙΩΝΗΣ, ΧΡ. 2011. Σημειώσεις από τα χαρακώματα. Σχετικά με την αρχαιολογική επίβλεψη εκσκαφών σε Δημόσια Έργα, *Ανάσκαμμα 5/ Σχεδιάσματα*, 127-144.
- ΠΑΡΑΛΑΜΑ, Α. 2004. Η αστική παράμετρος των Μεγάλων Έργων, στο Χ. ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ (επιμ.), *Αρχαιολογικές έρευνες και Μεγάλα Δημόσια Έργα*, Θεσσαλονίκη, 44-48.
- ΠΑΡΑΛΑΜΑ, Α., Ν. ΣΤΑΜΠΟΛΙΔΗΣ (επιμ.) 2000. *Η πόλη κάτω από την πόλη*, Αθήνα.
- ΣΤΑΪΝΧΑΟΥΕΡ, Γ. 1994. Παρατηρήσεις στην οικιστική μορφή των αττικών δήμων, στο W. COULSON, O. PALAGIA, T.L. SHEAR JR, A. SHAPIRO, F.J. FROST (επιμ.), 1994. *The Archaeology of Athens and Attica under the Democracy. Proceedings of an International Conference, Athens, December 4-6, 1992* (Oxbow Monograph 37), 175-189.
- ΣΤΑΪΝΧΑΟΥΕΡ, Γ. (επιμ.) 2005. *Αττικής Οδού Περιήγηση*, Αθήνα.

OLGA KAKAVOYIANNI
Honorary Director of Antiquities
olgakk@yahoo.gr

Great Public Works and Antiquities

Everybody agrees that the vast nationally funded Public Works prove beneficial to both local communities and the National Economy. This however does not mean that we can ignore the rules enforced by the Archaeological Law, either European or National, concerning the research, protection and management of Cultural Heritage, (N. 3028/2002, N.3378/2005).

Subsequently, one should not ignore the following assumptions:

- Large, nationally funded, constructions within important archaeological sites should be prevented.
- If the above cannot be avoided, then we should guarantee the excavation of the ancient remains and the study of the archaeological record, or secure its maintenance in “reserved zones” and make it available for future research.
- Conservation of the monuments “in situ” and documentation and storage of movable finds in the Museums is indispensable.
- The excavators should publish their scientific conclusions on the findings and inform the public through exhibitions held at Museums.

**ΠΕΤΡΑΣ ΣΗΤΕΙΑΣ:
ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ, ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΩΝ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ,
ΚΙΝΗΤΩΝ ΚΑΙ ΑΚΙΝΗΤΩΝ, ΜΙΑΣ ΜΑΚΡΟΧΡΟΝΙΑΣ ΑΝΑΣΚΑΦΗΣ**

Μεταξία Τσιμποπούλου

Ο Πετράς, η μινωική Σητεία, εκτείνεται σε δύο παραλιακούς λόφους, περίπου 2 χλμ. ανατολικά της σύγχρονης πόλης, παρουσιάζει συνεχή κατοίκηση από το τέλος της 4ης χιλιετίας μέχρι το 1200 π.Χ., ενώ περιλαμβάνει και το μοναδικό πλήρως ανασκαμμένο νεκροταφείο της Μέσης Βυζαντινής περιόδου στην Κρήτη. Από την προϊστορική εποχή έχουν έρθει στο φως οικισμός της Τελικής Νεολιθικής-ΠΜ Ι περιόδου, τμήμα της πόλης, το μινωικό ανάκτορο, ένα διπλό τείχος μυκηναϊκού τύπου, καθώς και το ασύλητο νεκροταφείο της 3ης χιλιετίας π.Χ.¹

Δεν θα μας απασχολήσουν εδώ τα ευρήματα. Θα παρουσιασθεί αφενός η στρατηγική της οργάνωσης της έρευνας και αφετέρου οι μέθοδοι τεκμηρίωσης, συντήρησης, ανάδειξης, μελέτης και προβολής, τόσο στη διεθνή επιστημονική κοινότητα, όσο και στο ευρύ κοινό, την τοπική κοινωνία, αλλά και το «παγκόσμιο χωριό», μέσω του κυβερνοχώρου. Ο πυρήνας της στρατηγικής των ανασκαφών Πετρά είναι η ολοκληρωμένη διαχείριση του αρχαιολογικού υλικού, ακίνητων και κινητών ευρημάτων, και η ένταξη εξαρχής στο σχεδιασμό όλων των δράσεων, ώστε να αλληλοϋποστηρίζονται με τον οικονομικότερο δυνατό τρόπο.

Η ελληνική συστηματική έρευνα του Πετρά Σητείας διεξάγεται για 28 χρόνια, από το 1985, και χρειάστηκε επομένως να ανταποκριθεί στην πρόκληση της σταδιακής ενσωμάτωσης στις πρακτικές των εξελίξεων των ανασκαφικών και αρχαιομετρικών μεθόδων, αλλά και των δράσεων ανάδειξης και προβολής με πολλαπλά μέσα. Το ερευνητικό πρόγραμμα σκόπευσε εξαρχής στην εξέταση συνολικά της περιοχής του κόλπου της Σητείας, σαφώς καθορισμένης από την τοπογραφία της, καθώς και των αλλαγών των θέσεων κατοίκησης διαχρονικά. Κεντρική ιδέα ήταν η αναζήτηση του ελλείποντος κρίκου για την κατανόηση σειράς σημαντικών θέσεων, ανασκαμμένων παλαιότερα από τους Πλάτωνα και Δαβάρα, οι οποίες, παρά τη σημασία της καθεμιάς χωριστά, δεν είχαν συνεξετασθεί ώστε να δώσουν μια συνολική εικόνα. Η συνεχής κατοίκηση του Πετρά για περισσότερες από δύο χιλιετίες, αλλά και η ύπαρξη του ανακτόρου εκεί, απέδειξαν ότι αυτός κατείχε την κεντρική θέση στον κόλπο της Σητείας και στην ενδοχώρα του.

Το 1986 διενεργήθηκε εντατική επιφανειακή έρευνα στην περιοχή, σε συνεργασία με το Δήμο Σητείας, στο πλαίσιο Ελληνο-Γαλλικού προγράμματος ανταλλαγής νέων. Είχαν ήδη προηγηθεί, το 1984-1985 η ανασκαφή ενός μοναδικού τειχισμένου κτηρίου του τέλους της Προανακτορικής

1. Για την πλήρη βιβλιογραφία του Πετρά βλ. τον ιστότοπο της ανασκαφής www.petras-excavations.gr.

εποχής στη γειτονική Αγία Φωτιά και η αντίστοιχη εντατική επιφανειακή έρευνα της εκεί πεδιάδας και δύο λόφων. Και η πρώτη αυτή επιφανειακή έρευνα είχε γίνει σε συνεργασία με το Δήμο Σητείας, και με τη συμμετοχή ομάδας νέων από τη Γαλλία. Για τη συνεργασία της ανασκαφής Πετρά με τη δημοτική αρχή θα γίνει παρακάτω εκτενέστερη αναφορά στο πλαίσιο της παρουσίασης των δράσεων εξωστρέφειας.

Από το ξεκίνημα της έρευνας τεκμηριώνονται όλες οι ενέργειες συστηματικά. Έτσι, δεν ήταν δύσκολο το πέρασμα από τη γραφομηχανή στους πρώτους υπολογιστές (προ Windows) και στη συνέχεια στα προγράμματα Excel και το Access, αλλά και –πilotικά– στο Σύστημα του Εθνικού Αρχείου Μνημείων του ΥΠ.ΠΟ.Τ. Η τεκμηρίωση ξεκινά στο πεδίο, δημιουργούνται οι χειρόγραφοι κατάλογοι ευρημάτων, το απόγευμα περνούν σε βάση δεδομένων, και εκεί επίσης συμπληρώνονται από τους ανασκαφείς τα δελτία περιγραφής των χαρακτηριστικών κάθε στρώματος.² Για την τεκμηρίωση των διαφόρων ομάδων υλικού (αγγεία, όστρακα, λίθινα αγγεία, λίθινα εργαλεία, μετάλλια, κονιάματα κ.λπ.) υπάρχουν ειδικά μηχανογραφημένα δελτία, τα οποία συμπληρώνονταν χειρόγραφα εξαρχής, με τη συνοδεία φωτογραφίας contact, ενώ στη συνέχεια η τεκμηρίωση ξεκίνησε σε βάση δεδομένων Access. Αντίστοιχη τεκμηρίωση, με ενιαίο τρόπο και φωτογράφιση εφαρμόζεται και για τη συντήρηση των κινητών³, αλλά και για τη στερέωση των αρχιτεκτονικών λειψάνων.

Οι ομάδες κεραμικής καταγράφονται σε ειδικά μηχανογραφημένα δελτία⁴. Από τις ομάδες κεραμικής αφαιρούνται και παίρνουν αριθμό ΜΕ (Μικρού Ευρήματος) όστρακα που σώζουν πλήρες προφίλ, ή έχουν ιδιαίτερη διακόσμηση, ή για οποιοδήποτε άλλο λόγο ξεχωρίζουν (π.χ. εισηγμένα). Τα πήλινα και λίθινα αγγεία, τα λίθινα εργαλεία, τα υφαντικά βάρη και τα επιλεγμένα όστρακα καταγράφονται σε διαφορετικά δελτία⁵. Οι εξειδικευμένοι μελετητές, π.χ. αυτοί που μελετούν τα οστά ζώων, τα όστρεα και το παλαιοανθρωπολογικό υλικό, έχουν αναπτύξει και χρησιμοποιούν ξεχωριστές βάσεις δεδομένων.

2. Τα δελτία περιγραφής των στρωμάτων περιλαμβάνουν: Έτος. Τομή. Στρώμα/πάσα. Ημερομηνία. Αρχικά ανασκαφεία. Χώμα (Munsell, Τύπος). Σχόλια. Ευρήματα (ομάδα κεραμικής, ΜΕ αναλυτικά). Αρχιτεκτονική. Χρονολόγηση. Φωτογραφίες.
3. Τα δελτία συντήρησης περιλαμβάνουν τα εξής πεδία: Ημερομηνία. Όνομα συντηρητή. Είδος. Αρ. Μουσείου. Αρ. ανασκαφής. Θέση (ονομασία αρχαιολογικού χώρου). Περιγραφή. Χρονολόγηση. Υλικό. Δοκιμές/παρατηρήσεις. Εργασίες συντήρησης/ανάλυση μεθόδων/υλικών. Προτεινόμενη μελλοντική συντήρηση. Αρ. φωτ. Αρχείου.
4. Τα δελτία ομάδων κεραμικής περιλαμβάνουν τα εξής πεδία: Πρόλευση. Αριθμό οστράκων. Βάρος. Διαγνωστικά: αριθμός και % αναλογία. Σχήματα αγγείων: περιλαμβάνονται τα ονόματα 23 από τα συνηθέστερα σχήματα μινωικών αγγείων και ο υπεύθυνος συμπλήρωσης του δελτίου γράφει δίπλα στο καθένα τον αντίστοιχο αριθμό, ενώ υπάρχει ελεύθερος χώρος για τη συμπλήρωση και άλλων σχημάτων. Είδη πηλών: αναφέρονται οι συνηθέστεροι στην περιοχή πηλοί, σε κατακόρυφη διάταξη, ενώ οριζόντια σημειώνεται αν πρόκειται για λεπτό, μέτριο ή χονδρό πηλό. Και στην περίπτωση αυτή

- υπάρχει ελεύθερος χώρος για συμπλήρωση και άλλων τύπων. Διακόσμηση: αναφέρονται τα 10 συνηθέστερα είδη διακόσμησης και αντίστοιχα συμπληρώνονται οι αριθμοί που το καθένα είδος απαντά, ενώ υπάρχει ελεύθερος χώρος για τη συμπλήρωση και άλλων διακοσμητικών τύπων. Στη συνέχεια από την ομάδα αφαιρούνται ορισμένα χαρακτηριστικά όστρακα (σημειώνεται στο δελτίο ο αριθμός) τα οποία παίρνουν ιδιαίτερους αριθμούς, περιγράφονται σε ειδικά δελτία, σχεδιάζονται και φωτογραφίζονται και κατόπιν μπαίνουν σε χωριστή μικρή σακούλα μέσα στη σακούλα της ομάδας. Τέλος, στο δελτίο κεραμικής σημειώνεται η χρονολόγηση της ομάδας καθώς και τα αρχικά του αρχαιολόγου που συμπλήρωσε το δελτίο.
5. Τα δελτία των πήλινων αγγείων περιλαμβάνουν τα εξής πεδία: Σχήμα. Αρ. Μουσείου. Αρ. ανασκαφής. Διαστάσεις (ύψος, διάμετρος [βάσης, χείλους, μέγιστη], πλάτος, πάχος). Αρ. φωτογραφικού αρχείου. Κατάσταση διατήρησης/συντήρησης. Περιγραφή: βάση, σώμα, λαίμος, χείλος, λαβές. Τεχνικά χαρακτηριστικά: πηλός, αλείφωμα, βαφή. Διακόσμηση. Παρατηρήσεις. Χρονολόγηση. Επειδή το συνηθέστερο σχήμα μινωικού αγγείου είναι το

Έχει προχωρήσει σημαντικά η ψηφιοποίηση των παλαιών χειρόγραφων ανασκαφικών ημερολογίων, των καταλόγων, του φωτογραφικού αρχείου (slides και αρνητικών) και των σχεδίων, ανασκαφικών και κινητών ευρημάτων, ενώ από το 2000 όλη η τεκμηρίωση (ημερολόγια, κατάλογοι, φωτογραφίες και σχέδια) γίνεται σε ψηφιακή μορφή. Εξάλλου, ο χώρος έχει αποτυπωθεί σε σύστημα GIS το 2001 και έκτοτε οι νέες περιοχές που ανασκάπτονται εντάσσονται στο σύστημα.

Σύμφωνα με τις διεθνείς προδιαγραφές δημιουργούνται τρία τουλάχιστον ψηφιακά αντίγραφα, τα οποία αποθηκεύονται στην Αθήνα και την Κρήτη, αλλά και εκτυπώσεις. Επιπλέον τα παλαιά χειρόγραφα δελτία καταγραφών σταδιακά ψηφιοποιούνται, ενώ τα τελευταία 12 χρόνια η τεκμηρίωση γίνεται αποκλειστικά ηλεκτρονικά. Παράλληλα οι κατάλογοι των ΜΕ καταχωρούνται σε βάσεις δεδομένων ανάλογα με το ανασκαφικό περιβάλλον⁶. Από το 1985 μέχρι το 2002 δημιουργήθηκαν πάνω από 1800 Α/Μ 3δάρια αρνητικά, και αρκετές χιλιάδες έγχρωμες διαφάνειες. Στον 21ο αιώνα η φωτογράφιση είναι πλέον ψηφιακή και καλύπτει ήδη μερικά terrabytes.

Στις ανασκαφές του Πετρά έχουν συνεργασθεί μόνον επιστήμονες συντηρητές⁷ και έχει προσφερθεί η δυνατότητα σε αρκετούς φοιτητές ΤΕΙ και πρόσφατους απόφοιτους να κάνουν πρακτική κοντά τους. Η ανασκαφική δραστηριότητα, σε όλη τη μακρόχρονη διάρκειά της, έχει την υποστήριξη συντηρητή, in situ καθώς και στα εργαστήρια των Μουσείων Σητείας, Αγ. Νικολάου και στο Κέντρο Μελέτης Ανατολικής Κρήτης του INSTAP, είτε για την αφαίρεση σημαντικών ευρημάτων, είτε για τη στερέωση της αρχιτεκτονικής, ή ευπαθών υλικών (π.χ. κονιάματα). Η συστηματική συντήρηση της κεραμικής ακολουθεί τις διεθνείς προδιαγραφές. Όλες οι παραπάνω φάσεις τεκμηριώνονται φωτογραφικά.

Αντίστοιχα τα μέταλλα και τα αντικείμενα από άλλα οργανικά και ανόργανα υλικά (λίθινα εργαλεία και αγγεία, οστά, κονιάματα) καθαρίζονται κάτω από μικροσκόπιο, και αποθηκεύονται σε ειδικές συσκευασίες. Τα μέταλλα φυλάσσονται σε χώρο με ελεγχόμενες συνθήκες θερμοκρασίας (25° C) και υγρασίας 45%. Εννοείται ότι για τις περισσότερες από τις παραπάνω ενέργειες η ανασκαφή του Πετρά έχει την ανεκτίμητη υποστήριξη του εξοπλισμού και της υποδομής του Κέντρου Μελέτης Ανατολικής Κρήτης. Η βάση δεδομένων συντήρησης των κινητών ευρημάτων και στερέωσης της αρχιτεκτονικής, ξεκίνησε από το 1986, αρχικά σε μηχανογραφημένα δελτία και από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 σε βάση δεδομένων.

άωτο κωνικό κύπελλο έχουν προβλεφθεί ειδικά δελτία για την περιγραφή τους, τα οποία περιλαμβάνουν λιγότερα πεδία στην περιγραφή.

Τα δελτία των λίθινων αγγείων περιλαμβάνουν τα εξής πεδία: *Σχήμα*. *Αρ. Μουσείου*. *Αρ. ανασκαφής*. *Προέλευση*. *Διαστάσεις*: (ύψος, διάμετρος [βάσης, χείλους, μέγιστη], πλάτος, πάχος). *Κατάσταση διατήρησης/συντήρησης*. *Λίθος*. *Επιφάνεια*. *Περιγραφή* (βάση, σώμα, χείλος, λαβές/αποφύσεις), *Βιβλιογραφία*. *Παρατηρήσεις*. *Αρ. φωτογραφικού αρχείου*.

Τα δελτία των (πήλινων) υφαντικών βαριδιών περιλαμβάνουν τα εξής πεδία: *Σχήμα* (παράλληλεπίπεδο, δισκοειδές, κυβικό, πυραμιδοειδές). *Είδος και αριθμός σπών*. *Αρ. Μουσείου*. *Αρ. ανασκαφής*. *Προέλευση*. *Κατάσταση διατήρησης/συντήρησης*. *Τεχνικά χαρακτηριστικά* (πιλός, αλείφωμα, βαφή, κεραμεικό σημείο). *Αρ. φωτο-*

γραφικού αρχείου.

Τα δελτία των λίθινων εργαλείων περιλαμβάνουν: *Είδος*. *Αρ. Μουσείου*. *Αρ. ανασκαφής*. *Προέλευση*. *Σχήμα*. *Διαστάσεις*. *Λίθος*. *Επιφάνεια*. *Περιγραφή*. *Παρατηρήσεις*. *Βιβλιογραφία*. *Αρ. φωτογραφικού αρχείου*.

6. Τα πεδία του καταλόγου Access είναι τα εξής: *A/A*. *Τομή*. *Περιοχή*. *Στρώμα*. *Ημερομηνία*. *Σχόλιο*. *Περιγραφή*. *Αριθμός Μουσείου*. *Αρ. φωτογραφικού αρχείου*. *Σχέδιο*.
7. Η Στεφανία Χλουβεράκη, επικεφαλής του εργαστηρίου συντήρησης του Κέντρου Μελέτης Ανατολικής Κρήτης, Δρ. Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου του Λονδίνου, και η Κλειώ Ζερβάκη, ΜΑ του Πανεπιστημίου του Λονδίνου στη Μουσειολογία και κάτοχος μεταπτυχιακού διπλώματος του Πανεπιστημίου Κρήτης στην τεκμηρίωση και τη χρήση ηλεκτρονικών υπολογιστών στην αρχαιολογία.

Εκτός των αρχαιομετρικών αναλύσεων διαφόρων κατηγοριών υλικού, σε συνεργασία με ελληνικά και ξένα Ιδρύματα, τα εξειδικευμένα εργαστήρια και το προσωπικό του Κέντρου Μελέτης Ανατολικής Κρήτης μας έχουν προσφέρει, από το 2000 και εξής, εξαιρετικές ευκαιρίες κατανόησης του υλικού με μεθόδους φυσικών επιστημών. Διενεργούνται πετρογραφικές αναλύσεις σε κεραμική του Πετρά, με συγκεκριμένα ερευνητικά ερωτήματα, σχετικά με τη χρονολόγηση ή την προέλευση, οι οποίες σε συνδυασμό με άλλες αντίστοιχες άλλων ανασκαφών έχουν συμβάλει σε σημαντικό βαθμό στην κατανόηση της μινωικής Κρήτης και τις σχέσεις της με άλλες περιοχές εντός και εκτός του Αιγαίου. Εξάλλου η ανασκαφή του Πετρά συμμετέχει σε προγράμματα ανάλυσης οργανικών καταλοίπων με τη μέθοδο της αέριας χρωματογραφίας - φασματοσκοπίας μάζας, και σε φασματοσκοπία πλάσματος επαγόμενου από λέιζερ για την εξέταση των μεταλλικών αντικειμένων, αλλά και σε αναλύσεις με φασματοσκοπία ΧRF για τα μέταλλα. Το σημαντικό για την ελληνική συστηματική ανασκαφή του Πετρά είναι ότι οι αναλύσεις γίνονται δωρεάν και έχουν ως αποτέλεσμα τους το συνεχή εμπλουτισμό των βάσεων δεδομένων.

Από το ξεκίνημά τους οι ανασκαφές του Πετρά έχουν εκπαιδεύσει μεγάλο αριθμό φοιτητών ελληνικών και ξένων Πανεπιστημίων, πολλοί από τους οποίους είναι σήμερα διδάκτορες με αναγνωρισμένο έργο. Επιδίωξη ήταν οι συμμετέχοντες να αποκτήσουν συνολική εμπειρία. Συχνά οργανώθηκαν διαλέξεις και εκπαιδευτικές εκδρομές για την εξοικείωσή τους με άλλες αρχαιολογικές αποστολές και αρχαιολογικούς χώρους της Κρήτης. Επιπλέον, το 1985 και το 1986, όταν ομάδες νέων από τη Γαλλία συμμετείχαν στις επιφανειακές έρευνες στην Αγία Φωτιά και στον Πετρά, το πρόγραμμα, το οποίο διεξήχθη σε συνεργασία με το Δήμο Σητείας, περιελάμβανε και μαθήματα νέων ελληνικών και κρητικών χωρών. Το 1995 διοργανώθηκε στην ανασκαφή Πετρά συστηματικό εκπαιδευτικό πρόγραμμα 20μελούς ομάδας φοιτητών από Πανεπιστήμια των ΗΠΑ και του Καναδά, με επικεφαλής Αμερικανό καθηγητή αρχαιολογίας. Όλες οι παραπάνω δράσεις έγιναν με την έγκριση του ΚΑΣ.

Η πόλη της Σητείας, απομακρυσμένη από τα κέντρα της Κρήτης, και με μάλλον δυσχερή πρόσβαση, δεν περιελάμβανε, πριν από την έναρξη της έρευνάς μας, αρχαιολογικούς χώρους εντός των ορίων της. Ευτυχώς η δημοτική αρχή κατανόησε εξαρχής τις δυνατότητες που άνοιγαν οι αρχαιολογικές έρευνες για την τοπική κοινωνία, μια μη αμελητέα παράμετρος των οποίων είναι η τόνωση της τοπικής οικονομίας, είτε με την παραμονή στην πόλη της ανασκαφικής ομάδας, τις προσλήψεις εργατών κ.λπ. είτε, μεσο-μακροπρόθεσμα, με την αναμενόμενη αύξηση των επισκεπτών.

Δράσεις προβολής και ευαισθητοποίησης της τοπικής κοινωνίας με έγκυρο επιστημονικό τρόπο, χωρίς μεγάλη οικονομική δαπάνη, σε συνεργασία με το Δήμο, πραγματοποιήθηκαν πολλές. Το 1985 οργανώθηκε η πρώτη, υπαίθρια, φωτογραφική και εκπαιδευτική έκθεση, στο μικρό δημοτικό κήπο της Σητείας με θέμα «Σητεία: Προϊστορία - Αρχαιότητα», με 50 πίνακες, η οποία τα επόμενα δύο χρόνια μεταφέρθηκε σε γαλλική πόλη αδελφοποιημένη με τη Σητεία και σε δύο βρετανικά Πανεπιστήμια.

Το 1993, πάλι σε συνεργασία με το Δήμο, οργάνωθηκε «Ημέρα γνωριμίας με τη μινωική Σητεία και τους ανθρώπους που δουλεύουν γι' αυτήν», με πλήθος δράσεων στο Μουσείο, τον αρχαιολογικό χώρο και την πόλη, και σκοπό την εξοικείωση του κοινού με τα στάδια της διαδικασίας

που ακολουθούν τα ευρήματα του Πετρά από την ανασκαφή, τη συντήρηση, την καταγραφή και τη μελέτη, μέχρι την αποθήκευση ή την έκθεση στο Μουσείο. Η τοπική κοινωνία συμμετείχε με ενθουσιασμό και είχε την ευκαιρία να προσεγγίσει διαδικασίες προσιτές μόνο στους αρχαιολόγους, αλλά και να γνωρίσει δραστηριότητες της ομάδας ανθρώπων που συμμετέχουν σε όλες αυτές τις φάσεις (αρχαιολόγοι, συντηρητές, σχεδιαστές, εργάτες).

Από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 τουλάχιστον, η ανασκαφείας του Πετρά σχεδίαζε την ανάδειξη του αρχαιολογικού χώρου, στη συνέχεια της απαλλοτρίωσης από το Υπουργείο Πολιτισμού 40 στρεμμάτων το 1987 και της περιφράξης την επόμενη χρονιά. Σε συνεργασία με το Δήμο Σητείας, η απαραίτητη χρηματοδότηση εξασφαλίστηκε από το πρόγραμμα LEADER PLUS και η ανάδειξη του αρχαιολογικού χώρου πραγματοποιήθηκε τα έτη 2005-2006, με τη συνεργασία μουσιολόγου. Ιδιαίτερα σημαντικό ήταν ότι ο σχεδιασμός περιελάμβανε και την ανασκαφή όλης της πορείας των μονοπατιών μέχρι το φυσικό βράχο, δράση η οποία αύξησε σημαντικότητα τις γνώσεις μας για τη στρωματογραφική αλληλουχία της κατοίκησης του χώρου.

Από το Σεπτέμβριο του 2006 ο χώρος είναι ανοικτός για το κοινό. Η ανάδειξη περιλαμβάνει πλακόστρωτα μονοπάτια πρόσβασης στους ανασκαμμένους τομείς, 20 μεγάλου μεγέθους δίγλωσσες ενημερωτικές πινακίδες, χώρους σκίασης και στάσης των επισκεπτών, με αναρριχητικά φυτά, πέργκολες και πάγκους, επιλεκτική φύτευση με τοπικά φυτά και χώρους υγιεινής, ενώ αναστηλωμένος από την 13η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων πύργος της Ενετοκρατίας χρησιμοποιείται ως φυλάκειο. Το 2010 εγκαινιάσθηκε ο διαρκώς ανανεούμενος δίγλωσσος ιστότοπος για την παρουσίαση των ανασκαφών, των μελετών και των δράσεων εξωστρέφειας www.petras-excavations.gr. Περιέχει επίσης πληροφορίες για την πολυπληθή διεθνή ανασκαφική ομάδα και την αυξανόμενη βιβλιογραφία, με τη λειτουργία μάλιστα λήψης των αρχείων όλων των δημοσιεύσεων σε μορφή PDF. Παράλληλα, ο επισκέπτης του ιστότοπου μας έχει πρόσβαση σε εκατοντάδες φωτογραφίες της ανασκαφής και των κινητών ευρημάτων, στα ανασκαφικά χρονικά από το 2004 έως σήμερα, στα νομικά κείμενα των κηρύξεων και οριοθετήσεων του αρχαιολογικού χώρου, όπως φαίνονται στο Διαρκή Κατάλογο των Κηρύξεων που τηρεί η Διεύθυνση Εθνικού Αρχείου Μνημείων, καθώς και σε νέα-πληροφορίες και συμμετοχές σε συνέδρια.

Το 2010, με τη συμπλήρωση των 25 χρόνων ανασκαφών και μελετών στον Πετρά, διοργανώθηκε διήμερο διεθνές συμπόσιο στην Αθήνα με σκοπό την παρουσίαση της ιστορίας του χώρου από την Τελική Νεολιθική έως το τέλος της Εποχής του Χαλκού, αλλά και στη Βυζαντινή περίοδο, τις σχέσεις του με γειτονικές θέσεις και πρόσφατα ευρήματα από το προανακτορικό και παλαιοανακτορικό νεκροταφείο. Συμμετείχε όλη η ανασκαφική ομάδα, 24 μελετητές από έξι χώρες (Ελλάδα, Αμερική, Καναδά, Ιταλία, Αγγλία και Δανία), και παρακολούθησαν περισσότερα από 100 άτομα. Τα Πρακτικά κυκλοφόρησαν τον Ιούνιο του 2012 στη σειρά μονογραφιών του Ινστιτούτου της Δανίας στην Αθήνα.

Από προσωπική άποψη, αλλά και από υπηρεσιακή υποχρέωση, ως Προϊσταμένη της Διεύθυνσης Εθνικού Αρχείου Μνημείων του ΥΠ.ΠΟ.Τ., προώθησα τα τελευταία χρόνια δράσεις προβολής με ηλεκτρονικά μέσα, σε ελληνικό και διεθνές επίπεδο, κινητών και ακίνητων μνημείων ανά τη χώρα. Αναμενόμενη ήταν η ένταξη και της ανασκαφής του Πετρά στα προγράμματα αυτά, με σκοπό να πεισθούν να συμμετέχουν και άλλοι συνάδελφοι Διευθυντές συστηματικών

ανασκαφών, αλλά και οι Ξένες Σχολές. Έτσι ο Πετράς συμμετέχει στην ευρωπαϊκή ψηφιακή βιβλιοθήκη EUROPEANA (www.european.eu) μέσω των προγραμμάτων ATHENA για τα κινητά, και CARARE (www.carare.eu), για τα ακίνητα μνημεία και τα μνημειακά σύνολα. Προϋπόθεση για την προβολή στην EUROPEANA είναι η παρουσίαση σε εθνικό ιστότοπο, και έτσι το υλικό του Πετρά συμμετέχει, μαζί με άλλα ευρήματα του Μουσείου Σητείας και στο site προβολής που δημιούργησε η Διεύθυνση Εθνικού Αρχείου Μνημείων, με την τεχνική υποστήριξη της Διεύθυνσης Πληροφορικής (<http://collections.culture.gr>). Έχουν μέχρι σήμερα ενσωματωθεί πιλοτικά περισσότερα από 50 κινητά ευρήματα, στη συνέχεια της ένταξής τους στο Σύστημα του Εθνικού Αρχείου Μνημείων του ΥΠ.ΠΟ.Τ., και έχουν καταχωρηθεί επίσης πάνω από 20 επιμέρους μνημεία για προβολή μέσω του δικτύου CARARE, το οποίο ολοκληρώθηκε το 2013.

Μετά από 28 χρόνια έρευνας στον Πετρά η πολυπληθής ομάδα μελετητών εξακολουθεί να εργάζεται σκληρά με σκοπό την ολοκλήρωση της ανασκαφής στο σημαντικό προανακτορικό / παλαιοανακτορικό νεκροταφείο, και τη διάχυση των πορισμάτων μέσα από δημοσιεύσεις, συμμετοχές σε συνέδρια, εκθέσεις και εκπαιδευτικά προγράμματα. Τίποτα δεν θα μπορούσε να είχε πραγματοποιηθεί χωρίς τη στήριξη του ΥΠ.ΠΟ.Τ. και χωρίς την διαρκή χρηματοδότηση του INSTAP.

Ολοκληρώνοντας, αξίζει να αναφερθεί ότι η μεγάλης κλίμακας έρευνα του Πετρά δημιούργησε δύο τρόπων τινά «θυγατρικές» έρευνες και άλλη μία αρκετά σχετική και γειτονική: Στις αρχές της δεκαετίας του 1990, σε συνεργασία με το Ιταλικό Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, και συνδιευθύντρια τη Lucia Vagnetti ολοκληρώσαμε την ανασκαφή και προχωρήσαμε στη δημοσίευση του πολύ σημαντικού θολωτού τάφου μυκηναϊκού τύπου στα Αχλάδια Σητείας, εν μέρει ανασκαμμένου από τον Ν. Πλάτωνα, ένα εξαιρετικό μνημείο για τη διερεύνηση της μυκηναϊκής παρουσίας στην ΥΜ ΠΙΑ Κρήτη. Το 2001-2003 ανασκάφθηκε ο μοναδικός στην Κρήτη οικισμός της Τελικής Νεολιθικής στην Κεφάλα Πετρά, με συνεργάτη τον Γιάννη Παπαδάτο, τότε ωρομίσθιο υπάλληλο της ΚΔ' ΕΠΚΑ, ο οποίος στη συνέχεια ανέλαβε τη δημοσίευση, δημιουργώντας τη δική του διεθνή επιστημονική ομάδα. Το τρίτο «παρακλάδι» της ανασκαφής Πετρά είναι η ανασκαφή του μινωικού οικισμού στον Παπαδιόκαμπο, από τη Χρύσα Σοφιανού και τον Tom Brogan, θέση στο βορειοδυτικό άκρο της επικράτειας του Πετρά, με εξαιρετικά ήδη αποτελέσματα.

Δεν ξέρω για πόσα ακόμα χρόνια θα είμαι σε θέση να διαχειρίζομαι ένα τόσο μεγάλο όγκο δεδομένων. Εξαιρετικοί συνεργάτες προχωρούν με εντατικούς ρυθμούς τις μελέτες για τις τελικές δημοσιεύσεις, το ΚΑΣ ενέκρινε το 2012 ένα 5ετές πρόγραμμα συνέχισης της ανασκαφής του ασύλητου νεκροταφείου ως συστηματικής έρευνας. Ελπίζεται ότι θα βρεθεί τρόπος να προωθηθεί η απαλλοτρίωση της έκτασης 10 στρεμμάτων που περιλαμβάνει το νεκροταφείο, η οποία εκκρεμεί, ώστε να σωθεί ένα σημαντικό μινωικό μνημείο.

Δρ ΜΕΤΑΞΙΑ ΤΣΙΠΟΠΟΥΛΟΥ
Επίτιμη Διευθύντρια Εθνικού Αρχείου Μνημείων ΥΠ.ΠΟ.Τ.
Βουλγαροκτόνου 68
Αθήνα 114-73
mtsipopoulou@yahoo.gr

Η ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΚΑΙ ΧΩΡΩΝ ΩΣ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΕΡΓΟΥ

Εύα Σημαντώνη-Μπουρνιά

Η φράση *διαχείριση αρχαίων μνημείων και χώρων* είναι από εκείνες που ακούμε, και ίσως χρησιμοποιούμε, κατά κόρον τα τελευταία τριάντα χρόνια. Τι εννοούμε όμως με αυτήν και -κυρίως- καταλαβαίνουμε όλοι το ίδιο πράγμα όταν τη μεταχειριζόμαστε; Και μόνον ο όρος *διαχείριση*, που συνειρμικά παραπέμπει σε οικονομικούς χειρισμούς, έφτανε για να εξαγριώσει τους μέχρι πρόσφατα άμοιρους οικονομικών επιδιώξεων, *ψυχή τε και σώματι* αφιερωμένους στη φροντίδα της πολιτιστικής μας κληρονομιάς αρχαιολόγους της γενιάς μου, κι ακόμα περισσότερο της αμέσως προηγούμενης!

Η *διαχείριση αρχαιολογικού έργου* έχει ως αφετηρία την προσπάθεια μεταφύτευσης στην Ελλάδα των μεθόδων επιστημονικής διαχείρισης **τεχνικών έργων**¹, ενός εργαλείου που έχει σχεδιαστεί από και για πολιτικούς μηχανικούς. Αν αναζητήσουμε το νέο περιεχόμενο που έχει ενδυθεί ο όρος στο περιβάλλον της πολιτισμικής² κληρονομιάς, θα διαπιστώσουμε ότι στην πραγματικότητα περιλαμβάνει όλη μας τη συμπεριφορά απέναντι στα μνημεία: από την αναζήτηση και ανεύρεσή τους μέχρι την πλήρη κατανόηση και ερμηνεία τους, περνώντας από τη μέριμνα για διάχυση της αποκτηθείσας γνώσης και φθάνοντας ως την αποκατάσταση και την χρήση τους σε σύγχρονες δραστηριότητες.

Μέθοδοι διαχείρισης έργου χρησιμοποιήθηκαν για πρώτη φορά και σε ευρεία κλίμακα από την ελληνική πολιτεία σε τεχνικά δημόσια έργα που χρηματοδοτήθηκαν από το Α' και κυρίως το Β' Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης. Ως ορισμό του *τεχνικού έργου* παραθέτω αυτόν που προτείνει ο Μαστραντώνης μεταφράζοντας τον British Standards Institution³, δηλ. *ένα μοναδικό σύνολο συντονισμένων δραστηριοτήτων, το οποίο αναλαμβάνει ένα άτομο ή ένας οργανισμός, με σκοπό να ικανοποιήσει σαφείς στόχους, με καθορισμένο χρονοδιάγραμμα, κόστος και λειτουργικές παραμέτρους*. Και ως εδώ δεν υπάρχει κάτι που θα μπορούσε να αντιβαίνει στην σύλληψη ενός αρχαιολογικού έργου ως τεχνικού. Κάθε αρχαιολογικό έργο θα πρέπει να έχει **σαφείς στόχους, καθορισμένο χρονοδιάγραμμα, κόστος και λειτουργικές παραμέτρους**. Όμως το αρχαιολογικό έργο έχει ιδιαιτερότητες και ανάγκες που δεν συναντώνται σε κανένα τεχνικό έργο.

Όπως κι αν ορίσουμε την αρχαιολογική επιστήμη και παρά τις ποικίλες θεωρητικές προσεγγίσεις που έχουν διαμορφωθεί τον τελευταίο μισό αιώνα, κοινές παραμένουν σε όλες τις τάσεις ορισμένες βασικές αρχές στον τρόπο αντιμετώπισης της πρώτης ύλης κάθε αρχαιολόγου, του μνημείου, κινητού ή σταθερού. Η **επιστημονική τεκμηρίωση** και η **προστασία** του ουδέποτε και από καμία θεωρητική προσέγγιση/κατεύθυνση αμφισβητήθηκαν. Η ανάγκη για επιστημονική

1. ΜΑΣΤΡΑΝΤΩΝΗΣ 2008, 21 κ.ε.

2. Σχετικά με τη χρήση και τη σημασία των όρων *πολιτιστικός* και *πολιτισμικός* στην ελληνόγλωσσα βιβλιο-

γραφία, βλ. ΠΟΥΛΙΟΣ [2012], 321 και σημ. 2.

3. ΜΑΣΤΡΑΝΤΩΝΗΣ 2008, 44.

τεκμηρίωση του μνημείου και η ανάγκη της προστασίας του αποτελούν τα ειδικά χαρακτηριστικά κάθε αρχαιολογικού έργου. Στην πρόσφατη μάλιστα βιβλιογραφία οι δύο αυτές αναγκαιότητες διατυπώνονται συχνά με τρόπο αξιωματικό (αναπόδεικτο), ως «η αρχή της επιστημονικής τεκμηρίωσης» και «η αρχή της προστασίας των αρχαιοτήτων»⁴. Η επιστημονική τεκμηρίωση και η προστασία των αρχαιοτήτων αποτέλεσαν τους δύο πόλους γύρω από τους οποίους οργανώθηκε η Αρχαιολογική Υπηρεσία από την ίδρυσή της. Ένα αρχαιολογικό έργο όμως, όπως αυτό νοείται σήμερα, περιλαμβάνει και μια τρίτη παράμετρο, εξίσου σημαντική με τις άλλες δύο, την ανάγκη για την **ανάδειξη του αρχαίου μνημείου**⁵.

Γιατί είναι η ανάδειξη ενός αρχαίου μνημείου αναγκαία; Γιατί δεν είναι αρκετή η αποκάλυψη, η επιστημονική τεκμηρίωση και προστασία του, αλλά θεωρούνται αναγκαίες επί πλέον ενέργειες, κατά κανόνα χρονοβόρες, κοστοβόρες και εξαιρετικά απαιτητικές από πλευράς σχεδιασμού και παρακολούθησης; Τα μνημεία της ελληνικής και ρωμαϊκής αρχαιότητας προκάλεσαν τη συστηματική μελέτη και το θαυμασμό των ανθρώπων από την Αναγέννηση μέχρι σήμερα και αντίστοιχα μακρά παράδοση επεμβάσεων σ' αυτά, επεμβάσεων οι οποίες αντανάκλουν τα ιδεολογικά χαρακτηριστικά κάθε εποχής. Η εποχή μας, ανεξάρτητα από την όποια ιδεολογική εκμετάλλευση της αρχαιότητας, προβάλλει ως καθολικό πλέον αίτημα της κοινωνίας την όσο το δυνατό πιο άμεση «βίωση» του πολιτιστικού αγαθού⁶. Οι νέες συνθήκες που δημιουργήθηκαν στον τρόπο ζωής των δυτικών κοινωνιών κατά το δεύτερο μισό του εικοστού αιώνα, η ελεύθερη διακίνηση των ιδεών, οι κοινωνικές ελευθερίες, η σταθερή άνοδος του βιοτικού επιπέδου, η αύξηση του ελεύθερου χρόνου, είχαν ως αποτέλεσμα να μην αποτελεί πλέον το αρχαιολογικό αντικείμενο αποκλειστικό πεδίο έρευνας και προστασίας μιας δράκας ειδικών, αλλά να δημιουργηθεί **η ανάγκη για ένα νέο πλαίσιο αναζητήσεων και διαλόγου ανάμεσα στον επιστημονικό κόσμο και στην κοινωνία**. Οδηγηθήκαμε έτσι στην προσπάθεια ένταξης των μνημείων στην καθημερινότητα των ανθρώπων μέσω διαφόρων νέων δράσεων, όπως της προβολής των ιστορικών κέντρων των πόλεων, της δημιουργίας νέων ή της επέκτασης παλαιών ζωνών προστασίας, των στερεώσεων-αναστηλώσεων μνημείων, αναπλάσεων αρχαιολογικών χώρων, δημιουργίας νέων Μουσείων ή επανεκθέσεων κλπ. Η ανάδειξη των αρχαίων μνημείων αποτέλεσε την απάντηση του 20ού αιώνα στον τρόπο πρόσληψης της αρχαιότητας. Η νοητική επαφή με τα μνημεία έπαψε να θεωρείται δυνατότητα και προνόμιο των λίγων που έχουν τον επιστημονικό οπλισμό να την επιχειρήσουν και να την επιτύχουν (;). Η επικοινωνία με το παρελθόν, μέσω της κατανόησης των νοημάτων που μπορούν να μεταφέρουν τα μνημειακά κατάλοιπα, έγινε καθολική απαίτηση της κοινωνίας. Σημαντικό εργαλείο στην προσπάθεια για προβολή αυτών των νοημάτων υπήρξε η σωστά οργανωμένη **διαχείριση αρχαιολογικού έργου**. Μορφές διαχείρισης αρχαίων μνημείων και χώρων, άλλοτε λιγότερο και άλλοτε περισσότερο επωφελείς για τα μνημεία και την κοινωνία, ασκούνται στην ελληνική επικράτεια σχεδόν από ιδρύσεως του νεώτερου ελληνικού κράτους⁷.

Πώς και κυρίως γιατί καταλήξαμε να χειριζόμαστε ένα αρχαιολογικό έργο με τη μεθοδολογία της διαχείρισης ενός τεχνικού έργου; Για να είμαστε ειλικρινείς θα πρέπει να παραδεχτούμε ότι

4. ΜΑΣΤΡΑΝΤΩΝΗΣ 2008, 47-67.

5. ΜΑΣΤΡΑΝΤΩΝΗΣ 2008, 67-74.

6. ΠΟΥΛΙΟΣ 2012, 331-334, «Αξιοκεντρικό μοντέλο».

7. Ευσύνοπτη έκθεση για τα μοντέλα διαχείρισης της πολιτισμικής κληρονομιάς βλ. στο ΠΟΥΛΙΟΣ 2012, 328 κ.ε.

ο κύριος μοχλός για την αλλαγή των παραδεδομένων και μέχρι πριν τριάντα χρόνια καταζιωμένων στη συνειδησή μας μεθόδων προσέγγισης της πολιτισμικής μας κληρονομιάς, ήταν η δυνατότητα χρηματοδότησης έργων συντήρησης και ανάδειξης μνημείων με ποσά που μέχρι τότε ούτε είχαμε φανταστεί ως δυνατά⁸. Επί πλέον, η ένδυση του αρχαιολογικού με τον μανδύα του τεχνικού έργου αποτελούσε, και αποτελεί και σήμερα, τη βασική προϋπόθεση για κάθε κοινοτική χρηματοδότηση. Οι πρώτες χρηματοδοτήσεις για τον πολιτισμό παρουσιάστηκαν με τα Μεσογειακά Ολοκληρωμένα Προγράμματα (1986-1990), και στη συνέχεια με τα γνωστά σε όλους πακέτα στήριξης (Α', Β' και Γ' ΚΠΣ). Οι πόροι για τον πολιτισμό στα ΜΟΠ και το Α' ΚΠΣ (1989-1994) ήταν περιορισμένοι και δεν είχαν καμία σύγκριση με το Β', κυρίως όμως με το Γ' ΚΠΣ και το Δ' πακέτο στήριξης, το επονομαζόμενο και Εθνικό Στρατηγικό Πλαίσιο Αναφοράς (ΕΣΠΑ), που αποτελεί, καθώς φαίνεται, την τελευταία γενναία χρηματοδότηση έργων διαχείρισης του πολιτιστικού μας αποθέματος.

Ανακύπτει καίριο το ερώτημα για το τι αντιπροσωπεύει σήμερα το αρχαιολογικό αγαθό, αν υπάρχει αλλοίωση του χαρακτήρα του, αν έχει επικρατήσει η πλήρης εμπορευματοποίησή του, ή μήπως η εποχή μας τείνει να επιβάλλει μια νέα αντίληψη, ένα νέο αξιακό σύστημα στο οποίο ενσωματώνεται η πολιτιστική κληρονομιά. Στην Ελλάδα τα τελευταία είκοσι χρόνια το ενδιαφέρον για το συγκεκριμένο αντικείμενο έχει αυξηθεί κατακόρυφα, από όλους τους αρμόδιους και μη φορείς, είτε πρόκειται για το ΥΠ.ΠΟ.Τ. και τις θυγατρικές του υπηρεσίες, είτε για τα ανώτερα και ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα, είτε για τους ΟΤΑ α' και β' βαθμού, είτε ακόμα και για νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου. Για μια ακόμα φορά οι αρχαιολόγοι βρίσκονται απέναντι στους μη ειδικούς, η συνάντησή τους όμως δεν χαρακτηρίζεται πια από αντιπαλότητα, που καλλιέργησε η μέχρι πρόσφατα αποκλειστική ενασχόληση των πρώτων με τα μνημεία⁹. Με την εισαγωγή της έννοιας της διαχείρισης του αρχαιολογικού αγαθού μια νέα ποιότητα καθορίζει τη σχέση τους, η επίγνωση της ανάγκης να γίνει το πλατύ κοινό συμμετόχο της γνώσης που έχει κατακτηθεί, η οποία άλλωστε δικαιωματικά του ανήκει αφού πρόκειται για το κοινό μας παρελθόν και κοινή μας περιουσία.

Για να επιτευχθεί όμως αυτός ο στόχος έπρεπε να υπερβαθεί «η έντονα αρχαιοκεντρική και στενά αισθητική προσέγγιση των προστατευόμενων πολιτιστικών αγαθών, που διέπνεε την προϋσχύουσα ελληνική νομοθεσία για τις αρχαιότητες και εξέφραζε τις ιδεολογικές και πολιτικές επιλογές των χρόνων της θέσπισής της...»¹⁰. Τούτο, κατά μια ερμηνεία, σήμαινε να γίνουν αποδεκτές τόσες και τέτοιες επεμβάσεις στα ακατανόητα για τους πολλούς αρχαία ερείπια και στα αποσπασματικά σωζόμενα μνημεία, ώστε αυτά να καταστούν εύληπτα στους μη ειδικούς. Το πόσο κάθε τέτοια επέμβαση σέβεται τις αρχές της επιστημονικής τεκμηρίωσης και της προστασίας του αρχαίου, ενώ παράλληλα στοιχεί προς τις δεσμεύσεις που διέπουν το έργο της συν-

8. Εδώ θα είχε ίσως νόημα να παραθέσουμε την απολύτως πραγματιστική τη διατύπωση του E.L. GREEN στην εισαγωγή του *Ethics and Value in Archaeology*, New York 1984, ο οποίος όρισε ως αρχαιολογικό έργο διαχείρισης «το εμπειρικό σκέλος μέσα στο ευρύτερο πεδίο της αρχαιολογικής επιστήμης. Η ύπαρξή του είναι στενά συνδεδεμένη με τη μετακίνηση της αρχαιολογίας

έξω από τον κόσμο της επιστήμης και μέσα στον κόσμο των επιχειρήσεων και της εξουσίας».

9. Πρβλ. το «ωλικο-κεντρικό μοντέλο» διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς σύμφωνα με τη διάκριση του ΠΟΥΛΙΟΥ 2012, 329-331.

10. ΒΟΥΛΟΥΡΗ 2004, 27.

τήρησης, στερέωσης, ανάπλασης και τελικά ανάδειξης, όπως αυτές διατυπώνονται στην ελληνική νομοθεσία και στις διεθνείς συμβάσεις που έχει κυρώσει η χώρα μας¹¹, καθορίζει τον βαθμό επιτυχίας κάθε προσπάθειας διαχείρισης αρχαιολογικού έργου.

Ένας ακόμη σκόπελος που έπρεπε να αποφευχθεί ήταν η δυσπιστία μεγάλου μέρους αρχαιολόγων (ιδίως των αρχαιολόγων «παλαιάς κοπής») απέναντι σ' αυτήν καθ' εαυτήν την έννοια της συντήρησης/αναστήλωσης, που οφειλόταν σε μεγάλο βαθμό στην κάπως «εργολαβική» αντιμετώπιση των μνημείων κατά τις εκτεταμένες αναστηλωτικές επεμβάσεις του τρίτου τέταρτου του 20ού αιώνα (1950-1980).

Ο Β. Πετράκος¹² προσπαθεί να εξηγήσει την επιφυλακτική στάση της αρχαιολογικής κοινότητας απέναντι στις μετά το 1950 αναστηλώσεις: «Οι αναστηλώσεις που γίνονται στην Ελλάδα πάσχουν, στην πλειονότητά τους, από ένα ελάττωμα. Γίνονται μόνο από αρχιτέκτονες, οι οποίοι όσο καλοί και αν είναι βρίσκονται εκ των πραγμάτων σε μειονεκτική θέση. Γνωρίζουν γενικά τη μορφή των μνημείων και οι αντιλήψεις τους γι αυτά είναι πάντοτε μορφολογικές, όχι ιστορικές ή αρχαιολογικές. Ο εξοχότερος Έλληνας αναστηλωτής, ο Ορλάνδος, έβλεπε και την αρχαιολογία με τον ίδιο τρόπο. Του αρκούσε να αποκαλύψει μερικά καίρια κατά τη γνώμη του, στοιχεία μιας βασιλικής, που του αρκούσαν για να δώσει την πλήρη κάτοψή της. Αν το άσκαφο μέρος έκρυβε σημαντικά στοιχεία ή διάφορα από εκείνα που αυτός είχε υποθέσει, δεν τον ενδιέφερε, όπως δεν τον ενδιέφερε η αρχαία ζωή του μνημείου, που αποκαλύπτεται με την προσεκτική ανασκαφή και μελέτη των επιχώσεων και των ευρημάτων, όσο ταπεινά κι αν είναι αυτά»¹³. Η σύγκρουση μεταξύ αρχαιολόγων και αρχιτεκτόνων/μηχανικών για την αντιμετώπιση μνημείων και χώρων ήταν δεδομένη.

Χρειάστηκαν τριάντα περίπου χρόνια και μια σειρά νομικών διευθετήσεων¹⁴, για να αρθεί –έως ένα βαθμό– αυτή η αντιδικία και να τεθεί σε σωστές νομικές βάσεις το μέγα ζήτημα της διαχείρισης/ανάδειξης της αρχαίας κληρονομιάς. Για πρώτη φορά με το Π.Δ.941/1977 δημιουργούνται διεπιστημονικές επιτροπές (ΕΣΜΑ, ναός Επικουρίου Απόλλωνα στις Βάσσειες), που περιλαμβάνουν αρχαιολόγους, αρχιτέκτονες, πολιτικούς μηχανικούς, χημικούς μηχανικούς, ώστε όλα τα αναφεύμενα προβλήματα της αναστήλωσης/ανάδειξης μνημείων και χώρων να αντιμετωπίζονται από επιστήμονες υψηλής εξειδίκευσης και να μην εμφανισθούν ζανά τα σφάλματα ή οι μονομερείς προσεγγίσεις του παρελθόντος¹⁵. Η Επιστημονική Επιτροπή, όπως την ορίζει το Π.Δ. αποτελεί οντότητα που συστήνεται για ορισμένο χρονικό διάστημα, για να επιτελέσει ένα συγκεκριμένο έργο, με συγκεκριμένη χρηματοδότηση. Ως προς τα χαρακτηριστικά αυτά, το έργο κάθε διεπιστημονικής Επιτροπής συναντάται με τον ορισμό του τεχνικού έργου, όπως το ορίσαμε στα προηγούμενα. Πλέον όμως είχαν ενωθεί αζεδιάλυτα με τα παραπάνω οι παλαιοί και αμετακίνητοι στόχοι της επιστημονικής τεκμηρίωσης/ δημοσίευσης και της προστασίας των

11. ΜΑΛΟΥΧΟΥ-ΤΟΥΦΑΝΟ 2004· ΠΑΠΟΥΛΙΑΣ 2012.

12. ΠΕΤΡΑΚΟΣ 1982, 98.

13. Το θέμα αναπτύσσει διεξοδικά ο ΜΑΣΤΡΑΝΤΩΝΗΣ 2008, 86 κ.ε.

14. Π.χ. ο Οργανισμός του Υπ. Πολιτισμού του 1977, το Π.Δ. 941/1977, η ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ και η κύρωση όλων των σχετικών με την συμπεριφορά

απέναντι στις αρχαιότητες συμβάσεων, ο νόμος 1958/1991, το Π.Δ. 99/1992 («μελέτη και εκτέλεση αρχαιολογικών έργων»), ο νέος αρχαιολογικός νόμος 3028/2002.

15. Το κλασικό παράδειγμα προς αποφυγήν αποτελούν τα τελευταία 30 χρόνια οι αναστηλώσεις του Μπαλάνου στην Ακρόπολη, ΜΑΛΟΥΧΟΥ-ΤΟΥΦΑΝΟ 1998, 286.

προς ανάδειξη αρχαιοτήτων, δίνοντας στην έννοια της διαχείρισης αρχαιολογικού έργου ένα τελείως διαφορετικό περιεχόμενο από εκείνο του απλού τεχνικού έργου. Η καθημερινή εφαρμογή και οι ανάγκες για παρακολούθηση και έλεγχο των αρχαιολογικών έργων οδήγησαν στη δημιουργία και θεσμοθέτηση εξειδικευμένων εργαλείων διαχείρισης, όπως ο Οδηγός Αυτεπιστασίας, ο οδηγός ΣΑΥ-ΦΑΥ¹⁶, το ΒΑΚΧΕΠ¹⁷ κ.ά.

Οι έλληνες αρχαιολόγοι και η αρχαιολογική Υπηρεσία δεν ήταν προετοιμασμένοι για τις δυσκολίες της διαχείρισης ενός αρχαιολογικού έργου με τη σύγχρονη έννοια. Με τα ευρωπαϊκά χρηματοδοτικά πλαίσια είδαν ζαφνικά μπροστά τους τη δυνατότητα να ανταποκριθούν στις ανάγκες Μουσείων, μνημείων και χώρων με ποσά που δεν είχαν τολμήσει να ονειρευτούν. Άρχισαν να οραματίζονται επεμβάσεις τελείως ασύγκριτες ως προς το μέγεθος προς ό,τι πραγματοποιούσαν μέχρι τότε με τον γλίσχρο εθνικό προϋπολογισμό. Οι συνειδησιακές αντιρρήσεις –των περισσότερων τουλάχιστον- κάμφθηκαν όταν κατάλαβαν ότι η διεκδίκηση των σημαντικών πόρων των πλαισίων στήριξης και η διοχέτευσή τους στην ολοκληρωμένη συντήρηση και ανάδειξη μνημείων και χώρων μπορούσε να γίνει, χωρίς αυτά να υποθηκευθούν σε επαχθείς σκοπιμότητες, ακριβώς εξ αιτίας του μανδύα ασφάλειας που προσέφερε η ολοένα ισχυρότερη νομική θωράκιση της έννοιας και των αξιών της πολιτισμικής κληρονομιάς σε ευρωπαϊκό και σε εθνικό επίπεδο. Και φυσικά έσπευσαν.

Τότε όμως βρέθηκαν μπροστά σε «άγνωστες λέξεις», όπως τεχνικό δελτίο, υποέργο, φυσικό αντικείμενο, δείκτες απορρόφησης, υπέρβαση προϋπολογισμού, αναθεώρηση τεχνικού δελτίου, αιτιολόγηση παράτασης, έννοιες καθημερινές για τους επαγγελματίες της διαχείρισης τεχνικών έργων, ακατανόητες όμως για τους αρχαιολόγους και ασύμβατες με την ανθρωπιστική τους παιδεία¹⁸. Παρά τον ανελαστικό και απαιτητικό χαρακτήρα του θεσμικού πλαισίου που διέπει την διαχείριση των αρχαιολογικών έργων, οι αρχαιολόγοι «έπεσαν στα βαθειά», και, ώ του θαύματος, κολύμπησαν! Όπως δείχνουν οι σχετικές στατιστικές, το 66% των προϊσταμένων μεγάλων αρχαιολογικών έργων στα πλαίσια του Γ' ΚΠΣ ήταν αρχαιολόγοι, πράγμα που αντανακλά «την αντικειμενική ανάγκη να τεθούν στις υπεύθυνες διευθυντικές θέσεις των αρχαιολογικών έργων εκείνοι που κατέχουν την αρχαιολογική γνώση... «Δείχνει την προτεραιότητα του αρχαιολογικού έναντι του τεχνικού χαρακτήρα του αρχαιολογικού έργου»¹⁹.

Δεν θα επιμείνω εδώ στην συχνά τιτάνια προσπάθεια που καταβάλαμε όσοι υπηρετήσαμε παρόμοια έργα, προκειμένου να ξεπεράσουμε τις οικονομικές, γραφειοκρατικές, οργανωτικές, δυσκολίες και κινδύνους με τα οποία ήρθαμε αντιμέτωποι. Ούτε θα αναφερθώ στις κοινωνικές παραμέτρους, που επηρεάζουν καθοριστικά την επιτυχία κάθε αρχαιολογικού έργου διαχείρισης, περισσότερο ίσως και από την ανάγκη υπέρβασης οικονομικών, τεχνικών ή φυσικών δυσχερειών. Όλα τα πιο πάνω έχουν αναλυθεί με την προσήκουσα εμβρίθεια σε περισσότερες σχετικές μελέτες²⁰. Θα προσπαθήσω μόνο να κάνω μια καθαρά προσωπική προσπάθεια αποτίμησης μιας εικοσαετίας κοινοτικά χρηματοδοτούμενης διαχείρισης αρχαιολογικών έργων:

16. Σχέδιο Ασφάλειας και Υγείας - Φάκελος Ασφάλειας και Υγείας.

17. Βιβλίο Αναλυτικής Καταγραφής Χρηματοοικονομικών Πράξεων.

18. ΜΑΣΤΡΑΝΤΩΝΗΣ 2008, 26.

19. ΜΑΣΤΡΑΝΤΩΝΗΣ 2008, 180-181

20. Π.χ. ΜΑΣΤΡΑΝΤΩΝΗΣ 2008, 177 κ.ε. ΠΟΥΛΙΟΣ 2012, κ.ά.

Πιστεύω ειλικρινά ότι ακόμα και ο πιο κακόπιστος παρατηρητής δεν μπορεί παρά να δεχτεί ότι ο τελικός απολογισμός είναι θετικός. Δεν θα μείνω στο πλήθος των μνημείων και χώρων που έτυχαν συστηματικής και στοχευμένης φροντίδας και προβολής, αποφεύγοντας σε κάποιες περιπτώσεις πραγματικό κίνδυνο εξαφάνισης. Δεν θα σταθώ στα τεράστια οφέλη για το κοινωνικό σύνολο, ημεδαπό και αλλοδαπό, που απέκτησε νέους χώρους παιδείας και αναψυχής, υψηλών προδιαγραφών και τόσο απαραίτητους, ιδίως σήμερα. Δεν θα αναφερθώ ούτε στην προσωρινή ή μόνιμη απασχόληση που προσφέρθηκε σε ειδικευμένους και ανειδίκευτους, σε επιστήμονες και τεχνίτες, εξοπλίζοντας τους με εμπειρία και γνώσεις που θα τους φανούν αναμφίβολα χρήσιμες στις παρούσες (όπως φαίνεται και μελλοντικές) δύσκολες οικονομικές συγκυρίες.

Θα μείνω αποκλειστικά στις συνέπειες που είχε η διαχείριση αρχαιολογικών έργων, και θα έχει για όσο ακόμη διάστημα υφίστανται οι οικονομικές προϋποθέσεις, για τους αρχαιολόγους, τόσο της Υπηρεσίας όσο και των Ανώτατων Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων. Όσοι ενεπλάκημεν στη διαχείριση αυτών των έργων αποκτήσαμε μια νέα αυτοπεποίθηση, πάψαμε να βλέπουμε τους εαυτούς μας, κυρίως όμως έπαψαν να μας βλέπουν οι άλλοι, ως αλλοπαρμένους επιστήμονες, απομονωμένους στην ανασκαφή ή στη βιβλιοθήκη, αφιερωμένους αποκλειστικά στη μελέτη και δημοσίευση του αρχαιολογικού μας αντικειμένου. Οι αρχαιολόγοι δεν είχαν ποτέ αμιγώς δημοσιούπαλληλική νοοτροπία. Μέσα από τα αρχαιολογικά έργα διαχείρισης όμως υποχρεώθηκαν να αναλάβουν το ρόλο ελεύθερου επαγγελματία αναγκασμένου να σχεδιάσει και να διαχειριστεί με αποδοτικό τρόπο ένα απαιτητικό τεχνικό έργο, το οποίο είχε παράλληλα όλες τις ιδιαιτερότητες του αρχαιολογικού αντικειμένου. Η διεπιστημονικότητα των αρχαιολογικών έργων διαχείρισης, που επέβαλε τη συσχέτιση και αλληλεπίδραση περισσότερων γνωστικών περιοχών, εξεπαίδευσε τους αρχαιολόγους στο σχεδιασμό, παρέμβαση και αποτελεσματική διαχείριση χώρων και μνημείων, επέτρεψε την εμβάθυνση στα κοινά προβλήματα αρχαιολογίας και αρχιτεκτονικής και οδήγησε στην δημιουργία κοινής γλώσσας και κοινών μεθοδολογικών εργαλείων ανάμεσα στους αρχαιολόγους και στις άλλες συνεργαζόμενες ειδικότητες, αρχιτέκτονες, μηχανικούς, πολεοδόμους, χημικούς.

Θεωρώ ως μεγαλύτερο κέρδος από μια εικοσαετία κοινοτικά χρηματοδοτούμενων αρχαιολογικών προγραμμάτων τη συνειδητοποίηση ότι δεν παύει κανείς να είναι καλός επιστήμων, ούτε προδίδει την αποστολή του, αν, στις πρωτόγνωρες και εξαιρετικά απαιτητικές συνθήκες που αντιμετωπίζουμε, αναλάβει να διαχειριστεί το πολιτιστικό μας απόθεμα σωστά και με τρόπο επωφελή για την κοινωνία. Το ότι οι νεότεροι αρχαιολόγοι, που θα κληθούν να δράσουν σε ένα άγρια ανταγωνιστικό περιβάλλον, έχουν πια στη διάθεσή τους νέους τρόπους με τους οποίους θα μπορούν να προβάλλουν τις εγγενείς στα μνημεία αξίες, να τα κάνουν να μιλήσουν όχι μόνο στους ειδικούς αλλά σε ευρύτερες κοινωνικές ομάδες, είναι νομίζω μια κατάκτηση για την οποία, παρά τις όποιες και όσες αντιρρήσεις, μπορούμε να είμαστε περήφανοι.

Ε. ΣΗΜΑΝΤΩΝΗ-ΜΠΟΥΡΝΙΑ
Καθηγήτρια, Τομέας Αρχαιολογίας
και Ιστορίας της Τέχνης, ΕΚΠΑ
esiman@arch.uoa.gr

Ενδεικτική ελληνόγλωσση βιβλιογραφία

Σε καθένα από τα αναφερόμενα στη συνέχεια έργα παρατίθεται πλουσιότερη διεθνής βιβλιογραφία, σε έντυπη και ηλεκτρονική μορφή)

- ΒΟΥΛΟΥΡΗ, Δ., 2004. Ο νέος νόμος 3028/2002 υπό το φως των Διεθνών και Ευρωπαϊκών κανόνων για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, στο Ε. ΤΡΟΒΑ (επιμ.), *Πρακτικά Συνεδρίου του Ευρωπαϊκού Κέντρου Δημοσίου Δικαίου: Η πολιτιστική Κληρονομιά και το δίκαιο*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη.
- ΜΑΛΟΥΧΟΥ-ΤΥΦΑΝΟ, Φ., 1998. *Η αναστήλωση των αρχαίων μνημείων στη νεώτερη Ελλάδα (1834-1939)*, Αθήνα.
- ΜΑΛΟΥΧΟΥ-ΤΥΦΑΝΟ, Φ., 2004. *Προστασία και Διαχείριση Μνημείων. Ιστορικές και θεωρητικές προσεγγίσεις από την αρχαιότητα έως τις μέρες μας*, Αθήνα.
- ΜΑΣΤΡΑΝΤΩΝΗΣ, Π., 2008. *Διαχείριση Αρχαιολογικών έργων. Θεωρητικό πλαίσιο και ανάπτυξη εξειδικευμένων εργαλείων*, Αθήνα (έκδοση ΕΚΠΑ).
- ΠΑΠΟΥΛΙΑΣ, Ε., 2012. *Τα δεδομένα διαχείρισης της πολιτισμικής κληρονομιάς στην Ελλάδα και οι προοπτικές της (1980-2008). Το ελληνικό μοντέλο διαχείρισης και η ευρωπαϊκή εμπειρία* (διατρ. επί διδ. ΕΚΠΑ).
- ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β., 1982. *Δοκίμιο για την Αρχαιολογική Νομοθεσία*, Αθήνα (Δημοσιεύματα του Αρχαιολογικού Δελτίου αρ. 29).
- ΠΟΥΛΙΟΣ, Ι., 2012. Εισαγωγή στη Διαχείριση της Πολιτισμικής Κληρονομιάς: Ορολογία, έννοια και μοντέλα διαχείρισης, *Αρχαιογνωσία* 16 (2010-2011) [2012], 321-340.

E. SIMANTONI-BOURNIA
University of Athens
Department of History
and Archaeology
esiman@arch.uoa.gr

The preservation/presentation of monuments and sites as an archaeological project management

The restoration/presentation of monuments and sites is nowadays a current practice for both the Greek Archaeological Service and for organizations or institutions dealing with Ancient, Medieval and Modern cultural heritage.

This communication does not pretend to be pioneering; it summarizes some issues already known and comments on others. A brief account on the history of monument preservation in Greece is followed by some considerations on the necessity for restoring and presenting ancient architectural heritage and on the limitations of a modern maintenance project of ancient monuments and sites.

The paper concludes with a brief assessment of what we have gained and what lost after twenty years of European Community funding for archaeological projects.

ΒΕΛΤΙΣΤΟΠΟΙΗΣΗ ΣΤΗ ΣΥΛΛΟΓΗ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΗΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΣ ΤΩΝ ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ: ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΟΥ ΑΠΕΣΩΚΑΡΙΟΥ

Θ. Αγγελούπουλου, Γ. Βαβουρανάκης

Εισαγωγή

Το 1963, ο Κωστής Δαβάρας, ομότιμος Καθηγητής Προϊστορικής Αρχαιολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών και τότε επιμελητής αρχαιοτήτων στην Κρήτη, διενέργησε σωστική ανασκαφή ενός ημι-συλημένου προϊστορικού θολωτού τάφου στη θέση Απεσωκάρι Μεσαράς¹. Το 2009, μετά από προκαταρκτική εξέταση του υλικού, διαπιστώθηκε η ανάγκη μίας βάσης δεδομένων που θα συγκέντρωνε το σύνολο των ανασκαφικών δεδομένων και θα διευκόλυνε τη διαχείριση και μελέτη του. Ο σχεδιασμός της βάσης θα έπρεπε να αντιμετωπίσει ένα σημαντικό μεθοδολογικό πρόβλημα. Συγκεκριμένα, η πρόοδος της έρευνας έδειξε την ασυμβατότητα ανάμεσα στη μέθοδο συλλογής δεδομένων κατά την ανασκαφή του 1963 και στα τρέχοντα ερευνητικά ερωτήματα.

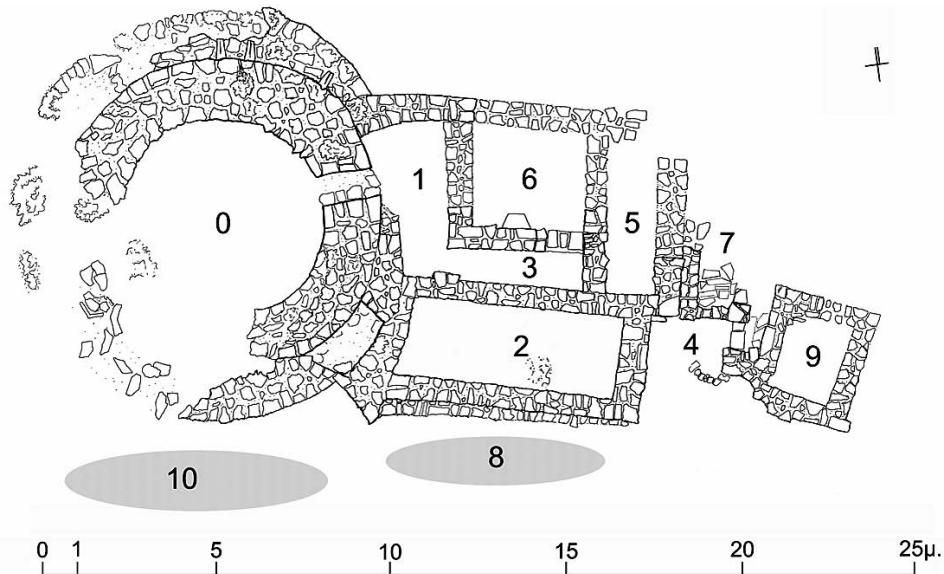
Στο παρόν κείμενο παρουσιάζονται τμήματα από το σχεδιασμό της βάσης δεδομένων τα οποία υποδεικνύουν τη μέθοδο που ακολουθήθηκε και τις ερμηνευτικές λύσεις που δόθηκαν. Οι λύσεις αυτές βασίζονται σε νέα εννοιολογική προσέγγιση, η οποία προέκυψε κατά τη διενέργεια της ανάλυσης απαιτήσεων της βάσης δεδομένων και η οποία έχει τη δυνατότητα να γεφυρώσει το παραπάνω μεθοδολογικό χάσμα.

Τα αρχαιολογικά δεδομένα του θολωτού τάφου Β' στο Απεσωκάρι²

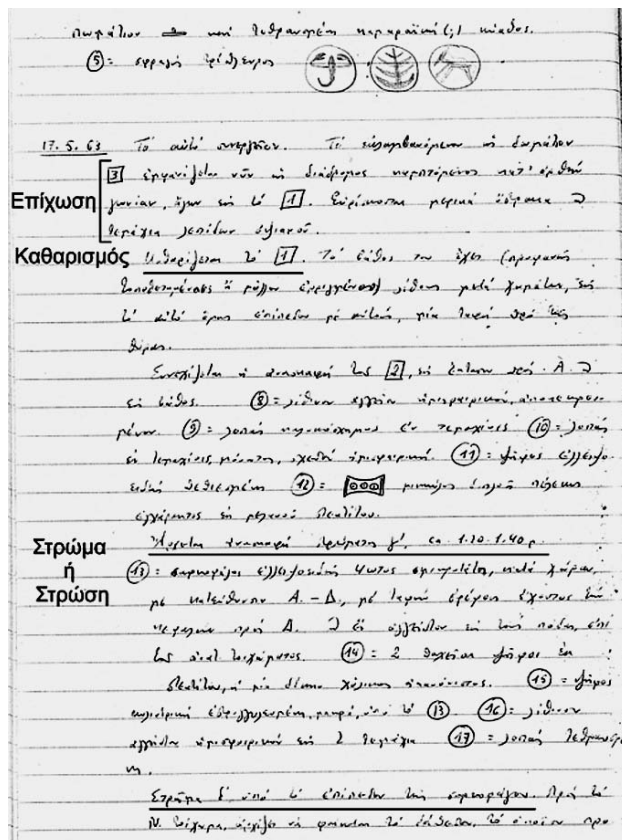
Ο θολωτός τάφος Β' του Απεσωκαρίου (εικ. 1) αποτελεί κτηριακό συγκρότημα συνολικών εξωτερικών διαστάσεων 12 × 25 μ., το οποίο περιλαμβάνει τη θόλο, πέντε ορθογώνια δωμάτια, ένα οστεοφυλάκιο, δύο ημιυπαίθριους χώρους και, τέλος, έναν αποθήκη. Η διαλογή των ευρημάτων απέδωσε 1.037 ακέραια κεραμικά αγγεία και διαγνωστικά όστρακα. Επιπλέον, βρέθηκαν 40 λίθινα αγγεία και μικρός αριθμός λίθινων λειασμένων και λαξευμένων εργαλείων, σφραγίδων, κοσμημάτων, ειδωλίων, οστρέων και ανθρωπίνων οστών. Στο διάστημα της Πρωτομινωικής Ι - Μεσομινωικής ΙΙΙ (3000-1650 π.Χ.) περιόδου που χρησιμοποιήθηκε το συγκρότημα, η θόλος στερεώθηκε δύο φορές, προστέθηκαν και επισκευάστηκαν προσκτίσματα, σε κάποια από τα οποία έχουν διακριθεί επισκευές δαπέδου. Ταφές έγιναν αρχικά ελεύθερες στο έδαφος και κατόπιν σε λάρνακες, ενώ από τη Μεσομινωική ΙΙ και μετά είναι πιθανό ότι ο χώρος χρησιμοποιήθηκε μόνο για επιμνημόσυνες ή και άλλες τελετουργίες και όχι για ταφές.

1. ΔΑΒΑΡΑΣ 1964.

2. ΒΑΒΟΥΡΑΝΑΚΗΣ 2012.

Εικ. 1. Κάτοψη του θολωτού τάφου Β' στο Απεσωκάρι.

Εικ. 2. Δείγμα του ημερολογίου ανασκαφής του 1963 στο Απεσωκάρι.

Πηγή για τα ανασκαφικά δεδομένα του θολωτού τάφου Β' στο Απεσωκάρι, αλλά και για τη μεθοδολογία συλλογής και μελέτης τους κατά την ανασκαφή του 1963, αποτελεί το ανασκαφικό ημερολόγιο (εικ. 2), όπου καταγράφονται με λεπτομέρεια τα πεπραγμένα της ανασκαφής, η στρωματογραφία και τα ευρήματα, κινητά και ακίνητα. Η καταγραφή αυτή χαρακτηρίζεται από σημαντικό βαθμό ποικιλίας, η οποία ανταποκρίνεται σε αντίστοιχη ποικιλία των τεχνικών που εφαρμόστηκαν κατά την ανασκαφή. Ενδεικτική είναι η ορολογία που χρησιμοποιείται για την καταγραφή των ανασκαφικών δεδομένων στο ημερολόγιο ανασκαφής του 1963 και αναφέρεται στις εξής ανασκαφικές ενότητες:

Επίχωση

Στην αρχαιολογική πρακτική σημαίνει συνήθως το σύνολο του χώματος που πληροί και συχνά καλύπτει ένα αρχιτεκτονικό

στοιχείο ή σύνολο στοιχείων. Επομένως μπορεί να αποτελεί μία συγκεκριμένη –περιορισμένη χωρικά και χρονολογικά– άρα στρωματογραφική ενότητα, π.χ., η επίχωση του δαπέδου του χώρου 4 στο Απεσωκάρι. Εναλλακτικά είναι δυνατόν να αναφέρεται σε ευρύτερες ενότητες, όπως η επίχωση ενός ολόκληρου δωματίου, π.χ. η επίχωση του χώρου 9 στο Απεσωκάρι. Η επίχωση με τον ευρύτερο ορισμό αποτελεί μεθοδολογικό κατάλοιπο του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα, όταν το ενδιαφέρον της ανασκαφής εντοπιζόταν κυρίως στη διαδοχή αρχιτεκτονικών καταλοίπων ως κριτήριο διάκρισης χρονολογικών φάσεων³.

Απόθεση

Με τον όρο αυτό νοείται ομάδα τεχνέργων τοποθετημένων σε συγκεκριμένη θέση, συνήθως σε συνάφεια μεταξύ τους και επομένως ως αποτέλεσμα συγκεκριμένης ανθρώπινης δράσης, όπως η απόθεση κυπέλλων επί του δίσκου στο χώρο 2 στο Απεσωκάρι. Μολονότι ενδιαφέρουν κυρίως τα τέχνηρα, από την άποψη της ανασκαφής ενδιαφέρει και το περιβλημά τους, δηλαδή το χώμα που τα συγκρατεί. Όμως το χρονολογικό εύρος μίας απόθεσης μπορεί να ποικίλλει. Έτσι, η απόθεση 450 και πλέον κυπέλλων του χώρου 1 δημιουργήθηκε στο διάστημα από την Πρωτομινωική ΙΙΙ έως και τη Μεσομινωική ΙΒ περίοδο. Αντίθετα, η απόθεση του δίσκου του χώρου 2 είναι αποκλειστικά Μεσομινωική ΙΒ. Η απόθεση με τη γεωλογική και ευρεία αρχαιολογική έννοια είναι πολύ κοντά στη σύγχρονη έννοια της μονάδας (βλ. παρακάτω)⁴.

Στρώμα

Το στρώμα είναι η συνηθέστερη ενότητα στην ελληνική αρχαιολογική πρακτική. Ορίζεται κυρίως με γεωλογικά κριτήρια, τα οποία έχουν προσαρμοσθεί στα αρχαιολογικά ερωτήματα. Το στρώμα είναι συνήθως χωρικά εκτεταμένο. Καταλαμβάνει από μέρος ανασκαφικού τετραγώνου έως και πολλά ανασκαφικά τετράγωνα. Για το λόγο αυτό συχνά του αποδίδεται χρονολογική και ιστορική σημασία, π.χ., το πρωτομινωικό στρώμα θεμελίωσης ή το υστερομινωικό στρώμα καταστροφής. Η σημασία αυτή έχει οδηγήσει στη διάκριση στρωμάτων με κριτήριο την τεχνοτροπία των τεχνέργων, αντί για τη σύσταση του χώματος. Αυτό αποτελεί μεθοδολογικό λάθος, καθώς η τεχνοτροπία είναι δυνατό να αλλάξει για λόγους άσχετους με τη χρονολογική αλληλουχία, όπως αισθητικούς ή τεχνολογικούς.

Ένα ευρύτερο στρώμα μπορεί να περιέχει επιμέρους επιχώσεις ή αποθέσεις συγκεκριμένων αρχιτεκτονικών στοιχείων, ακόμη και να υποδιαιρείται σε επιμέρους στρώματα με περιορισμένο πάχος και έκταση. Στην τελευταία περίπτωση το στρώμα αλληλοκαλύπτεται εννοιολογικά με την επίχωση. Το στρώμα, ως έννοια και ανασκαφική οντότητα, είναι προϊόν της μεθοδολογικής προόδου που συντελέστηκε στην αρχαιολογική επιστήμη λίγο πριν τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και εισήγαγε την έννοια του στρώματος και της στρωματογραφίας ως κύριων κριτηρίων χρονικής αλληλουχίας, αντί για την αρχιτεκτονική φάση⁵.

Στην ανασκαφή του θολωτού τάφου Β΄ στο Απεσωκάρι, αλλά και γενικότερα στην Ελλάδα και αλλού, όπου τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα είναι σημαντικά και διατηρούνται σε καλή κατάσταση,

3. LUCAS 2001, 26-32.

5. LUCAS 2001, 36.

4. HARRIS 1989, 40-52.

γίνεται συνδυασμός των δύο κριτηρίων, δηλαδή της στρωματογραφίας και της αρχιτεκτονικής διαδοχής φάσεων. Συνεπακόλουθα το στρώμα χρησιμοποιείται, όπως αναφέρθηκε, ως συνώνυμο της επίχωσης. Επιπλέον, στο ημερολόγιο του Απεσωκαρίου υπάρχουν αναφορές που αφήνουν την πιθανότητα αυθαίρετου ορισμού στρωμάτων, δηλαδή με μόνο κριτήριο το πάχος του χώματος που αφαιρέθηκε. Στην περίπτωση αυτή το στρώμα συγγέεται με άλλη έννοια, τη στρώση.

Στρώση (ή πάσο ή πάσα)

Η αφαίρεση του χώματος σε οριζόντιες στρώσεις, οι οποίες ορίζονται αυθαίρετα και έχουν συνήθως πάχος 0,10-0,20 μ., αποτελεί μεθοδολογική πρακτική του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα⁶, όταν το ενδιαφέρον περιοριζόταν στα υλικά κατάλοιπα καθαυτά. Στόχος ήταν η πειθαρχημένη αποχωμάτωση, δηλαδή η απομάκρυνση της επίχωσης ενός χώρου, ορισμένου είτε αυθαίρετα (σκάμματος) είτε με βάση τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα (π.χ. ενός δωματίου). Η στρώση και σήμερα χρησιμοποιείται ως αυθαίρετη υποδιαίρεση στρωμάτων μεγάλου πάχους (άνω των 0,20 μ.) ή όταν η ανασκαφική εικόνα είναι ιδιαίτερα ασαφής. Με αυτόν τον τρόπο καθυστερεί η αφαίρεση του χώματος και έτσι η ανασκαφή διεξάγεται πιο προσεκτικά⁷. Συνήθως οι επιμέρους στρώσεις ενοποιούνται εκ των υστέρων σε στρώματα. Η στρώση μπορεί επίσης να χρησιμοποιηθεί για την αφαίρεση χώματος όταν το όριο μεταξύ στρωμάτων είναι δυσδιάκριτο, ώστε να περιοριστεί κατά το δυνατόν η ανάμιξη ευρημάτων. Σε αυτήν την περίπτωση καταχωρίζεται καταχρηστικά ως ένα συμβατικά ορισμένο στρώμα με μειωμένη αναλυτική και ερμηνευτική αξία.

Καθαρισμός

Αυθαίρετη στρωματογραφικά ενότητα, η οποία σχετίζεται με αρχιτεκτονικά κατάλοιπα, π.χ. καθαρισμός της θόλου. Αφορά κατάλοιπα κάποιας επίχωσης και μπορεί να συγκεντρώνει τέχνηρα από διαφορετικά επεισόδια χρήσης. Κατά την ανασκαφή του Απεσωκαρίου περισυνελέγησαν κάποια κινητά ευρήματα μετά από καθαρισμό. Η περισυλογή τους μπορεί να αφορά οποιοδήποτε από τα παραπάνω είδη ανασκαφικών ενότητων.

Μονάδα⁸

Πρόκειται για μετάφραση του αγγλικού όρου «unit». Σημαίνει το προϊόν συγκεκριμένης ανθρωπίνης δραστηριότητας (π.χ. αρχιτεκτονικό στοιχείο, απόθεση, επίχωση, ακόμα και επιφάνεια), εξού και ο αγγλικός όρος «single context recording»⁹. Αποτελεί το κύριο στοιχείο της σύγχρονης ανασκαφικής μεθόδου, η οποία χρησιμοποιεί διαγράμματα τύπου Harris για την κλαδική κατάταξη των ευρημάτων σε στρωματογραφικές και χρονολογικές αλληλουχίες. Η μονάδα είναι πάντοτε περιορισμένης έκτασης και τα όριά της ορίζονται βάσει συντεταγμένων. Ευρύτερες αποθέσεις ή επίχώσεις χωρίζονται σε επιμέρους μονάδες, έστω και αυθαίρετα¹⁰, για τη λεπτομερή

6. HARRIS 1989, 9, 19· LUCAS 2001, 20.

7. KATSIANIS et al. 2008, 656.

8. HARRIS 1989, 29-68.

9. SPENCE 1993.

10. KOTSAKIS 1989.

τεκμηρίωση των ανασκαφικών ευρημάτων. Η σύνθεση της συνολικής εικόνας ενός χώρου ή μίας φάσης μπορεί να γίνει εκ των υστέρων μέσω των σχέσεων οριζόντιας συσχέτισης και επαλληλίας που τα χαρακτηρίζουν. Μολονότι η μονάδα διευκολύνει την καταγραφή στοιχείων στην ανασκαφή, καθώς απαιτεί περιορισμένο αριθμό πληροφοριών, η κατάτμηση ενέχει τον κίνδυνο της απώλειας της συνολικής εικόνας και άρα ποσοστού ερμηνείας. Ο κίνδυνος αυτός περιορίζεται αν η έκταση του σκάμματος είναι μεγαλύτερη των 4 τ.μ. ή αν υπάρχει στενή συνεργασία και ανταλλαγή απόψεων μεταξύ ανασκαφικών γειτονικών σκαμμάτων¹¹.

Η μονάδα δεν απαντά στο ανασκαφικό ημερολόγιο του Απεσωκαρίου, αλλά χρησιμοποιήθηκε στον πρόσφατο αρχαιολογικό καθαρισμό της θέσης. Εδώ πρέπει να συνυπολογισθεί ο δευτερογενής χαρακτήρας κάποιων από τις μονάδες που ανασκάφηκαν, εφόσον αποτελούν απορρίμματα της παλαιάς ανασκαφής αλλά περιείχαν ευρήματα. Δεν θα πρέπει επίσης να αποκλειστεί η πιθανότητα μελλοντικής ανάταξης κάποιων δευτερογενών μονάδων στο πρωτογενές τους πλαίσιο, δηλαδή στους χώρους και ίσως και το στρώμα από όπου αρχικά ανασκάφηκαν.

Συμπερασματικά, η ανασκαφή του θολωτού τάφου Β' στο Απεσωκάρι αποτελεί σύνοψη της ιστορίας της ανασκαφικής μεθοδολογίας από τα τέλη του 19ου αιώνα μέχρι και σήμερα. Κατά συνέπεια, ο σχεδιασμός ενός ταξινομικού συστήματος για την ανασκαφική πληροφορία του Απεσωκαρίου απαιτούσε μία ιδιαίτερα σύνθετη εργασία σε μεθοδολογικό και ευρύτερα επιστημολογικό επίπεδο, διότι όφειλε να λάβει υπόψη του την ποικιλία των ανασκαφικών ενοτήτων, καθώς και τα πολλά και αντίστοιχα ποικίλα κριτήρια που χρησιμοποιήθηκαν για να τις καθορίσουν, αρχαιολογικά, γεωλογικά, χωρικά, χρονολογικά κ.ά. Ως εκ τούτου, επιδιώχθηκε η δημιουργία ενός συστήματος που θα υποστήριζε μία λεπτομερή καταγραφή του ανασκαφικού υλικού, τη διάκριση, αλλά και συνεξέταση των ανασκαφικών τεχνικών και των ερμηνευτικών θέσεων, μία αποτύπωση του «αρχαιολογικού πλαισίου» (context) και τη σύγκριση με ανασκαφικά παράλληλα. Η αποκωδικοποίηση των απαιτήσεων επέβαλε τη διατήρηση της ακεραιότητας της πληροφορίας που παρέχει αφενός το ίδιο το ανασκαφικό υλικό, αλλά και αφετέρου τη διατήρηση της διακριτής πληροφορίας που προκύπτει από την εκάστοτε μέθοδο και ερμηνευτική προσέγγιση.

Η τρέχουσα πρακτική στην ψηφιακή καταγραφή ανασκαφικών δεδομένων

Η ανάγκη της προαναφερθείσας σύγκρισης καθιστά χρήσιμη μία σύνοψη των κυριότερων σημείων της τρέχουσας πρακτικής στην ψηφιακή διαχείριση ανασκαφικών δεδομένων¹². Στα τέλη της δεκαετίας του 1980 η εξοικείωση των αρχαιολόγων ερευνητών με την πληροφορική, αλλά και η καθωπή εξέλιξη της τελευταίας ανέλιξαν το ρόλο των πληροφοριακών συστημάτων στο πλαίσιο της αρχαιολογίας από αποκλειστικά διεκπεραιωτικό και τεχνικό μέσο –διαχείριση μεγάλου όγκου πληροφορίας κυρίως των κινητών ευρημάτων και καταγραφή σημειώσεων– σε ερμηνευτικό εργαλείο.

Μία βάση δεδομένων υποστηρίζει ένα πλήθος ερωτημάτων αποτυπώνοντας τη συλλογιστική πορεία οργάνωσης της πληροφορίας. Επιπρόσθετα, η δυνατότητα ενός δυναμικά απεριόριστου

11. Βλ. σχετικά ROSKAMS 2000.

12. Αναλυτικότερα βλ. ΚΑΤΣΙΑΝΗΣ 2012.

δικτύου συσχετίσεων επιτρέπει ή και καθοδηγεί στην ανάπτυξη και εφαρμογή ποικίλων ερευνητικών προσεγγίσεων του υλικού. Από τη δεκαετία του 1990 οι εφαρμογές Γεωγραφικών Συστημάτων Πληροφόρησης (GIS και εφεξής ΓΣΠ) παρέχουν εύχρηστη και βελτιωμένη διαχείριση και μελέτη του χώρου. Οι αρχαιολόγοι αξιοποιούν τη συγκεκριμένη τεχνολογία στη συσχέτιση των υλικών καταλοίπων με το «χώρο» και αποκομίζουν ταχύτερα και τεκμηριωμένα συμπεράσματα.

Ωστόσο, η οργάνωση της πληροφορίας σε ένα πληροφοριακό σύστημα απαιτεί εννοιολογική σαφήνεια. Έτσι, όροι όπως αυτός της «αρχαιολογικής ενότητας» στη θεωρητική απόδοση και ένταξή του σε εννοιολογικό σχήμα χρήζει μεγαλύτερης ακρίβειας στον ορισμό του. Η τρέχουσα πρακτική χρησιμοποιεί τον όρο αυτό υποδηλώνοντας δύο διαφορετικές συσχετιζόμενες μεταξύ τους, οντότητες, την απόθεση και το αρχιτεκτονικό στοιχείο¹³. Η απόθεση ορίζεται ως όγκος χώματος και ταυτίζεται με τη μονάδα Harris, η οποία όπως αναφέρθηκε είναι δυνατόν να διακρίνεται με κριτήρια είτε αρχαιολογικά, είτε γεωμορφολογικά, είτε αυθαίρετα. Μέσω ενοποιήσεων προκύπτουν και ευρύτερες ενότητες ή υπερ-οντότητες, όπως το στρώμα ή ο ιστορικός/πολιτισμικός ορίζοντας. Η δεύτερη οντότητα, τα αρχιτεκτονικά στοιχεία, αφορά τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα, τα οποία καταγράφονται ως μεμονωμένα τεκμήρια – τοίχοι, δάπεδα, κατασκευές κ.λπ. – και μπορούν στη συνέχεια να συνδυασθούν σε αρχιτεκτονικές υπερ-οντότητες, όπως δωμάτιο, κτήριο, συγκρότημα κ.λπ.

Με αυτόν τον τρόπο, μία βάση ανασκαφικών δεδομένων συνδυάζει τα σταθερά στοιχεία μίας ανασκαφής, δηλαδή τα αρχιτεκτονικά, με αυτά που αφαιρούνται, δηλαδή το χώμα και τα κινητά ευρήματα, διότι ο ορισμός των οντοτήτων βασίζεται σε μικρές επιμέρους ενότητες, οι οποίες στη συνέχεια μπορούν να συνδυασθούν μεταξύ τους. Επιπλέον, οι ενότητες αυτές είναι εύκολο να παρασταθούν γραφικά και στις τρεις διαστάσεις τους. Έτσι, μία βάση δεδομένων έχει τη δυνατότητα σύνδεσης ή και απευθείας καταχώρισης στοιχείων σε εφαρμογή ΓΣΠ.

Η τακτική αυτή είναι ιδιαίτερα ευέλικτη αλλά προϋποθέτει τον ορισμό των ενότητων με απόλυτη σαφήνεια από την πλευρά του ανασκαφέα και επομένως απαιτεί επιστημολογική συνέπεια και μεθοδολογική σταθερότητα. Τα στοιχεία αυτά, αν και ερευνητικά *sine qua non* αφορούν τις νέες ανασκαφές. Στην περίπτωση της επανεξέτασης μίας παλαιάς ανασκαφής, όπως το Απεσωκάρι δεν ισχύουν, καθώς η μεθοδολογική πολυμορφία που παρατηρείται καθιστά απαραίτητη την αξιολόγηση των παλαιότερων στοιχείων βάσει νέων μεθοδολογικών κριτηρίων για επανένταξή τους στο τρέχον πλαίσιο έρευνας.

Συμπερασματικά, η περίπτωση του Απεσωκαρίου αναδεικνύει μία ευρύτερη ανάγκη για εναλλακτική προσέγγιση στη σχεδίαση βάσεων ανασκαφικών δεδομένων, προβάλλει ένα ζήτημα περαιτέρω διερεύνησης του τρόπου απόδοσης της ίδιας της έννοιας της αρχαιολογικής ενότητας και επιτάσσει έναν εννοιολογικό αναπροσδιορισμό των συσχετίσεων που την αφορούν.

13. Museum of London Archaeology Service 1994.

Η συλλογιστική στην οργάνωση της ανασκαφικής πληροφορίας από το θολωτό τάφο Β' στο Απεσωκάρι

Κατά την ανάλυση απαιτήσεων του έργου στο Απεσωκάρι επισημάνθηκαν η ιδιαιτερότητα της ασυμβατότητας παλαιών και νέων ερευνητικών μεθόδων και αντίστοιχων ορολογιών και η ανάγκη διαλειτουργικότητας με άλλα ανασκαφικά έργα. Κατά συνέπεια, ως στόχος τέθηκε η δημιουργία ενός εύχρηστου πληροφοριακού συστήματος που θα υποστήριζε τη διαχείριση (συγκέντρωση, ταξινόμηση και επιστημονική τεκμηρίωση) και τη μελέτη του ανασκαφικού υλικού. Επιπλέον το σύστημα αυτό θα ήταν ικανό να παρακολουθεί την ανασκαφική εργασία τόσο στο επίπεδο της μεθοδολογίας, όσο και στο επίπεδο των δεδομένων, είτε καθεαυτών ως πρωτογενούς πληροφορίας είτε ως προς τη δευτερογενή πληροφορία που προκύπτει από τη μελέτη τους.

Μία τέτοια διάκριση επιτρέπει την ανάδειξη και αποτύπωση όχι μόνο του ιστορικού χρόνου/πλαισίου των δεδομένων όπως αυτός προκύπτει από ποικίλες εξίσου διακριτές πηγές, αλλά και του χρόνου μελέτης και ερμηνείας τους. Ωστόσο, τα δύο διαφορετικά είδη χρόνου διατηρούν τη διακριτότητά τους, χωρίς απώλεια πληροφορίας¹⁴. Η προσέγγιση αυτή παρέχει τη δυνατότητα αξιολόγησης της καταχωρισμένης ανασκαφικής πληροφορίας σε μορφή διατύπωσης συμπερασμάτων βάσει μιας επεκτάσιμης και πολλαπλής σειράς κριτηρίων.

Έτσι σχεδιάστηκε μία πυκνή αλλά οικονομική ως προς την έκφραση εννοιολογική δομή, η οποία επιτυγχάνει το απαιτούμενο βάθος πληροφορίας σε υψηλό βαθμό επάρκειας. Το σχήμα αναπτύσσεται σε δύο επίπεδα (εικ. 3).

Το πρώτο επίπεδο αποτελεί ένα ευρύτερο πλαίσιο που ορίζει ολόκληρο το ανασκαφικό σύνολο, εδώ το ταφικό σύνολο του Απεσωκαρίου:

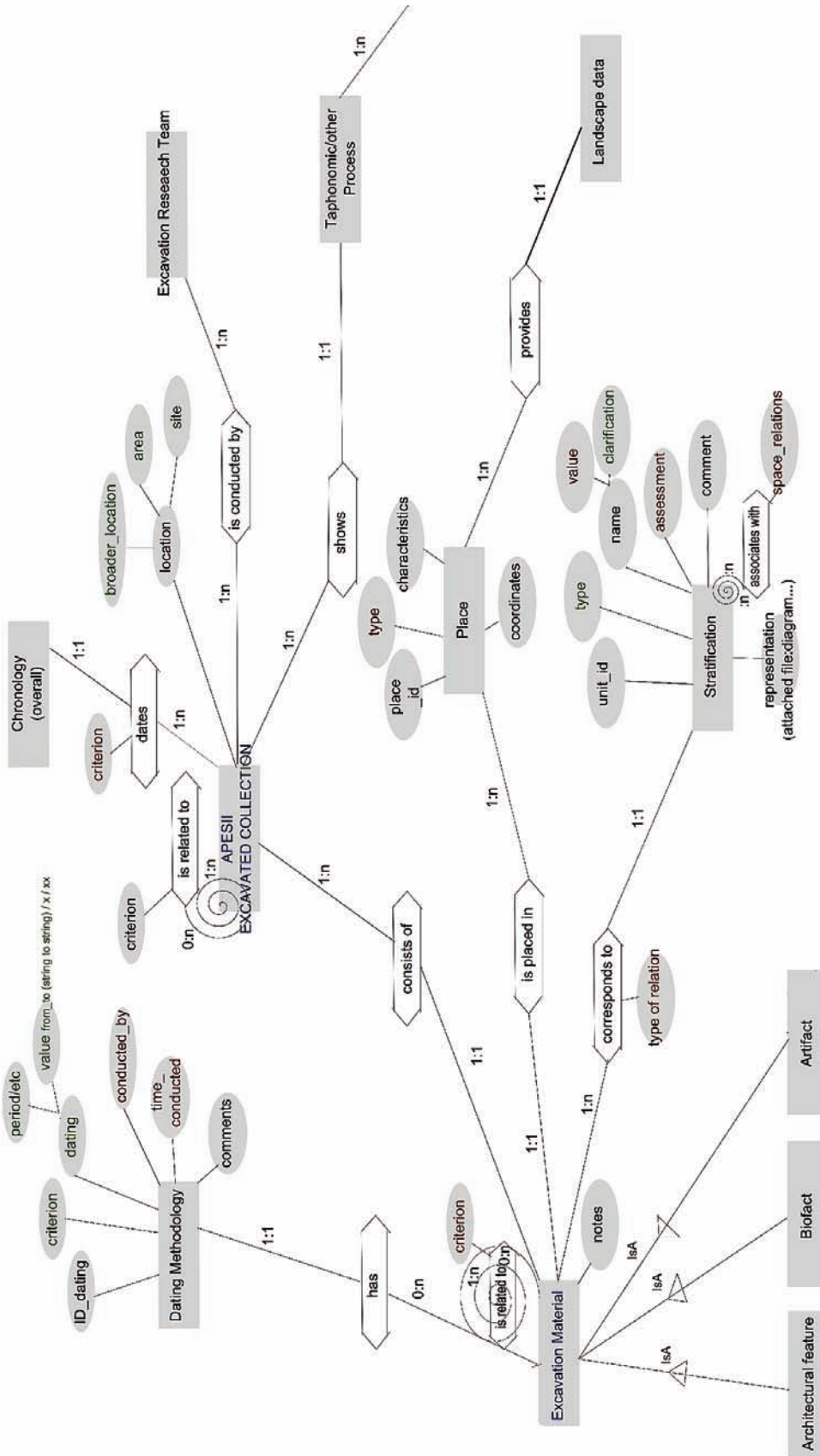
- Περιγράφει βασικά στοιχεία της ταυτότητάς του: γεωγραφικός εντοπισμός, ποιοι και πότε διενήργησαν την ανασκαφή και το είδος του ανασκαφικού υλικού που περιλαμβάνει –αρχιτεκτονική κατασκευή, βιοδεδομένο, τέχνηργο ή κάτι άλλο, για παράδειγμα ένα δείγμα χρώματος.
- Υποστηρίζει, βάσει κριτηρίων, τη δυνατότητα συνάφειάς του με άλλα ανασκαφικά σύνολα, τα οποία θα μπορούσαν εξίσου να ενταχθούν μέσα στο ίδιο εννοιολογικό σχήμα και να τεκμηριωθούν με το παρόν σύστημα
- Προβλέπει, είτε βάσει υπολογισμού είτε βάσει συσχέτισης συγκεκριμένων ποιοτικών και ποσοτικών κριτηρίων, τη δυνατότητα διατύπωσης ερμηνευτικών συμπερασμάτων για το σύνολο των ανασκαφικών δεδομένων, σε μια προσπάθεια συνολικής εποπτείας των δεδομένων και κατανόησης της πληροφορίας σε διάσταση αρχαιολογική, κοινωνική ή ιστορική.

Επισημαίνεται ότι η ανάκτηση της πλειονότητας της πληροφορίας γίνεται μέσω πολλαπλών κριτηρίων, ενώ σύνθετα ερωτήματα αποθηκεύονται στο σύστημα, αποτυπώνοντας τη συλλογιστική του ερευνητή.

Το δεύτερο επίπεδο αφορά στο ίδιο το ανασκαφικό υλικό ως τεκμήριο, καθώς και σε όλη τη «σημαντική» πληροφορία που το περιβάλλει. Πρόκειται είτε για μονάδα είτε για τμήμα τεκμηρίου

14. Παράλληλη με την παρούσα προτεινόμενη συλλογιστική, βλ. την οντολογία στο ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ 2001, όπου προτείνεται η διάκριση της εννοιολόγησης και του πλαισίου που συνιστά ο ιστορικός χρόνος του περιεχο-

μένου των ιστορικών εγγράφων από την εννοιολόγηση και το πλαίσιο που συνιστά ο χρόνος και ο τρόπος ανάγνωσης, πρόσληψης και διαχείρισης των εγγράφων (γνωστικό πεδίο της ιστορίας).

Εικ. 3. Τμήμα από το σχήμα του συστήματος για το Αλεσικάρι – απόδοση σε εκτεταμένο ER. Το σύνολο της κύριας πληροφορίας για το αρχαιολογικό πλαίσιο προκύπτει μέσω ερωτήματος από την οντότητα Stratification και τα γνωρίσματά της type, name, assessment, καθώς και από το κριτήριο space_relations της αναδρομικής με την οντότητα σχέσης.

ή ακόμα και για ομάδα/σύνολο το οποίο δεν ενδιαφέρει να αναλυθεί περαιτέρω (π.χ. ομάδες μη διαγνωστικών οστράκων κεραμικής).

Περιλαμβάνει:

- Βασικά στοιχεία της ταυτότητάς του, όπως διαχειριστικά στοιχεία –παλαιότερες και νεότερες κωδικοποιήσεις, ευρύτερη κατηγορία και τύποι ταξινόμησης, μορφολογικά στοιχεία–, υλικό, σχήμα, διακόσμηση κ.ο.κ.
- Απεικονίσεις/οπτικό υλικό, όπως φωτογραφίες, σχέδια ή άλλη απεικόνιση.
- Δευτερογενές συνοδευτικό υλικό, π.χ. βιβλιογραφία, δημοσίευση, αρχειακές πηγές.
- Τη διάταξή του στο χώρο βάσει γεωγραφικών συντεταγμένων.
- Τη χρονολόγησή του (τη μέθοδο χρονολόγησης, ποιος και πότε το χρονολόγησε και με ποίο κριτήριο).
- Περαιτέρω ερμηνευτικά στοιχεία, π.χ. χρήση.
- Πιθανή συσχέτισή του με άλλα ευρήματα και το κριτήριο της εκάστοτε συσχέτισής τους.

Ο σχεδιασμός οργάνωσης της ανασκαφικής πληροφορίας απαιτούσε την ανάλυση των αρχαιολογικών εννοιών και της συλλογιστικής τους: η αρχαιολογική ενότητα, ο τρόπος διάταξης των ευρημάτων στο χώρο, η χρονολόγησή τους, ο εντοπισμός των μερικότερων αλλά και ευρύτερων ομάδων ευρημάτων. Η επακόλουθη, ωστόσο, αποτύπωσή τους σε διακριτές συσχετιζόμενες έννοιες δεν απέδωσε το προσδοκώμενο αποτέλεσμα· αντίθετα, παρουσίασε αντιφάσεις και αμφισημίες.

Όπως φάνηκε από την παρουσίαση του ημερολογίου ανασκαφής του Απεσωκαρίου, η μεθοδολογική πολυμορφία απέδιδε ετερογενείς πληροφορίες που θα έπρεπε ωστόσο να καταχωριστούν και να αξιοποιηθούν σε μια κοινή περιγραφή. Έτσι, στην απαίτηση για διατήρηση μίας τουλάχιστον σταθεράς, αυτή σίγουρα δε θα μπορούσε να είναι το «αρχαιολογικό πλαίσιο», αφού ως έννοια δεν απαντάται στις ανασκαφές πριν τη δεκαετία του 1970. Αντίθετα, η ευρύτερη και προφανώς πιο ουδέτερη έννοια του «επιλεγμένου χώρου» είναι κοινή και σαφής στις διαφορετικές μεθοδολογικά ανασκαφές και γι' αυτό επιλέγεται στο παρόν σχήμα ως μία κύρια οντότητα.

Ο χαρακτηρισμός της είτε «στρωματογραφικά» είτε «ως αρχαιολογικό πλαίσιο» –περιβάλλον χώρος σε δεδομένη χρονική στιγμή– προκύπτει λογικά και εξυπηρετεί τη σταθερά του εκάστοτε επιλεγμένου χώρου. Επομένως, ένα υπό συνθήκες γνώρισμα του επιλεγμένου χώρου λαμβάνει, στο παρόν σχήμα, θέση τιμής στον «τύπο/κριτήριο» του επιλεγμένου χώρου, ενώ προσδιορίζεται περαιτέρω, από λοιπά γνωρίσματα και κριτήρια της οντότητας, όπως αυτό της «τοπικής συσχέτισης».

Η χωροχρονική συλλογιστική παρέχει ένα σαφέστερα μετρήσιμο αποτέλεσμα από τις λοιπές ποιοτικές προσεγγίσεις (συμφραζόμενα) του «επιλεγμένου χώρου-αρχαιολογικού πλαισίου». Ωστόσο, οι τελευταίες εντάσσονται ισότιμα στο εννοιολογικό σχήμα ως εξίσου απαραίτητες. Κατά συνέπεια, η συνολική πληροφορία για το αρχαιολογικό πλαίσιο προκύπτει από σύνθετο ερώτημα στο διαχειριστικό σύστημα¹⁵.

15. Ενδεικτικά για τη χωροχρονική προσέγγιση, βλ. ALLEN 1984· FISHER, GABBAY, VILA 2005· RENZ, NEBEL 2007 και το εξειδικευμένο, PETERS 2005.

Επεξηγηματικά στα παραπάνω επισημαίνεται ότι η εννοιολόγηση του αρχαιολογικού πλαισίου αφορά χρονικό σταθμό, μολονότι περιγράφεται στατικά σε ένα δυναμικά πολύμορφο χωρικό πλαίσιο, ενώ η διάσταση του χρόνου ορίζει, ως δείκτης αλλαγής, και την αρχαιολογική ενότητα. Δεδομένης της ρευστότητας των ορίων της αιτιακής σχέσης του χώρου και του χρόνου, θα ήταν επισφαλές να μην υπάρξει πρόβλεψη διατήρησης της χωροχρονικής συνάρτησης¹⁶ που υπαγορεύουν το «αρχαιολογικό πλαίσιο» και η «αρχαιολογική ενότητα». Ως εκ τούτου, η λύση που επιλέχθηκε υιοθετεί μια σύνθετη έννοια χωροχρονικού κριτηρίου. Η σχετικότητα που ενέχει ο ορισμός της έννοιας αυτής προφανώς και δεν συνάδει με τη σταθερά που προαπαιτεί ο ορισμός μιας οντότητας. Γι' αυτό και η κωδικοποίηση της χωροχρονικής διάστασης στο σχήμα δεν αφορά διαφορετικές οντότητες, παρά κριτήριο χαρακτηρισμού/γνώρισμα σε οντότητα.

Έτσι, το εκάστοτε αρχαιολογικό εύρημα, είτε κινητό είτε ακίνητο, εντοπίζεται στο χώρο με τα x «σταθερά» γεωγραφικά χαρακτηριστικά (εικ. 3: οντότητα «PLACE») και τις συνακόλουθες προβαλλόμενες y πληροφορίες τοπίου (είτε με την ανθρωπολογική είτε με όποια άλλη έννοια, οντότητα «LANDSCAPE DATA»). Ωστόσο σε μια δεδομένη στιγμή, που ορίζεται είτε από τις συγκυρίες είτε αυθαίρετα, το εύρημα αυτό παρουσιάζει το z στιγμιότυπο σε συγκεκριμένο χώρο και χρόνο. Πρόκειται για μια επιμέρους, κάποτε ταυτόσημη (στην περίπτωση κάποιου αρχιτεκτονικού στοιχείου), επιλεγμένη θέση (οντότητα «STRATIFICATION»¹⁷) στο χώρο και στο (γεωλογικό, αρχαιολογικό ή ημερολογιακό) χρόνο.

Στην περίπτωση του Απεσωκαρίου, έστω το δάπεδο του χώρου 4. Αυτό το εύρημα αποτελεί μέρος του συνόλου της ανασκαφής του θολωτού τάφου Β και γι' αυτό παρουσιάζει κάποια κοινά στοιχεία με οποιοδήποτε άλλο επιμέρους εύρημα ως προς τη γεωγραφική του θέση. Ως «PLACE» ορίζεται η θέση του Απεσωκαρίου στους πρόποδες της οροσειράς των Αστερουσίων, ακριβώς νότια της πεδιάδας της Μεσαράς, σε μία ήπιας κλίσης πλαγιά με θαμνώδη βλάστηση όπου προεξέχει ο φυσικός βράχος. Ο χώρος αυτός παρουσιάζει ως «LANDSCAPE DATA» το τοπίο των θολωτών τάφων Α και Β και του σχετικού με αυτούς οικισμού επάνω σε υψηλό λόφο, από τον οποίο υπάρχει οπτικός έλεγχος και των δύο τάφων. Στο τοπίο επίσης εντάσσονται η κτηνοτροφική οικονομία των Αστερουσίων και η γεωργική οικονομία της Μεσαράς και κατ' επέκταση η κομβικής σημασίας θέση του Απεσωκαρίου στην κοινωνική ζωή και την ιστορία της ευρύτερης περιοχής.

16. Παράλληλη ερμηνευτική απόδοση στο χρόνο και στο χώρο η αλγεβρική προσέγγιση του μαθηματικού ALLEN 1983, 832-843. Την εννοιολογική προσέγγιση του σχήματος στο Απεσωκάρη καλύπτουν εν μέρει οι διατυπώσεις του CIDOC-CRM Encoding: E2 Temporal entity, P5 consists of (forms part of), P7 took place at (witnessed), P8 took place on or within (witnessed), P9 consists of (forms part of), P10 falls within (contains), P11 had participant (participated in), P12 occurred in the presence of (was present at), P117 occurs during (includes), P118 overlaps in time with (is overlapped in time by),

P119 meets in time with (is met in time by), E52 Time-Span, P86 falls within (contains), E53 Place, P87 is identified by (identifies), P88 consists of (forms part of), P89 falls within (contains), P121 overlaps with, και P122 borders with ως απόδοση της λογικής του Allen, έκδοση CIDOC CRM 5.0.4, 2011, CROFTS et al. 2011. Το παρόν σχήμα επιδιώκει τη σύνθεση των χωροχρονικών ιδιοτήτων.

17. Αφορά τον ευρύτερο όρο «διαστρωμάτωση». Στο παρόν σχήμα εννοείται ως ένας επιλεγμένος χώρος και όχι ως στρωματογραφία όπως συνηθίζεται.

Σε μία δεδομένη στιγμή ένας αρχαιολόγος (π.χ. Κ. Δαβάρας) εστιάζει στη μικροκλίμακα του θολωτού τάφου Β΄ ανασκάπτοντας το μνημείο και εντοπίζει διάφορα αρχιτεκτονικά στοιχεία, όπως π.χ. το δάπεδο του χώρου 4, το οποίο ορίζει και καταγράφει βάσει της τότε ανασκαφικής μεθοδολογίας («STRATIFICATION»). Αυτή η πράξη ορίζει ένα στιγμιότυπο z1. Κατά τον καθαρισμό του 2012 ο Γ. Βαβουρανάκης συλλέγει επιπλέον στοιχεία για το ίδιο δάπεδο, σε στιγμιότυπο z2. Τα z1 και z2 μπορούν να συντεθούν στη συνολική μελέτη του δαπέδου του χώρου 4 εμπλουτίζοντας τη σχετική πληροφορία και προσφέροντας μία αναλυτικότερη και ταυτόχρονα ποιοτικότερη προσέγγιση.

Η λογική της συγκεκριμένης διάκρισης της έννοιας του χώρου σε ευρύτερα και στενότερα, διαφορετικού είδους και ποιότητας, σύνολα συνδέεται κάθε φορά με διαφορετικούς σταθμούς στη χρονική κλίμακα και αυτοί με τη σειρά τους με διαφορετικές χρονικές συσχετίσεις. Η διατήρηση και παράλληλη συνεξέταση της πληροφορίας επιτυγχάνεται μέσω μιας αναδρομικής σχέσης, η οποία ορίζεται με κριτήριο την αλλαγή στον τρόπο πρόσληψης του χώρου, η οποία και σηματοδοτεί την κίνηση στον άξονα του χρόνου (στρωματογραφική επαλληλία).

Εν κατακλείδι, το προτεινόμενο σχήμα υπεισέρχεται σε ζητήματα αρχαιολογικής μεθόδου και αναπτύσσει μια ιδιαίτερη προσέγγιση στον τρόπο ψηφιακής τεκμηρίωσης του ανασκαφικού υλικού. Η συλλογιστική του συνίσταται στην παραμετροποίηση και τον συνδυασμό δεδομένων: επαναπροσδιορίζει την έννοια των αρχαιολογικών συμφραζομένων (αρχαιολογικού πλαισίου) και επιτρέπει την παράλληλη διάσωση και συν-αξιοποίηση διαφορετικών εννοιολογήσεων της ανασκαφικής μεθόδου, καθώς και της προκύπτουσας πληροφόρησης (για παράδειγμα αναφέρονται τα γεωλογικά, αρχαιολογικά και αυθαίρετα κριτήρια και το αρχαιολογικό πλαίσιο που προέκυψε από τη στρωματογραφία είτε από τα αρχιτεκτονήματα).

Συμπεράσματα

Η δημιουργία ενός πληροφοριακού συστήματος ταξινόμησης για ένα έργο, πέραν της διατήρησης και διαχείρισης δεδομένων, αποτελεί χρηστικό εργαλείο ικανό να αποτυπώσει τις μεθοδολογικές αρχές και όλες τις βασικές διαδικασίες οργάνωσης και εφαρμογής του έργου. Στην πραγματικότητα, ο όποιος σχεδιασμός του συστήματος αποτελεί ερμηνευτικό εργαλείο εφαρμογής μεθοδολογικών τάσεων και επιστημονικών αρχών. Η ανάπτυξη της οντολογίας (ανάπτυξη σχέσεων ανάμεσα σε επιλεγμένες έννοιες-περιγραφές του κόσμου/τομέα που μοντελοποιούμε) αποτελεί και τον οδηγό για τη χαρτογράφηση των ερμηνευτικών κατευθύνσεων που θα μπορούσε να υποστηρίξει το σύστημα υλοποίησης.

Το παρόν σύστημα αποτελεί πρόταση

- παράλληλης μελέτης ανασκαφικών συνόλων των οποίων το βάθος πληροφορίας φτάνει στην αναλυτική και παράλληλη τεκμηρίωση των μνημείων
- διακριτής καταγραφής διαφορετικών μεθοδολογικών προσεγγίσεων
- συνεξέτασης ποιοτικών και ποσοτικών δεδομένων
- ανάπτυξης διαφορετικών και πολλαπλών υποθέσεων εργασίας
- έγκυρης και επικαιροποιημένης διατύπωσης συμπερασμάτων.

Ο συνδυασμός τυποποίησης και ελαστικότητας στο παρόν σχήμα διασφαλίζει τον σεβασμό στην ιδιαιτερότητα της κάθε ανασκαφής ως προς τους στόχους, τα συγκεκριμένα υλικά κατάλοιπα και τα αρχαιολογικά και ευρύτερα ιστορικά ερωτήματα που συνδέονται με τη διερεύνησή τους. Έτσι, στο πλαίσιο ενός περιβάλλοντος αρχαιολογικής διαλειτουργικότητας και σύνδεσης φαινομενικά ασύμβατων έργων ή/και ερευνητικών προγραμμάτων πεδίου μέσα από κοινά αρχαιολογικά ερωτήματα, η ευρεία εφαρμοσιμότητα του προτεινόμενου μοντέλου θα ανταποκρινόταν σε μία συνολική κανονικοποίηση των αρχών των τεχνικών ανασκαφής και της τήρησης αρχείου δεδομένων στην Ελλάδα.

Δρ Θ. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ
Πολιτισμική πληροφορική,
Πανεπιστήμιο Κρήτης

Δρ Γ. ΒΑΒΟΥΡΑΝΑΚΗΣ
Λέκτορας, ΕΚΠΑ
Τομέας Αρχαιολογίας
και Ιστορίας Τέχνης
gnavour@arch.uoa.gr

Βιβλιογραφία

- ΑΙΤΕΛΟΠΟΥΛΟΥ, Θ. 2001. Σύστημα θεματικής ταξινόμησης ιστορικών εγγράφων του Τουρκικού Αρχείου του Ηρακλείου, Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, Πανεπιστήμιο Κρήτης-ΙΤΕ, Ηράκλειο.
- ALLEN, J. F. 1983. Maintaining knowledge about temporal intervals, *Communications of the ACM*, 832–843.
- ALLEN, J. F., 1984. Towards a general theory of action and time, *Artificial Intelligence* 23, 123-154.
- ΒΑΒΟΥΡΑΝΑΚΗΣ, Γ. 2012. Ο θολωτός τάφος Β στη θέση Απεσωκάρι Μεσαράς, στο Μ. ΑΝΔΡΙΑΝΑΚΗΣ, Π. ΒΑΡΘΑΛΙΤΟΥ, Ι. ΤΖΑΧΙΑΗ (επιμ.), *Αρχαιολογικό Έργο Κρήτης 2. Πρακτικά της 2ης συνάντησης, 26-28 Νοεμβρίου 2010*, Ρέθυμνο, 144-153.
- CROFTS N., M. DOERR, T. GILL, S. STEAD, M. STIFF (επιμ.) 2011. *Definition of the CIDOC Conceptual Reference Model Version 5.0.4*, ICOM/CIDOC CRM Special Interest Group.
- ΔΑΒΑΡΑΣ, Κ. 1964. Αρχαιότητες και μνημεία Κρήτης. Άνασκαφαί, ΑΔ 19, Χρονικά, Β3, 441.
- FISHER, M., GABBAY, D., VILA, L. 2005. *Handbook of Temporal Reasoning in Artificial Intelligence*, Amsterdam.
- HARRIS, E. 1989. *Principles of Archaeological Stratigraphy* (2nd edition), London.
- ΚΑΤΣΙΑΝΗΣ, Μ. 2012. *Ανασκαφική μεθοδολογία και σχεδιασμός πληροφοριακού συστήματος για τη διαχείριση αρχαιολογικών τεκμηρίων*, Θεσσαλονίκη.
- KATSIANIS, M., S. TSIPIDIS, K. KOTSAKIS, A. KOUSOULAKOU 2012. A 3D Digital Workflow for Archaeological Intra-Site Research using GIS, *JAS* 35, 655-667.
- KOTSAKIS, K. 1989. RUNSECT: A Computer Program for the Analysis of Excavation Data, *JFA* 16, 369-375.
- SYNAK, P., J.G. BAZAN, A. SKOWRON, J.F. PETERS 2005. Spatio-temporal approximate reasoning over complex objects, *Fundamenta Informaticae*, Vol. 67 1-2, 249-269.
- LUCAS, G. 2001. *Critical Approaches to Fieldwork. Contemporary and Historical Archaeological Practice*, London and New York.
- Museum of London Archaeology Service 1994, *Archaeological Site Manual*, London.
- RENZ, J., B. NEBEL 2007. Qualitative Spatial Reasoning using Constraint Calculi, στο Μ. AIELLO, Ι. PRATT-HARTMANN, J. VAN BENTHEM (επιμ.), *Handbook of Spatial Logics*, New York.
- ROSKAMS, S. 2000. Chinese Boxes at Wharram, στο S. ROSKAMS (επιμ.), *Interpreting Stratigraphy. Site Evaluation, Recording Procedures and Stratigraphic Analysis* (BAR IS 910), Oxford, 83-90.
- SPENCE, C. 1993. Recording the Archaeology of London: The Development and Implementation of the DUA Recording System, στο E.C. HARRIS, M.R. BROWN III, G.J. BROWN (επιμ.), *Practices of archaeological stratigraphy*, London, San Diego, New York, Boston, Sydney, Tokyo, Toronto, 23-46.

FANI AGGELLOPOULOU
Cultural IT
University of Crete

GIORGOS VAVOURANAKIS
National and Kapodistrian University of Athens
Department of Archaeology and History of Art
gvavour@arch.uoa.gr

Optimization in the collection and management of excavation information: the example of Apesokari

The current paper regards the study project of the inactive excavation of the Minoan tholos tomb B at Apesokari, which was conducted in 1963 by Costis Davaras, emeritus Professor of Pre-historic archaeology of the University of Athens and then Curator of Antiquities.

The assemblage is very important due to the rarity of its time span (beginning of Early to the end of the Middle Bronze Age). For this reason it has the potential to contribute substantially to the study of the Minoan ceramic typology, the diachronic examination of burial customs and the understanding of historical and social happenings in the area, before and after the establishment of the first palace at the neighbouring site of Phaistos.

However, this contribution is undermined by the gap between the excavation method of 1963 and the current level of research. During the requirements analysis that was conducted with the aim of compiling a data base that would gather all the material and would facilitate its management and study, it was noted that the methodological gap may be bridged within the framework of a different conceptual approach. The key to achieve compatibility between the principles of stratigraphy today and the 1963 excavation, in view of the architectural remains and the depositions of artefacts, was the decoding of the role of parameters such as 'layer,' 'pass,' 'deposition,' 'finds group,' 'architectural feature' and 'context' and the creation of an integrative ontology, able to simultaneously and consistently express the various excavation methods and to include the produced information respectively.

The specific conceptual approach constitutes a type of normalization of the ways in which excavation data are collected and archived. It also creates an environment of archaeological interoperability, since its applicability extends to the connection of different field projects of any type.

Η ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΨΗΦΙΑΚΗΣ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΩΘΗΣΗ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ, ΜΕ ΑΦΟΡΜΗ ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΟΥ ΑΙΓΕΑ - ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΑΙΓΑΙΑΚΗΣ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑΣ¹

Νεκτάριος Καραδήμας

Στον κύριο Κώστα,
που δεν πρόλαβα να γνωρίσω...

Κατά τα έτη 2011-2012 ο πολιτισμός μας και ιδίως η αρχαιολογική μας κληρονομιά δέχτηκαν μια άνευ προηγουμένου επίθεση. Στο όνομα της οικονομικής εξυγίανσης και εγκλωβισμένο στις επιταγές των δανειστών μας, το ίδιο το Υπουργείο Πολιτισμού, ο φορέας που θα έπρεπε πρωτίστως να φροντίζει, να υπηρετεί και να προασπίζεται τον πολιτισμό μας, συναίνεσε, σχεδόν αμαχητί, ενάντια στον σκοπό της ίδιας του της ύπαρξης. Με περισσή ευκολία οδήγησε τους πιο έμπειρους υπαλλήλους του σε πρόωρη σύνταξη², μείωσε τους ήδη πενιχρούς μισθούς των αρχαιολόγων, συναίνεσε υπέρ των εργολάβων³, ενώ από την άλλη με αξιοζήλευτο τρόπο συνεργάστηκε με το Μουσείο J. Paul Getty, ένα μουσείο που έχει πρωτοστατήσει σε αγορές αρχαιοτήτων με ύποπτη προέλευση⁴. Υπό αυτές τις συνθήκες δεν ήταν τυχαία η έξαρση της αρχαιοκαπηλίας και το αυξανόμενο και ανησυχητικό φαινόμενο επιθέσεων σε μουσεία⁵. Η δε απαξίωση του πολιτισμού μας κορυφώθηκε με την κατάργηση του ίδιου του Υπουργείου Πολιτισμού τον Ιούνιο του 2012⁶. Προφανώς σε ένα τέτοιο ζοφερό παρόν, το μέλλον της αρχαιολογίας και ιδίως της αρχαιολογικής έρευνας προβάλλει αβέβαιο.

Και όμως, η υιοθέτηση νέων τεχνολογιών μπορεί να δώσει πολλαπλές απαντήσεις στα ήδη υπάρχοντα προβλήματα. Ειδικότερα, η αξιοποίηση της ψηφιακής τεχνολογίας όχι μόνο μπορεί να προαγάγει την αρχαιολογική έρευνα, όχι μόνο μπορεί να μειώσει το υπερβολικό κόστος που απαι-

1. Θερμές ευχαριστίες οφείλονται στην κ. Όλγα Κακαβογιάννη για την ευγενική της πρόσκληση να μιλήσω στην ημερίδα.
2. Π. ΚΡΗΜΝΙΩΤΗ, «Η εφεδρεία αποφιλώνει την Αρχαιολογική Υπηρεσία», *Η Αυγή*, 6/12/2012 (<http://www.avgi.gr/ArticleActions/show.action?articleID=656064>).
3. Μ. ΘΕΡΜΟΥ, «Εργολάβοι και αρχαία», *Το Βήμα* 29/01/2012 (για περισσότερες πληροφορίες: <http://www.tovima.gr/culture/article/?aid=440655>). Δ. ΝΤΑΡΤΖΑΛΗ, «Έκτακτοι Αρχαιολόγοι: Όχι στον περιορισμό των 60 μηνών», *Μακεδονία* 16/02/2012 (<http://www.makthes.gr/news/arts/83972/>).
4. Βλ. Μνημόνιο συνεργασίας Υπουργείου Πολιτισμού και

- Τουρισμού με το Μουσείο Getty και επαναπατρισμός δύο αρχαιοτήτων (Αθήνα, 22 Σεπτεμβρίου 2011) (για περισσότερες πληροφορίες: http://www.yppo.gr/2/g22.jsp?obj_id=47052).
5. Ανώνυμος, «Εξαρθρώθηκε σπείρα αρχαιοκαπήλων», *Έθνος* 3/3/2012 (για περισσότερες πληροφορίες: <http://www.ethnos.gr/article.asp?catid=22768&subid=2&pubid=63625198>). Μ. ΘΕΡΜΟΥ, «Με όπλα έκλεψαν το Μουσείο Ολυμπίας», *Το Βήμα* 17/02/2012 (για περισσότερες πληροφορίες: <http://www.tovima.gr/society/article/?aid=444131>).
6. Επανασυστήθηκε έναν ακριβώς χρόνο αργότερα ως Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού.

τούν παραδοσιακοί τρόποι μελέτης και δημοσίευσης, αλλά και να δημιουργήσει νέες θέσεις εργασίας. Μια τέτοια αξιοποίηση συνίσταται όχι απλώς στη συγγραφή και την αποστολή ενός ηλεκτρονικού μηνύματος (e-mail), ή σε ένα απλό σκανάρισμα ενός ανασκαφικού ημερολογίου, αλλά σε ένα πολύπλευρο και ολοκληρωμένο ψηφιακό σύστημα που θα εκμεταλλεύεται στο έπακρο κάθε δυνατότητα των νέων τεχνολογιών.

Είναι κατανοητό ότι σε ένα σύντομο άρθρο, όπως είναι το παρόν, είναι φύσει αδύνατον να παρουσιάσει κανείς όλες τις δυνατότητες και τα πλεονεκτήματα της ψηφιακής τεχνολογίας. Αναφέρονται ενδεικτικά: διαδίκτυο, βίντεο, ψηφιακή φωτογράφιση, κινητή τηλεφωνία, ψηφιακές δημοσιεύσεις, ψηφιακές τηλεπαραρροσιάσεις, διαδικτυακά φόρουμ, ψηφιακές αναπαραστάσεις, gprs, i-pad. Με αφορμή τον ιστότοπο του *Αιγέα*, το άρθρο αυτό θα εστιάσει σε μερικά μόνο θέματα που θεωρούνται μείζονος σημασίας.

I. Διαδικτυακοί τόποι

Ο διαδικτυακός τόπος είναι το ψηφιακό σπίτι, η έδρα όπου μπορούν να επιτευχθούν πολλαπλές και επιμέρους ψηφιακές δραστηριότητες. Οι διαδικτυακοί τόποι διακρίνονται σε στατικούς και δυναμικούς. Σε αντίθεση με τους στατικούς, οι δυναμικοί ιστότοποι παρέχουν τη δυνατότητα στους χρήστες τους να κατασκευάζουν, να αναρτούν, να αναθεωρούν, ή να διαγράφουν μόνοι τους ιστοσελίδες.

Αν συγκρίνει κανείς το ψηφιακό επίπεδο της χώρας μας με αυτό των ξένων και ιδίως αγγλόφωνων χωρών, θα διαπιστώσει με λύπη ότι η Ελλάδα έχει να διανύσει πολύ δρόμο ακόμη. Δυστυχώς, μέχρι σήμερα φαίνεται ότι η αξιοποίηση της ψηφιακής τεχνολογίας στην Ελλάδα ξεκινά και σταματά στην απλή δημιουργία κάποιων –κατά βάση στατικών– ιστοτόπων, οι οποίοι μάλιστα σπάνια ανανεώνονται μετά την έναρξή τους. Ο δε υπάρχων ιστότοπος του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού (<http://www.yppro.gr>) μάλλον αντανακλά τη δυσκίνητη γραφειοκρατική δομή που το χαρακτηρίζει. Κάθε ιστοσελίδα αντιμετωπίζεται ως ένα δημόσιο έγγραφο με αριθμό πρωτοκόλλου. Αποτέλεσμα αυτού του γεγονότος είναι να έχουν κατακλύσει τον ιστοχώρο του Υπουργείου πολλές χιλιάδες –στην πλειονότητά τους μάλλον ανώφελες– ιστοσελίδες με αντίστοιχα PDF. Θα ήταν πολύ πιο χρήσιμο και πιο πρακτικό αν κάθε Εφορεία είχε το δικό της προσωπικό διαδικτυακό τόπο και εκεί να αναρτώνται όλες οι σχετικές ειδήσεις της, ενώ ο κεντρικός ιστότοπος του Υπουργείου να περιλαμβάνει πιο χρήσιμα και καίρια θέματα, όπως θέσεις εργασίας, τρέχουσες αρχαιολογικές διαλέξεις σε όλη την Ελλάδα, ερευνητικά προγράμματα, προγράμματα χρηματοδότησης.

Λιγοστά είναι τα παραδείγματα ελληνικών δυναμικών ιστότοπων που είναι άξια αναφοράς. Αναφέρονται ενδεικτικά οι αξιόλογοι ιστότοποι των ανασκαφών Πετρά (<http://www.petras-excavations.gr>), του νεολιθικού οικισμού Αυγής (<http://www.neolithicavgj.gr/>) και του αρχαιολογικού προγράμματος Παλιαμπέλων (<http://temper.web.auth.gr/>).

7. Τη σημερινή διοίκηση απαρτίζουν οι Εταίροι: Ιωάννα Γαλανάκη, Λευτέρης Ζώρζος, Τατιάνα Θεοδωροπού-

λου, Νεκτάριος Καραδήμας, Εύη Μαργαρίτη, Ιωάννα Μουτάφη, Αναστασία Χριστοφίλοπούλου.

Η νεοσύστατη Αστική μη Κερδοσκοπική Εταιρεία *Αιγέας - Εταιρεία Αιγαιακής Προϊστορίας* ανοίγει νέους δρόμους και προοπτικές στην ψηφιακή –και όχι μόνο– αρχαιολογία. Η Εταιρεία ιδρύθηκε την 1η Μαρτίου 2009 από νέους αρχαιολόγους, με σκοπό τη μελέτη, έρευνα και διάδοση της προϊστορικής αρχαιολογίας του Αιγαίου, καθώς και όσων περιοχών συνδέονται ιστορικά με αυτό. Προς το παρόν διοικείται από επτά Εταίρους⁷ και αποτελείται από 200 και πλέον μέλη. Τα μέλη συγκροτούν μια κοινότητα που απαρτίζεται από ανθρώπους που ζουν και δρουν σε όλον τον κόσμο, από την Ιταλία μέχρι και τη Χαβάη, όπως αρχαιολόγοι της Εφορείας, Καθηγητές Πανεπιστημίων, ερευνητές, φοιτητές, και από ιδρύματα, όπως η Βρετανική Αρχαιολογική Σχολή (BSA), το Σουηδικό Ινστιτούτο Αθηνών, το INSTAP και το Institute of Classical Studies of London. Το τελευταίο μάλιστα υποστηρίζει θερμά τις δράσεις του *Αιγέα* με χρηματικές δωρεές και αποστολές βιβλίων.

Ο διαδικτυακός χώρος του *Αιγέα* εγκαινιάστηκε το Νοέμβριο του 2010 και αναβαθμίστηκε το Μάρτιο του 2012 (www.aegeussociety.org). Ο ιστότοπος της Εταιρείας αποτελεί ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα δυναμικού διαδικτυακού τύπου. Η όλη διαχείριση των σελίδων γίνεται μέσω των Εταίρων και μελών του *Αιγέα*. Ο ιστότοπος δίνει τη δυνατότητα στα μέλη και στους φίλους να εκφραστούν και να ανταλλάξουν ιδέες και σκέψεις. Δίνει επιπλέον το δικαίωμα σε κάθε μέλος του *Αιγέα* να διαχειρίζεται και να επεξεργάζεται τη δική του προσωπική σελίδα στα ελληνικά ή στα αγγλικά ή και στις δύο γλώσσες, με προσωπικό κωδικό που του παρέχει η Εταιρεία. Έτσι κάθε μέλος μπορεί να προβάλλει τη δουλειά του, τις δημοσιεύσεις και τα ενδιαφέροντά του.

Στο δυναμικό αυτό ιστότοπο παρουσιάζεται πλήθος θεμάτων που αφορούν όχι μόνο τους προϊστορικούς αρχαιολόγους αλλά και όσους έχουν αρχαιολογικά ή άλλα πολιτισμικά ενδιαφέροντα. Αναφέρονται τα πιο σημαντικά: Η ενότητα «Ανασκαφές και Έρευνες» παρέχει τη δυνατότητα στα μέλη ή και φίλους του *Αιγέα* να παρουσιάσουν την ανασκαφή τους ή την έρευνά τους. Η ενότητα αυτή πρωτοζεκίνησε με το άρθρο του Γιάννη Γαλανάκη «The new Aegean World gallery in the redeveloped Ashmolean Museum», όπου και παρουσιάστηκε η νέα μόνιμη έκθεση της αιγαιακής προϊστορικής αρχαιολογίας στο Μουσείο Ashmolean, στην Οξφόρδη⁸. Στην ενότητα «Διατριβές», διδάκτορες προϊστορικής αρχαιολογίας έχουν τη δυνατότητα να γνωστοποιούν στο ευρύ κοινό τη διατριβή τους. Ήδη η σχετική σελίδα παρουσιάζει πάνω από δέκα διατριβές. Η δε ενότητα «Περιπλανήσεις» λειτουργεί ως μία πλατφόρμα, όπου τα μέλη του *Αιγέα* μπορούν να εκφράσουν ιδέες, εντυπώσεις, σκέψεις, συνειρμούς για περιπλανήσεις τους σε οργανωμένους προϊστορικούς αρχαιολογικούς χώρους και μουσεία, ή σε μόνιμες και περιοδικές εκθέσεις με προϊστορική θεματολογία. Στη σελίδα «Διαλέξεις και Συνέδρια» παρουσιάζονται όλες οι διαλέξεις που λαμβάνουν χώρα σε όλον τον κόσμο, αναφορικά με την προϊστορική αρχαιολογία του Αιγαίου και της Κύπρου. Στις ενότητες «Νέα Βιβλία», «Νέα Άρθρα», «Νέες Βιβλιοκρισίες» παρουσιάζονται βιβλία, άρθρα ή βιβλιοκρισίες που εκδόθηκαν τους τελευταίους μήνες. Τέλος, η ενότητα «Υποτροφίες και Εργασία» γνωστοποιεί υποτροφίες ή θέσεις εργασίας που ανακοινώθηκαν πρόσφατα και των οποίων η ημερομηνία προθεσμίας δεν έχει ακόμα λήξει.

8. <http://www.aegeussociety.org/gr/index.php/excavations-and-research/galanakis-the-new-aegean-world-gallery-/>

Αξίζει, επίσης, να σημειωθεί ότι τον Φεβρουάριο του 2013 ο *Αιγέας* και το Σουηδικό Ινστιτούτο Αθηνών εγκαινίασαν μια σειρά διαλέξεων. Οι *Αιγαιακές Διαλέξεις* έχουν ως σκοπό να παρουσιάζουν νέα ευρήματα, νέες ανασκαφές και νέες ερευνητικές μελέτες για την προϊστορία του Αιγαίου, καθώς και όμορων περιοχών, όπως η Κύπρος και η Μικρά Ασία. Το ενδιαφέρον τους εστιάζει ως επί το πλείστον στην παρουσίαση νέων ευρημάτων και νέων ανασκαφών, καθώς και στην ίδια την ανασκαφική πράξη προκειμένου να αποκτηθεί συνολικότερη εικόνα αυτής. Η διεπιστημονική προσέγγιση και ερμηνεία, καθώς και η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε, ανασκαφική ή ερευνητική, αποτελούν επιθυμητά θέματα παρουσίασης και συζήτησης. Οι διαλέξεις βιντεοσκοπούνται, αποτελώντας έτσι την απαρχή ενός πολύτιμου αρχαιικού υλικού για την προϊστορική αρχαιολογία, προσβάσιμου και σε αυτούς που δεν μπόρεσαν να παρευρεθούν στη διάλεξη. Εκτενείς περιλήψεις των διαλέξεων παρουσιάζονται στον ιστότοπο του *Αιγέα*, ενώ αργότερα θα δημοσιεύονται και στο περιοδικό του, *Αιγαιακές Σπουδές*.

II. Ηλεκτρονικές δημοσιεύσεις

Οι ηλεκτρονικές (ή ψηφιακές) δημοσιεύσεις αναμφισβήτητα αποτελούν σημαντικότερη βοήθεια στο έργο των επιστημόνων και ερευνητών, καθώς μέσω του διαδικτύου μπορεί να επιτευχθεί η διάδοση της γνώσης σε ελάχιστο χρονικό διάστημα. Στο εξωτερικό πολλά ιδρύματα ή και οργανισμοί έχουν εκμεταλλευθεί στο έπακρο τη δύναμη της ηλεκτρονικής δημοσίευσης. Πολλά ζένα περιοδικά εκδίδονται πλέον πέρα από την παραδοσιακή έντυπη μορφή τους και σε ηλεκτρονική (PDF). Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο διαδικτυακός τόπος JSTOR της μη κερδοσκοπικής Εταιρείας ΙΤΗΑΚΑ (<http://www.jstor.org/>). Στον ιστότοπο αυτόν έχουν συγκεντρωθεί εκατοντάδες ως επί το πλείστον αγγλόφωνα περιοδικά και βιβλία (από τον δέκατο ένατο αιώνα έως και σήμερα) σε ηλεκτρονική μορφή. Δυστυχώς, η Ελλάδα παραμένει ουραγός στη χρήση των ηλεκτρονικών δημοσιεύσεων. Εξάιρεση αποτελούν τα περιοδικά *Ανάσκαμμα* (<http://anaskamma.wordpress.com/>), *Προ-ιστορήματα* (<http://proistoria.wordpress.com/pro-istorimata/>) και *Mediterranean Archaeology and Archaeometry* (<http://www.maajournal.com/>), ενώ πρόσφατα κάποια παλαιά ιδρύματα ψηφιοποίησαν τα περιοδικά τους, όπως η *Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία* (<http://www.deltionchae.org/index.php/deltion>) και η *Εταιρεία Κρητικών Ιστορικών Σπουδών* (<http://64.244.59.70/IMH/>). Το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης επίσης έχει δημιουργήσει μια χρησιμότερη ψηφιοθήκη όπου παρουσιάζονται τόσο παλαιά όσο και πρόσφατα συγγράμματα, ανάμεσα σε αυτά ανέκδοτες μεταπτυχιακές και διδακτορικές διατριβές φοιτητών του (<http://digital.lib.auth.gr/?ln=el>).

Το ίδιο το Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού θα μπορούσε να δημιουργήσει ένα αντίστοιχο ελληνικό JSTOR σε συνεργασία με άλλους φορείς, όπως την εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία ή ακόμα και Πανεπιστήμια. Ένα ελληνικό JSTOR θα μπορούσε να συμπεριλάβει πολυάριθμα περιοδικά όπως το *Αρχαιολογικό Δελτίο*, την *Αρχαιολογική Εφημερίδα*, το *Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και στη Θράκη*, τα πρακτικά όλων των Κρητολογικών Συνεδρίων και πολλά άλλα. Επιπλέον, θα μπορούσε να συμπεριλάβει δεκάδες τίτλους βιβλίων τόσο του Ταμείου Αρχαιολογικών Πόρων, όσο και άλλων φορέων ή ερευνητικών κέντρων, όπως του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών.

Στον αντίποδα αυτού και με βάση τις λιγοστές οικονομικές δυνατότητές του ο *Αιγεύς* έχει δημιουργήσει τις ενότητες Ψηφιακή Βιβλιοθήκη και Ψηφιακές Διατριβές, στις οποίες συλλέγονται βιβλία, δημοσιεύσεις και διατριβές που κυκλοφορούν ελεύθερα στο διαδίκτυο και έχουν άμεση σχέση με την προϊστορική αρχαιολογία. Ήδη έχουν συγκεντρωθεί πάνω από 100 τίτλοι. Σε αυτό το πλαίσιο της ψηφιοποίησης, ο *Αιγεύς*, η Πανεπιστημιακή Βιβλιοθήκη της Χαϊδελβέργης, και το Ινστιτούτο Κλασικής Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου της Χαϊδελβέργης ξεκίνησαν από τον Ιανουάριο του 2013 μια σημαντική συνεργασία, η οποία έχει ως σκοπό να βοηθήσει τους ερευνητές της προϊστορικής αιγαιακής αρχαιολογίας να ψηφιοποιούν βιβλία που δεν υπάγονται πλέον στο νόμο περί πνευματικών δικαιωμάτων. Μέλη του *Αιγέα*, που αδυνατούν να βρουν παλαιά βιβλία, αποστέλλουν τον τίτλο που αναζητούν ηλεκτρονικά στην Εταιρεία. Στη συνέχεια, η Βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου της Χαϊδελβέργης και το Ινστιτούτο Κλασικής Αρχαιολογίας της Χαϊδελβέργης, υπό την εποπτεία του καθηγητή και μέλους του *Αιγέα* κ. Διαμαντή Παναγιωτόπουλου, ψηφιοποιούν ολόκληρα τα βιβλία εντός το πολύ 15 ημερών. Τα ψηφιοποιημένα βιβλία αναρτώνται στον ιστότοπο της Πανεπιστημιακής Βιβλιοθήκης της Χαϊδελβέργης. Ανάμεσα στα βιβλία που έχουν μέχρι σήμερα ψηφιοποιηθεί είναι τα εξής: H. Boyd-Hawes, B.E. Williams, R.B. Seager & E.H. Hall, *Gournia, Vasiliki and other Prehistoric Sites on the Isthmus of Hierapetra, Crete. Excavations of the Wells-Houston-Cramp Expeditions 1901, 1903, 1904* (Philadelphia 1908), T.D. Atkinson, R.C. Bosanquet, C.C. Edgar, A.J. Evans, D.G. Hogarth, D. Mackenzie, C. Smith, & F.B. Welch, *Excavations at Phylakopi in Melos conducted by the British School at Athens* (London 1904), και P. Perdrizet, *Fouilles de Delphes (Band 5): Monuments figurés: Petits bronzes, terres-cuites, antiquités diverses* (Paris 1908).

Ο *Αιγεύς* τολμά να πάει ένα βήμα παραπέρα. Το νέο του περιοδικό, οι *Αιγαιακές Σπουδές*, δίνει νέες προτάσεις στα ελληνικά αρχαιολογικά δεδομένα. Οι *Αιγαιακές Σπουδές* δέχονται μελέτες που παρουσιάζουν νέα αρχαιολογικά δεδομένα ή αναδεικνύουν νέες θεωρητικές προσεγγίσεις με στόχο τη διαφώτιση, εξήγηση ή/και κατανόηση της Προϊστορίας και της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου στο Αιγαίο και τις γειτονικές του περιοχές. Όλες οι μελέτες αρχικώς υποβάλλονται σε ανώνυμη αξιολόγηση, κατόπιν δημοσιεύονται σε ηλεκτρονική μορφή στον διαδικτυακό τόπο του *Αιγέα* και αργότερα σε έντυπη έκδοση. Αυτό σημαίνει ότι από τη στιγμή που θα εγκριθεί ένα άρθρο, αυτό θα δημοσιεύεται μέσα σε τρεις με τέσσερις μήνες το πολύ. Με αυτόν τον τρόπο όχι μόνο λύνεται το βασικό πρόβλημα της πολύχρονης καθυστέρησης που αντιμετωπίζουν πολλά περιοδικά όπως το *Αρχαιολογικό Δελτίο* ή η *Αρχαιολογική Εφημερίς*, αλλά και το κυριότερο μειώνονται τα έξοδα δημοσίευσης κατά πολύ.

Οι *Αιγαιακές Βιβλιοκρισίες* έχουν ως σκοπό να εισαγάγουν στην Ελλάδα την άγνωστη αλλά τόσο σημαντική συγγραφή βιβλιοκρισιών δημοσιεύσεων με γνωστικό αντικείμενο την αιγαιακή και κυπριακή προϊστορική αρχαιολογία. Οι βιβλιοκρισίες πραγματοποιούνται από μέλη και φίλους του *Αιγέα*, κατόπιν συνεννόησης με την Επιτροπή Βιβλιοκρισιών της Εταιρείας. Δημοσιεύονται ηλεκτρονικά στον επίσημο διαδικτυακό τόπο του *Αιγέα*, ενώ στη συνέχεια θα ακολουθεί και έντυπη έκδοση τους, ως μέρος του περιοδικού *Αιγαιακές Σπουδές*.

Αξίζει τέλος να αναφερθεί το *Ενημερωτικό Δελτίο για την Αιγαιακή και Κυπριακή Προϊστορία*. Το δελτίο εκδίδεται ανελλιπώς από το 2009 κάθε μήνα, σε ψηφιακή μορφή, στα ελληνικά και στα αγγλικά. Αποστέλλεται δωρεάν στα μέλη του *Αιγέα* μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου. Μέχρι σήμερα (2013) έχουν αποσταλεί πάνω από 40 τεύχη.

III. Ψηφιακά corpus αρχαιολογικών ευρημάτων και χώρων

Τα τελευταία χρόνια όλο και περισσότερα ιδρύματα, μουσεία ή άλλοι φορείς παρουσιάζουν ενδελεχώς στον διαδικτυακό τους χώρο τα αρχεία τους. Ανάμεσα σε αυτά αξίζει να σημειωθεί το Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο, που έχει αναρτήσει το φωτογραφικό του αρχείο σε έναν ειδικά φτιαγμένο για αυτόν τον σκοπό ιστότοπο, με απaráμιλλη τεχνική επάρκεια και επαγγελματισμό (<http://arachne.uni-koeln.de/drupal/>). Οι επισκέπτες μπορούν να αναζητήσουν τη φωτογραφία που επιθυμούν και κατόπιν να την παραγγείλουν, με το αντίστοιχο βέβαια αντίτιμο. Το Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού κρατά στα χέρια του έναν ανεκμετάλλευτο πολιτιστικό θησαυρό, αναμφισβήτητο έναν από τους σημαντικότερους του κόσμου. Η δημιουργία ενός δίγλωσσου ψηφιακού corpus που θα περιλαμβάνει φωτογραφίες όλων των δημοσιευμένων ευρημάτων καθώς και όλων των αρχαιολογικών χώρων θα μπορούσε να φέρει την Ελλάδα στο προσκήνιο του παγκόσμιου ενδιαφέροντος. Αυτό άλλωστε αποδεικνύεται και από τον ιστότοπο του Μουσείου Ακροπόλεως, ο οποίος όταν εγκαινιάστηκε το 2009 δέχτηκε μέσα στην πρώτη εβδομάδα λειτουργίας του 260.000 επισκέψεις από όλον τον κόσμο. Ένα τέτοιο corpus θα μπορούσε να είναι προσβάσιμο μόνο με συνδρομή από πανεπιστήμια, αρχαιολογικά ιδρύματα και ινστιτούτα, κατά τα πρότυπα του JSTOR. Φωτογραφίες υψηλής ανάλυσης, λεπτομερείς περιγραφές στα ελληνικά και αγγλικά, ενδελεχής βιβλιογραφία για κάθε εύρημα αλλά και αρχαιολογικό χώρο, θα μπορούσαν να είναι μόνο λίγα από όσα θα μπορούσε να προσφέρει.

Υπό αυτήν την σκέψη ο Αιγεύς εγκαινίασε τον Μάιο του 2013 μια νέα ενότητα, την φωτοθήκη. Σκοπός της ενότητας αυτής είναι η δημιουργία μίας ψηφιακής συλλογής εικόνων από δημοσιεύσεις αρχαιολογικού υλικού του προϊστορικού Αιγαίου. Οι εικόνες προέρχονται από αρχαιολογικά βιβλία (άνευ πνευματικών δικαιωμάτων) ιδιαίτερης σημασίας και αξίας, τα οποία αποτελούν εκδόσεις των προηγούμενων αιώνων. Πρόκειται κυρίως για το έργο των γνωστότερων Ελλήνων και ξένων αρχαιολόγων του τέλους του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα, όπως για παράδειγμα αυτό του Ερρίκου Σλήμαν, του Χρήστου Γσουντα, καθώς και του Αρθούρου Έβανς. Η ψηφιακή τεκμηρίωση του εικονογραφικού αυτού υλικού θα συμβάλει τόσο στη διάσωση όσο και στη διάδοση ενός σημαντικότητας κεφαλαίου της έρευνας της Αιγαιακής Προϊστορίας. Η παλαιότητα των δημοσιεύσεων καθιστά τις εικόνες σπάνιες και απαγορεύει την επανειλημμένη αναπαραγωγή τους από ιδιώτες ή άλλους ενδιαφερόμενους φορείς. Επιπλέον, οι πρώιμες απεικονίσεις σημαντικών προϊστορικών μνημείων της Ελλάδας έχουν τη δική τους επιστημολογική, ιστορική, αλλά και αισθητική αξία, πέρα από τη δεδομένη αρχαιολογική τους σημασία. Το ψηφιοποιημένο φωτογραφικό υλικό θα έχει ως εκ τούτου πολλαπλούς αποδέκτες, με το φάσμα των ενδιαφερομένων να κυμαίνεται από τους αμιγώς ερευνητικούς κύκλους ως μουσειολόγους, εκπαιδευτικούς και μαθητές, καθώς και το ευρύτερο αρχαιοφιλο κοινό. Η δωρεάν πρόσβαση στη συλλογή αυτή θα συμβάλει στην ευρύτερη προβολή του πολιτισμού της Ελλάδας μέσα από την προϊστορική κληρονομιά μας. Η Φωτοθήκη ξεκίνησε με το βιβλίο του Στέφανου Ξανθουδίδη *The Vaulted Tombs of Mesara*, που δημοσιεύθηκε το 1924. Η κατασκευή της συγκεκριμένης ενότητας πραγματοποιήθηκε με την οικονομική ενίσχυση του Ιδρύματος Ιωάννου Φ. Κωστοπούλου, το οποίο και ευχαριστούμε θερμά.

Επίλογος

Από την ίδρυση του ελληνικού κράτους, η Ελλάδα έχει περάσει από πολλές δυσκολίες και πολλά βάσανα. Ο ελληνικός πολιτισμός έχει, ωστόσο, αποδείξει ότι έχει γερά, ακλόνητα θεμέλια. Αν κάποιος πιστεύουν ότι «δει δη χρημάτων» μάλλον εθελουφλούν. Αυτό που χρειάζεται πρωτίστως είναι σωστή, έξυπνη και σε αγαστή συνεργασία με τους φορείς, διαχείριση της ήδη υπάρχουσας περιουσίας. Χρειάζεται νέες και φρέσκιες ιδέες, δημιουργική φαντασία, υιοθέτηση των νέων τεχνολογιών. Μα πάνω από όλα χρειάζεται νέους ανθρώπους που θα μπορούν όχι μόνο να οραματίζονται, όχι μόνο να διαβλέπουν το μέλλον, αλλά και να είναι σε θέση να πραγματοποιήσουν κάθε σκέψη και όνειρο τους για ένα καλύτερο αύριο. Αυτή είναι η υποχρέωση της νεώτερης γενιάς. Σε αυτήν την κατεύθυνση θέλουμε να πιστεύουμε ότι πορεύεται ο *Αιγεύς - Εταιρεία Αιγαιακής Προϊστορίας*.

Δρ ΝΕΚΤΑΡΙΟΣ ΚΑΡΑΔΗΜΑΣ
Αιγεύς - Εταιρεία Αιγαιακής Προϊστορίας
www.aegeussociety.org

The development of digital technologies for the promotion of archaeological research and the example of Aegeus - Society for Aegean Prehistory

The article presents a few aspects of the digital technology which could promote archaeological research: websites, digital publications, digital corpus of archaeological finds and monuments. In particular, it focuses on the new website of Aegeus - Society for Aegean Prehistory (<http://www.aegeussociety.org/>). The Society was established on the 1st of March 2009, as a non-profit organization and its main aim is the study, research and dissemination of prehistoric archaeology of the Aegean. Aegeus's new website brings new ideas in the field of Greek archaeology. A few examples are given: In the section 'Excavations & Research' members of Aegeus may present their own research as well as results of their excavations. In the section 'Dissertations', archaeologists who have completed their PhD thesis can present their doctoral dissertations. The Newsletter on Aegean and Cypriot Prehistory is published in a digital format every month and is sent to the members of Aegeus as an e-mail attachment. The new journal of Aegeus, Aegean Studies accepts papers which present new theoretical approaches and innovative means of data analysis with the aim of illuminating and explaining the prehistory and early Iron Age of the Aegean and its neighbouring areas. A section of Aegean Studies is also the Aegean Book Reviews. The sections 'Digital Library' and 'Digital Dissertations' present publications that are in PDF format and are available to everyone without a fee. Last but not least, in 2013 Aegeus started a significant collaboration with several foreign and well-established institutes. In collaboration with the Swedish Institute at Athens, Aegeus launched the Aegean Lectures, while together with the University Library of Heidelberg and the Institute of Classical Archaeology of the University of Heidelberg digitise books that are relevant to the prehistoric archaeology of the Aegean and Cyprus and no longer subject to copyright law.

ΔΙΚΤΥΟ ΘΕΜΑΤΙΚΩΝ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΩΝ ΜΟΥΣΕΙΩΝ ΠΙΟΠ: ΕΝΑ ΜΟΝΤΕΛΟ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΤΗΣ ΝΕΟΤΕΡΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ

Ασπασία Λούβη

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Ο πλούτος και η σημασία των μνημείων και των αρχαιολογικών ευρημάτων της αρχαιότητας και των βυζαντινών χρόνων καθώς και τα ανέκαθεν περιορισμένα οικονομικά του Υπουργείου Πολιτισμού και Τουρισμού είχαν ως φυσική συνέπεια την υστέρηση της διάσωσης και ανάδειξης της νεώτερης πολιτιστικής κληρονομιάς γενικότερα, κυρίως όμως της παραδοσιακής τεχνολογίας και της βιομηχανικής αρχαιολογίας του τόπου μας.

Το Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς με καταστατικό σκοπό τη διάσωση της παραδοσιακής και βιομηχανικής τεχνολογίας έχει συμπληρώσει εικοσιπέντε χρόνια δράσης και έχει δημιουργήσει επτά θεματικά τεχνολογικά μουσεία στην ελληνική περιφέρεια.

Υπό τη συνεχή εποπτεία του ΥΠ.ΠΟ.Τ., έχει υιοθετήσει ένα μοντέλο διάσωσης και ανάδειξης του συγκεκριμένου υλικού, αλλά και ένα μοντέλο βιώσιμης διαχείρισης το οποίο θα παρουσιαστεί κατά την ανακοίνωση. Το συγκεκριμένο μοντέλο ανάδειξης και διαχείρισης θα μπορούσε, με μικρές παραλλαγές, να εφαρμοστεί και σε άλλους τομείς της πολιτιστικής κληρονομιάς του τόπου μας και να συμβάλει στην οικονομική ενίσχυση του κράτους για τη διάσωση και τη συντήρηση των μνημείων του, χωρίς να διακυβεύεται η εγκυρότητα των ενεργειών του και το κύρος του Υπουργείου.

ΑΣΠΑΣΙΑ ΛΟΥΒΗ
Διευθύντρια του
Πολιτιστικού Ιδρύματος της
Τραπέζης Πειραιώς

**THE THEMATIC TECHNOLOGY MUSEUMS NETWORK
OF THE PIRAEUS BANK GROUP CULTURAL FOUNDATION:
A MODEL FOR MANAGING CONTEMPORARY CULTURAL HERITAGE**

Aspasia Louvi

ABSTRACT

The richness and importance of ancient and byzantine monuments and archaeological findings added to the -constantly- limited financial capacity of the Hellenic Ministry of Culture, resulted eventually in putting aside the safeguarding and promotion of contemporary cultural heritage in general. This is most evident in the domains of traditional technology and industrial archaeology of Greece.

Having as its statutory goal to safeguard traditional and industrial technology, the Piraeus Bank Group Cultural Foundation has already been active for twenty five years, during which it has created seven thematic technological museums in the Greek regions. Under the constant supervision of the Hellenic Ministry of Culture, PIOP has not only a model for the preservation and promotion of this material, but also a model for sustainable management, which is based on the principle of long-term funding (fifty years) by the Piraeus Bank, for the conservation and functioning of the museums. The Museums belong neither to the Foundation nor to the Bank: they belong to Regional Government or the Greek State, and they operate under the absolute responsibility of the Piraeus Bank Group Cultural Foundation and the supervision of the Ministry of Culture and Tourism. This promotion and management model could be applied in other private museums of Greece, as well, with low-scale modifications, relieving thus the State from the obligation of funding them. This would also enable the indirect financial support of the Hellenic Ministry of Culture for the safeguarding and preservation of the state's monuments and national museums.

ASPASIA LOUVI
Director of the
Piraeus Bank Group
Cultural Foundation

Η ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΘΕΣΜΙΚΟΥ ΠΛΑΙΣΙΟΥ ΤΩΝ ΑΝΑΣΚΑΦΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ. ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΕΜΠΕΙΡΙΕΣ

Πάντος Α. Πάντος

Τον Ιούνιο του 2012 θα συμπληρωθούν δέκα χρόνια από τη δημοσίευση του Ν.3028/2002 «*Για την προστασία των Αρχαιοτήτων και της πολιτιστικής εν γένει κληρονομιάς*» (ΦΕΚ 153/Α' / 28.6.2002). Τον Αύγουστο του 2012 θα συμπληρωθούν επτά χρόνια από την κύρωση της αναθεωρημένης ευρωπαϊκής σύμβασης για την προστασία της αρχαιολογικής κληρονομιάς με τον Ν.3378/2005, σύμβασης που είχε υπογραφεί πριν από 20 χρόνια στη Μάλτα από την τότε Υπουργό Πολιτισμού και που είχε ληφθεί υπόψη κατά τη σύνταξη του Ν.3028/2002. Έχει περάσει συνεπώς αρκετός χρόνος και είναι ίσως η κατάλληλη περίπτωση για να γίνουν κάποιες παρατηρήσεις σχετικά κυρίως με κάποιες ασάφειες που υπάρχουν και κάποια ελλείμματα που έχουν μείνει από την εφαρμογή των κειμένων αυτών στην διοικητική πράξη της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας. Εδώ θα περιορισθούμε στο τμήμα εκείνο που ανάγεται στις ανασκαφές και τις επιφανειακές ή άλλες αρχαιολογικές έρευνες, δηλ. στο πρώτο τμήμα του τετάρτου κεφαλαίου ή τα άρθρα 35 έως 39.

Α. Στο άρθρο 36 παρ. 1 οι φορείς που μπορούν να διεξαγάγουν συστηματικές ανασκαφές είναι εκτός της Υπηρεσίας και των Ξένων Σχολών και «*επιστημονικοί, ερευνητικοί ή εκπαιδευτικοί οργανισμοί της ημεδαπής με εξειδίκευση στον τομέα της αρχαιολογικής ή παλαιοντολογικής έρευνας*». Στον κ. Ν. 5351/1932 *περί αρχαιοτήτων* μπορούσαν «*έλληνικά επιστημονικά καθιδρύματα, ιδία δὲ ἡ ἐν Ἀθήναις ἀρχαιολογικὴ ἐταιρεία*» και είχε προκύψει πρόβλημα όταν άδεια ανασκαφής αιτήθηκε το σωματείο «*Ιστορική και Αρχαιολογική Εταιρεία Δυτικής Κρήτης*», το οποίο μάλιστα ήθελε να επιβάλει παρά τον νόμο και τον Διευθυντή της ανασκαφής. Ανέκυψε τότε το θέμα εάν στην έννοια του «*επιστημονικού καθιδρύματος*» μπορεί να συμπεριληφθούν και σωματεία. Το Συμβούλιο της Επικρατείας είχε αποφασίσει (ΣτΕ 1911/1979) ότι νοούνται νομικά πρόσωπα εν γένει (σύλλογοι, εταιρείες, σχολές κλπ.). Ας ελπίσουμε ότι αν προκύψει τώρα θέμα με την έννοια του «*επιστημονικού, ερευνητικού ή εκπαιδευτικού οργανισμού με εξειδίκευση στον τομέα της αρχαιολογικής ή παλαιοντολογικής έρευνας*» δεν θα υπάρξει παρόμοια ερμηνεία. Βεβαίως στις προϋποθέσεις της χορηγήσεως άδειας (άρθρο 36 παρ. 3) συμπεριλαμβάνεται « *β) το κύρος και η αξιοπιστία του φορέα που αναλαμβάνει τη διενέργεια της ανασκαφής*», το πρόβλημα όμως σε αυτές τις περιπτώσεις είναι το λεπτό θέμα της θεμελιώσεως της απορρίψεως.

Σημειώνεται, τέλος, ότι σύμφωνα με το άρθρο 38 παρ. 3 του Ν.3028 «*Οι διατυπώσεις που απαιτούνται για την έκδοση της απόφασης της παραγράφου 1 του άρθρου 36...*», μεταξύ άλλων, ρυθμίζονται με απόφαση του Υπουργού Πολιτισμού, η οποία δεν έχει εκδοθεί μέχρι σήμερα.

Β. Στο άρθρο 36 παρ. 2 ορίζεται ότι «Οι ξένες αρχαιολογικές αποστολές ή σχολές που είναι εγκατεστημένες στην Ελλάδα μπορούν να διαχειρίζονται κάθε έτος έως τρεις ανασκαφές ή άλλες αρχαιολογικές έρευνες και να διενεργούν άλλες τρεις σε συνεργασία με την Υπηρεσία». Δηλ. στο σύνολο των τριών περιλαμβάνονται εκτός των ανασκαφών και οι «άλλες αρχαιολογικές έρευνες». Στο άρθρο 38 παρ. 1 ορίζεται όμως ότι «Τα ιδρύματα της παραγράφου 2 του άρθρου 36 μπορούν να διενεργούν κάθε έτος τρεις (3) επιφανειακές ή άλλης μορφής αρχαιολογικές έρευνες σύμφωνα με την παράγραφο 2 του άρθρου 36». Δηλ. εδώ οι επιφανειακές έρευνες αυτοτελώς είναι τρεις. Άρα οι δύο διατάξεις είναι αντιφατικές: τρεις εν συνόλω ανασκαφές και άλλης μορφής αρχαιολογικές έρευνες (άρθρο 36 παρ. 2), ή τρεις ανασκαφές και τρεις επιφανειακές έρευνες, εν συνόλω έξι (άρθρο 36 παρ. 2 και άρθρο 38 παρ. 1).

Λόγω ακριβώς του μη καταστροφικού χαρακτήρος των, δεν γίνεται πάντως κατανοητό, γιατί τίθεται και στις επιφανειακές και στις άλλης μορφής αρχαιολογικές έρευνες, ο περιορισμός των τριών αδειών κατ' έτος. Δεδομένου ότι ο χώρος και το τοπίο στην Ελλάδα υφίστανται συνεχείς και μεγάλης εκτάσεως αλλαγές, οποιοσδήποτε αρχαιολογικές πληροφορίες και παρατηρήσεις καταγραφούν το ταχύτερο δυνατόν στην μεγαλύτερη δυνατή έκταση είναι καίριας σημασίας για μία σειρά από λόγους, που δεν είναι μόνον επιστημονικοί.

Θέμα επίσης είχε προκύψει ως προς το εάν η ανασκαφή της αρχαίας Αγοράς των Αθηνών, η οποία είχε ανατεθεί με ειδικό νόμο του 1929 στην *Εν Αθήναις Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών*, περιλαμβάνετο στον αριθμό των τριών κατ' έτος ανασκαφών που εδικαιούτο σύμφωνα με τον κ. Ν. 5351/1932 η Σχολή αυτή (η οποία βεβαίως είχε καταβάλει το 1929 και το κόστος απαλλοτριώσεως μίας ολοκλήρου συνοικίας της παλαιάς Αθήνας). Με γνωμοδότηση του Νομικού Συμβούλου στο ΥΠ.ΠΟ. έγινε δεκτό ότι η ανασκαφή αυτή δεν περιλαμβάνεται στον αριθμό των τριών. Υποθέτω ότι το ίδιο ισχύει και υπό το καθεστώς του Ν. 3028/2002.

Οι ανασκαφές ξένων αρχαιολόγων σε συνεργασία με έλληνες αρχαιολόγους της Υπηρεσίας προεβλέποντο από το άρθρο 2 παρ. 2 του Π.Δ. του 1927/1928 *περί του τρόπου εκτελέσεως των αρχαιολογικών ανασκαφών* και εθεωρούντο ως ανασκαφές του Ελληνικού Δημοσίου, ίσως δε γι' αυτό δεν υπήρχε περιορισμένος αριθμός. Αν και ο κ. Ν. 5351/1932 παρήλθε εν σιγή αυτό το είδος ανασκαφών, ωστόσο άδειες εδόθησαν τις τελευταίες δεκαετίες με κατ' αναλογία περιορισμό των ανασκαφών σε τρεις. Η διοικητική αυτή πρακτική ρυθμίζεται ήδη νομοθετικώς με τον Ν. 3028. Ενώ, όμως, στο παρελθόν τη διεύθυνση της ανασκαφής είχε ο έλληνας αρχαιολόγος, με τον Ν. 3028 ορίζεται ότι «Τη διεύθυνση ανασκαφής που διενεργείται από την Υπηρεσία σε συνεργασία με ξένες αρχαιολογικές σχολές αναλαμβάνει αρχαιολόγος που ορίζεται από την Υπηρεσία» (άρθρο 36 παρ. 5), άρα και ο συνεργαζόμενος αλλοδαπός.

Γ. Το σημείο ζ' των προϋποθέσεων χορηγήσεως αδείας αντικαταστάθηκε το 2008 (Ν. 3658/2008, άρθρο 15 παρ. 4 εδ. στ') ως εξής: «η επάρκεια του προϋπολογισμού και του προγράμματος ανασκαφής, συντήρησης και δημοσίευσης των ευρημάτων, καθώς και οι πηγές χρηματοδότησης της ανασκαφής», ώστε να περιληφθούν και οι πηγές χρηματοδότησης της ανασκαφής. Ομολογώ ότι δεν γνωρίζω τί είχε προκύψει και πώς ένας φορέας με εξεταζόμενο προαπαιτούμενο κύρος και αξιοπιστία μπορεί να κάνει χρήση υπόπτων πηγών χρηματοδοτήσεως ανασκαφής. Είναι άλλο το θέμα της αναζητήσεως χρηματοδοτών και αποδοχής χρηματικών δωρεών

απ' ευθείας από αρχαιολόγους, αλλά αυτό από το 1939 είναι πειθαρχικό αδίκημα, αν δεν ανακοινωθεί στο Υπουργείο [παρ. 9 του άρθρου 11 του Α.Ν. 1947/1939: «Ωσαύτως πειθαρχικὸν παράπτωμα θεωρεῖται ἢ ἀπ' εὐθείας ὑπὸ τῶν ἀρχαιολογικῶν ὑπαλλήλων ἀποδοχὴ χρηματικῶν δωρεῶν, πρὸς ἀρχαιολογικοὺς σκοποὺς, ἄνευ γνωστοποιήσεως πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον»].

Δ. Στα προσόντα του διευθυντού της συστηματικής ανασκαφής (άρθρο 36 παρ.4) υπάρχει σαφής πρόοδος εν σχέσει προς τα προϊσχύσαντα, και είναι σε αρμονία με τη σχετική επιταγή του ηυξημένης τυπικής ισχύος κειμένου της ευρωπαϊκής σύμβασης του 1992.

Ὡς προς το ποιος ὅμως δεν μπορεί να διευθύνει συστηματικὴ ανασκαφὴ (άρθρο 36 παρ. 6), πλην της αμετάκλητης ποινικῆς καταδίκης, ἡ παράβαση προθεσμίας δημοσιεύσεως, με διατύπωση μάλιστα αυστηροτάτη («μιάς ἀπὸ τις μελέτες») και χωρίς να διευκρινίζεται τι γίνεται αν ἡ μελέτη κατατεθεῖ ἔστω εκπροθέσμως, διατηρούμε πολλές ἀμφιβολίες. Σοφότερη νομίζομε ὅτι ἦταν ἡ διατύπωση του κ. Ν.5351/1932 (άρθρο 38) ὅτι «Οὐδεμία ἄδεια νέας ἀνασκαφῆς χορηγεῖται εἰς τὸ αὐτὸ πρόσωπον ἢ ἴδρυμα πρὸ τῆς δηλώσεως αὐτῶν ὅτι ἔληξεν ἢ προηγουμένως δοθεῖσα ἄδεια πρὸς ἐκτέλεσιν ἄλλης ἀνασκαφῆς».

Ε. Για τις σωστικές ανασκαφές, τα προσόντα του διευθύνοντος ορίζονται ελαφρώς μειωμένα (Ν. 3028/2002, ἄρθρο 37 παρ. 2): «*αρχαιολόγος που ἔχει τουλάχιστον τριετὴ ἀνασκαφικὴ ἐμπειρία και δεν ἔχει παραβεί τις προθεσμίες κατάρθεσης των ἐκθέσεων της παραγράφου 2 του άρθρου 39*». Ἡ παρ. 2 του άρθρου 39 ἀναφέρεται στην υποχρέωση των ἀνασκαφῶν «να καταθέτουν στην Ὑπηρεσία ετήσιες ἐπιστημονικὲς ἐκθέσεις, το ἀργότερο ὡς τον Ἀπρίλιο του ἐπόμενου ἐτους, για τη δημοσίευσή τους σε ἐπιστημονικό ἐντυπο ἢ την ηλεκτρονικὴ καταχώρησή τους».

Το πρόβλημα ὅμως ἐδῶ εἶναι τι γίνεται ὅταν οἱ «ἐκπρόθεσμοι» ἀρχαιολόγοι εἶναι τόσοι, ὥστε ἡ Ὑπηρεσία να μὴ διαθέτει ἀρκετούς για να καλύψει τις ἐπιτακτικὲς ἀνάγκες της, ὅπως ἡ ἐκτέλεση των σωστικῶν ἀνασκαφῶν. Φοβούμαι ὅτι ἡ πραγματικότητα θα καταστήσει ἀνενεργὴ και τη διάταξη αὐτή, ὅπως εἶχε υπερκεράσει προ πολλοῦ τη διάταξη του άρθρου 38 του κ. Ν. 5351/1932, αν και οὐδεὶς ἠρνεῖτο τη λογικὴ της: δεδομένου ὅτι το πλεῖστον των ἀνασκαφῶν της Ὑπηρεσίας μετὰ τον πόλεμο εἶναι σωστικῆς φύσεως, διενεργούνται δηλ. προς διάσωση ἀρχαίων συνεπεία δημοσίων ἢ ιδιωτικῶν ἔργων, θεομηνιῶν, ἀρχαιοκαπηλικῆς δραστηριότητος κλπ., παρόμοιες διατάξεις καθίστανται στην πράξη ἀνενεργοὶ ἐξ ἀνάγκης.

ΣΤ. Ὡς προς την ἐποπτεία των ἀνασκαφῶν υπάρχει σαφὴς διαφορά με τα προϊσχύσαντα. Το Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ ἐπόπτευε κατὰ τον Ν. 5351/1932 (άρθρο 37) τις ἀνασκαφές των ξένων ἀρχαιολογικῶν σχολῶν με ὀριζομένους ἐδικούς ἐπόπτες (μονίμους ἢ ἐκτάκτους ἀρχαιολόγους). Τα καθήκοντά τους τα προσδιόριζε λεπτομερέστερα το Π.Δ. του 1927/1928 (άρθρο 1 παρ. 10-11).

Ὁ Ν. 3028/2002 (άρθρο 36 παρ. 7) διαφέρει σε δύο σημεία σε σχέση με τις διατάξεις του 1932: πρῶτον ὅλες «οἱ ἀνασκαφές που διενεργούνται ἀπὸ φορεῖς ἐκτὸς της Ὑπηρεσίας τελοῦν ὑπὸ την ἐποπτεία της», ἀρα ὄχι μόνον των ξένων ἀρχαιολογικῶν σχολῶν, και δεῦτερον ἡ ἐποπτεία «*ασκεῖται με ἐκπρόσωπό της [sc. Ὑπηρεσίας] ἀρχαιολόγο, που διαθέτει τριετὴ τουλάχιστον ἀνασκαφικὴ ἐμπειρία*».

Φοβούμαι ότι η ρύθμιση είναι μάλλον ατυχής –ούτε είναι ανάγκη να εποπτεύονται π.χ. οι ανασκαφές των ελληνικών πανεπιστημίων, ούτε η Υπηρεσία μπορεί να βρει τόσους αρχαιολόγους επόπτες, υπό τις παρούσες συνθήκες. Η σύσταση της UNESCO (Νέο Δελχί 1956) *περί των διεθνών αρχών των εφαρμοστέων στις αρχαιολογικές ανασκαφές* (παρ. 16) ορίζει ότι «Όταν μία άδεια παραχωρείται σε ξένη αποστολή, ο αντιπρόσωπος του Κράτους που την παραχωρεί –αν έχει οριστεί τέτοιος– θα πρέπει, κατά το δυνατόν, να είναι επίσης αρχαιολόγος ικανός να βοηθήσει την αποστολή και να συνεργαστεί με αυτή». Υποθέτω ότι τα μη καθοριζόμενα από τον νόμο καθήκοντα του επόπτη θα καθορισθούν πιθανόν από τον κανονισμό των ανασκαφών (Ν. 3028/2002, άρθρο 38 παρ. 3), ο οποίος δεν έχει εκδοθεί ακόμη.

Ζ. Ενώ για τις συστηματικές ανασκαφές υπάρχει σαφήνεια στο θέμα της διάρκειας (5 + 5 έτη), το πράγμα δεν είναι και τόσο σαφές, τόσο για τις *διερευνητικού χαρακτήρος ανασκαφές περιορισμένης διάρκειας που εκτελούνται με πρωτοβουλία της Υπηρεσίας σε ακίνητο που δεν έχει απαλλοτριωθεί*, είτε [α] εν όψει εκτελέσεως έργου προς διευκρίνιση της υπάρξεως ή μη διατηρητέων αρχαίων (άρθρο 9) είτε [β] και ανεξαρτήτως της εκτελέσεως έργου, αλλά «*ύστερα από έγγραφη ειδοποίηση του ιδιοκτήτη από την Υπηρεσία*» (άρθρο 36 παρ. 15), όσο και για τις σωστικές ανασκαφές.

Στην περίπτωση του άρθρου 9 του Ν. 3028/2002 η Υπηρεσία διενεργεί διερευνητική ανασκαφή, «*εάν αυτό είναι αναγκαίο*», προκειμένου να αποφανθεί με αιτιολογημένη έκθεση για την διατήρηση ή μη ακινήτου αρχαίου. Σε αυτού του είδους τις ανασκαφές η προθεσμία εκτελέσεως είναι ετήσια, αν δεν θέλει να πληρώσει αποζημίωση, διότι (άρθρο 9 παρ. 5) «*Αν έχει αποφασιστεί η διενέργεια διερευνητικής ανασκαφής, ο έχων δικαίωμα στο ακίνητο δικαιούται να λάβει αποζημίωση για τη στέρηση της χρήσης του και για κάθε βλάβη που προκύπτει σε αυτό από την ανασκαφή το αργότερο μετά την πάροδο ενός (1) έτους από τη δήλωση ή την εύρεση του αρχαίου*».

Μάλιστα ειδική διάταξη με προθεσμία 60 ημερών υπάρχει για τα έργα ΣΔΙΤ. «*Σε περίπτωση ανεύρεσης αρχαιοτήτων κατά τη διάρκεια της κατασκευής ο Δημόσιος Φορέας, κατόπιν ειδοποίησης από την Εταιρεία Ειδικού Σκοπού, γνωστοποιεί αυτό στην αρμόδια Αρχαιολογική Υπηρεσία, η οποία υποχρεούται μέσα σε αποκλειστική προθεσμία εξήντα ημερών να υποδείξει τρόπους συνέχισης των εργασιών και να προβεί στις απαιτούμενες ενέργειες για τη διασφάλιση της προστασίας των αρχαιοτήτων. Αν παρέλθει άπρακτη η άνω προθεσμία, η Εταιρεία Ειδικού Σκοπού δύναται να ζητήσει και ο Δημόσιος Φορέας υποχρεούται να χορηγήσει χρονική παράταση των προβλεπόμενων συμβατικών προθεσμιών ίση με την καθυστέρηση που προκλήθηκε από τη μη συμμόρφωση της αρμόδιας Αρχαιολογικής Υπηρεσίας και την καθυστέρηση που μπορεί να προκύψει για την εκτέλεση των εργασιών που τυχόν απαιτούνται για την προστασία των ευρημάτων. Στην περίπτωση αυτή, η Εταιρεία Ειδικού Σκοπού δικαιούται να ζητήσει την ανόρθωση της ζημίας που τυχόν υπέστη από την καθυστέρηση*» (άρθρο 21 του Ν. 3389/2005, ΦΕΚ Α' 232).

Στις ανασκαφές περιορισμένης διάρκειας «*ύστερα από έγγραφη ειδοποίηση του ιδιοκτήτη από την Υπηρεσία*» (άρθρο 36 παρ. 15) και μεν «*Ο ιδιοκτήτης υποχρεούται να επιτρέπει τη διενέργεια της ανασκαφής*», αλλά εξ αρχής «*δικαιούται αποζημίωση για την προσωρινή στέρηση της χρήσης του ακινήτου και για κάθε βλάβη που θα μπορούσε να προκύψει στο ακίνητό του σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 19. Μετά την περάτωση της ανασκαφής και εφόσον τα ευρήματα δεν κρί-*

νονται διατηρητέα στη θέση εύρεσης, ο φορέας που διενεργεί την ανασκαφή υποχρεούται να επαναφέρει το χώρο στην αρχική του κατάσταση». Ο Ν. 3028/2002 δεν καθορίζει τι θεωρεί ως περιορισμένη διάρκεια. Αντίθετα στην αντίστοιχη περίπτωση των δοκιμαστικών ανασκαφών σε ιδιωτικό κτήμα του κ. Ν. 5351/1932 (άρθρο 41) οριζόταν ότι «ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ δὲν δύνανται νὰ παραταθῶσι πλέον τοῦ μηνὸς ἄνευ τῆς συγκαταθέσεως τοῦ ἰδιοκτῆτου».

Ο γενικός κανών στις ανασκαφές είναι ότι «Στην περίπτωση που ο ιδιοκτήτης του ακινήτου δικαιούται αποζημίωση, για τη διενέργεια ανασκαφής σε ιδιωτικό ακίνητο, αυτή καταβάλλεται σύμφωνα με τις διατάξεις των άρθρων 18 και 19 από τον φορέα που διενεργεί την ανασκαφή» και ότι «Τυχόν απαλλοτρίωση γίνεται υπέρ του Ελληνικού Δημοσίου» (άρθρο 36 παρ. 16). Το άρθρο 19 του Ν. 3028/2002 ρυθμίζει τα θέματα αποζημίωσης των ιδιοκτητών για την προσωρινή ή οριστική στέρηση της χρήσης ακινήτου για αρχαιολογικούς σκοπούς. Άρα οι φορείς, και η Υπηρεσία, που προτίθενται να εκτελέσουν αυτού του είδους τις ανασκαφές, θα πρέπει να έχουν υπ' όψιν τους και αυτή τη σημαντική οικονομική υποχρέωση.

Διαφορετική είναι και η διάρκεια των σωστικών ανασκαφών. Ο Ν. 3028/2002 δίνει κατ' αρχάς τον ορισμό της σωστικής ανασκαφής: είναι εκείνη που εκτελείται «για τη διάσωση μνημείου που αποκαλύπτεται κατά την εκτέλεση τεχνικού έργου, δημοσίου ή ιδιωτικού ή εξαιτίας φυσικού φαινομένου ή τυχαίου γεγονότος ή παράνομης ανασκαφικής ενέργειας» (άρθρο 37 παρ. 1). Συνεπώς «Στην περίπτωση που η σωστική ανασκαφή υπερβαίνει το στόχο της άμεσης διάσωσης εφαρμόζονται οι διατάξεις του προηγούμενου άρθρου» (άρθρο 37 παρ. 5). Δηλ. ισχύουν τα της συστηματικής ανασκαφής. Ο νόμος δεν διευκρινίζει πότε θεωρείται ότι υπερβαίνεται ο στόχος της άμεσης διάσωσης, και αν αυτό δεν διευκρινισθεί με την απαρίθμηση κάποιων έστω ενδεικτικών κριτηρίων στον κανονισμό των ανασκαφών ή έστω με ορισμό του αρμοδίου να το κρίνει (ο ίδιος ο διευθύνων τη σωστική ανασκαφή; ο προϊστάμενος της Εφορείας; κάποιο Συμβούλιο;), φοβούμαι ότι θα υπάρξουν προβλήματα.

Το θέμα αυτό αντιμετωπίζεται θα έλεγα πιο ολοκληρωμένα, τουλάχιστον για τις σωστικές ανασκαφές στα Μεγάλα Έργα, από το άρθρο 5 της αναθεωρημένης Ευρωπαϊκής Σύμβασης για την προστασία της αρχαιολογικής κληρονομιάς (Ν. 3378/2005):

«Κάθε συμβαλλόμενος [sc. άρα και η Ελλάς] αναλαμβάνει την υποχρέωση:

.....

ii) να εξασφαλίσει μια συστηματική συνεργασία μεταξύ αρχαιολόγων, πολεοδόμων και χωροτακτών ώστε να είναι δυνατή:

α) η τροποποίηση των αναπτυξιακών σχεδιασμών, που πιθανόν να βλάπτουν την αρχαιολογική κληρονομιά,

β) η παροχή χρόνου και μέσων ικανών για την εκπόνηση της αρμόζουσας, επιστημονικής μελέτης του χώρου και για τη δημοσίευση των ευρημάτων,

iii) να διασφαλίσει ότι οι μελέτες περιβαλλοντικών επιπτώσεων και οι αποφάσεις που προκύπτουν από αυτές λαμβάνουν υπόψη τους πλήρως τους αρχαιολογικούς χώρους και τόπους και τον περιβάλλοντα χώρο τους».

Η. Σημαντική εξέλιξη στο θέμα της χρηματοδότησεως ιδίως των σωστικών αρχαιολογικών ερευνών, επήλθε με το άρθρο 6 της αναθεωρημένης Ευρωπαϊκής Σύμβασης για την προστασία της αρχαιολογικής κληρονομιάς (Ν. 3378/2005):

«Κάθε Συμβαλλόμενος [sc. άρα και η Ελλάς] αναλαμβάνει την υποχρέωση:

ii) να αυξήσει τους υλικούς πόρους για τη σωστική αρχαιολογική έρευνα:

α) λαμβάνοντας τα κατάλληλα μέτρα ώστε, κατά τη διάρκεια των μεγάλων δημόσιων ή ιδιωτικών αναπτυξιακών έργων, να προβλέπεται η κάλυψη του συνολικού κόστους όλων των αναγκαίων αρχαιολογικών εργασιών, που συνδέονται με τα έργα αυτά, με κεφάλαια του δημοσίου ή του ιδιωτικού τομέα, αναλόγως,

β) περιλαμβάνοντας στον προϋπολογισμό των έργων αυτών τις προκαταρκτικές αρχαιολογικές μελέτες και έρευνες, τις συνοπτικές επιστημονικές εκθέσεις καθώς και την ολοκληρωμένη δημοσίευση και έκδοση των ευρημάτων, όπως ακριβώς συμβαίνει και με τις μελέτες επιπτώσεων που απαιτεί η μέριμνα για το περιβάλλον και τη χωροταξία».

Η υποχρέωση αυτή τηρήθηκε, αν και όχι στην απολυτότητά της, με τη διάταξη της παρ. 6 του άρθρου 37 του Ν. 3028/2002: «Η σωστική ανασκαφή χρηματοδοτείται από τον κύριο του έργου εφόσον πρόκειται για δημόσιο τεχνικό έργο υπό την έννοια του ν. 1418/1984 (ΦΕΚ 55 Α'), όπως αυτός ισχύει κάθε φορά, ή ιδιωτικό έργο προϋπολογισμού μεγαλύτερου των πεντακοσίων ογδόντα επτά χιλιάδων ευρώ (587.000 €). Το ποσό του προηγούμενου εδαφίου μπορεί να αναπροσαρμόζεται με απόφαση του Υπουργού Πολιτισμού. Η χρηματοδότηση καλύπτει και το κόστος συντήρησης, μελέτης και δημοσίευσης των ευρημάτων. Είναι δυνατή η χρηματοδότηση έργου προϋπολογισμού μικρότερου των πεντακοσίων ογδόντα επτά χιλιάδων ευρώ (587.000 €), μετά από αίτηση του κυρίου του έργου, με απόφαση του Υπουργού Πολιτισμού ύστερα από γνώμη του Συμβουλίου».

Η διάταξη έχει δύο προβλήματα –πρώτον θέτει χρηματικό κατώφλι στην ιδιωτική χρηματοδότηση, καθιστώντας δυνητική τη χρηματοδότηση αυτή κάτω από το κατώφλι αυτό, δηλ. έρχεται σε αντίθεση με ή πάντως παρεκκλίνει από την ηυξημένης τυπικής ισχύος διάταξη της διεθνούς συμβάσεως και δεύτερον είναι μέχρι σήμερα ατελής, διότι εξ όσων γνωρίζω δεν έχει εκδοθεί μέχρι σήμερα η υπουργική απόφαση (άρθρο 38 παρ. 3), με την οποία ρυθμίζονται «Οι προϋποθέσεις και ο τρόπος εφαρμογής της παραγράφου 6 του άρθρου 37» του Ν. 3028/2002.

Ειδικώς για τα Μεγάλα Συγχρηματοδοτούμενα Δημόσια Έργα η υποχρέωση αυτή ρυθμίστηκε πρόσφατα με την παρ. 9 του άρθρου 24 του Ν. 3614/2007, τα άρθρα 43 και 44 του Ν. 3905/2010¹ και την κοινή υπουργική απόφαση αριθ. ΥΠΠΟΤ/ΔΟΕΠΥ/ΤΟΠΥΝΣ/28534/22.3.2011

1. Τα άρθρα 43 και 44 του Ν. 3905/2010 (ΦΕΚ 219/Α' / 23.12.2010) ορίζουν τα εξής:

Άρθρο 43. Μνημόνιο Συναντίληψης και Συνεργασίας
1. Για την παρακολούθηση και εκτέλεση αρχαιολογικών ερευνών και εργασιών, καθώς και εργασιών προστασίας και ανάδειξης των αρχαιολογικών ευρημάτων, τα οποία αποκαλύπτονται στο πλαίσιο εργασιών χωροθέτησης και κατασκευής Μεγάλων Έργων, καταρτίζεται Γενικό Πρότυπο Μνημονίου Συναντίληψης και

Συνεργασίας με κοινή απόφαση των Υπουργών Υποδομών, Μεταφορών και Δικτύων και Πολιτισμού και Τουρισμού.

2. Αντικείμενο του Μνημονίου αυτού αποτελεί η περιγραφή των προϋποθέσεων, των συνθηκών και του τρόπου για:

(α) Τη διεξαγωγή των αρχαιολογικών ερευνών και εργασιών κατά τη φάση χωροθέτησης και κατασκευής Μεγάλων Δημόσιων Έργων, καθώς και της προστα-

«Μνημόνιο Συναντίληψης και Συνεργασίας του Υπουργείου Πολιτισμού και Τουρισμού και του Υπουργείου Υποδομών, Μεταφορών και Δικτύων για τα Μεγάλα Δημόσια Έργα» (ΦΕΚ 527/Β' / 5.4.2011). Η παρ. 9 του άρθρου 24 του Ν. 3614/2007 (ΦΕΚ 267/Α' / 3.12.2007), η οποία προστέθηκε με την παρ. 15 του άρθρου 10 του Ν. 3840/2010 (ΦΕΚ 53/Α' / 31.3.2010), ορίζει ότι «Οι δαπάνες αρχαιολογικών ερευνών και εργασιών που προκαλούνται κατά την εκτέλεση συγχρηματοδοτούμενων από την Ευρωπαϊκή Ένωση δημοσίων τεχνικών έργων υπό την έννοια του ν. 1418/1984 (ΦΕΚ 55 Α'), όπως αυτός ισχύει, χρηματοδοτούνται από τον κύριο του έργου και αφορούν: α) την αρχαιολογική παρακολούθηση των εργασιών από την αρμόδια Υπηρεσία Αρχαιοτήτων του Υπουργείου Πολιτισμού και Τουρισμού, β) τη διενέργεια σωστικών ανασκαφών, κατά την έννοια του άρθρου 37 του ν. 3028/2002 (ΦΕΚ 153 Α') και γ) τη λήψη προληπτικών μέτρων προστασίας των μνημείων έναντι κινδύνων κατά τη διάρκεια της υλοποίησης του έργου ή και κατά τη φάση της λειτουργίας του. Εφόσον ο προϋπολογισμός των δαπανών αυτών υπερβαίνει το 5% επί του συνολικού προϋπολογισμού του έργου, εγκρίνεται με απόφαση του Υπουργού Πολιτισμού και Τουρισμού μετά από αιτιολογημένη γνώμη των αρμόδιων Κεντρικών Συμβουλίων του ίδιου Υπουργείου».

Η διάταξη αυτή είναι σημαντική, αλλά ενδέχεται να προκύψει πρόβλημα: παραπέμποντας σε «διενέργεια σωστικών ανασκαφών, κατά την έννοια του άρθρου 37 του ν. 3028/2002» σημαίνει ότι η χρηματοδότηση μπορεί να σταματήσει όχι όταν συμπληρωθεί πλήρης αρχαιολογική έρευνα, αλλά όταν «η σωστική ανασκαφή [θεωρηθεί; από ποιόν; ότι] υπερβαίνει το στόχο της άμεσης διάσωσης», όπως προβλέπει το άρθρο 37.

Θ. Ο Ν. 3028/2002 αποτελεί σαφή πρόοδο σε σχέση με πολλά προϊσχύσαντα. Πολλά από τα προβλήματα που εξετάστηκαν εδώ, και άλλα που ο χρόνος δεν επιτρέπει να εκτεθούν, θα μπορούσαν να λυθούν εάν είχε/αν εκδοθεί η/οι απόφαση/εις της παρ. 3 του άρθρου 38 που παρέχει μία ευρύτατη πάγια κανονιστική εξουσιοδότηση στον Υπουργό Πολιτισμού.

σίας των αρχαιολογικών ευρημάτων από την άποψη της φύλαξης, συντήρησης, τεκμηρίωσης και ανάδειξης τους δυνάμει των διατάξεων του ν.3028/2002.

(β) Τη διαχείριση και προστασία των αρχαιολογικών ευρημάτων και την ανάδειξη μνημείων που βρίσκονται στους χώρους κατασκευής εντός της ζώνης απαλλοτρίωσης των βασικών και συνοδών έργων, δυνάμει των διατάξεων του ως άνω νόμου.

(γ) Την προστασία μνημείων που ενδέχεται να επηρεαστούν από τις εργασίες κατασκευής δυνάμει των διατάξεων του ως άνω νόμου.

3. Για κάθε Μεγάλο Συγχρηματοδοτούμενο Δημόσιο Έργο συντάσσεται και υπογράφεται από τους αρμόδιους Γενικούς Διευθυντές των Υπουργείων Υποδομών, Μεταφορών και Δικτύων και Πολιτισμού και Τουρισμού ειδικό Μνημόνιο Συναντίληψης και Συνεργασίας σύμφωνα με το ως άνω ισχύον Γενικό Πρότυπο. Στο ειδικό Μνημόνιο είναι δυνατόν να περιλαμβάνονται και

πρόσθετοι όροι οι οποίοι αφορούν στο οικείο Έργο, εφόσον οι όροι αυτοί δεν είναι αντίθετοι προς τις κείμενες διατάξεις ή τους όρους του Γενικού Προτύπου.

4. Το περιεχόμενο του ειδικού Μνημονίου, το οποίο συντάχθηκε σύμφωνα με τις ανωτέρω προϋποθέσεις, καθίσταται δεσμευτικό για τα μέρη μετά την υπογραφή του.

Άρθρο 44

Κατά την αρχική φάση των τεχνικών μελετών, κατά την οποία εξετάζεται η χωροθέτηση της ζώνης κατάληψης του Έργου, με αίτημα του Κυρίου του Έργου προς το «Γραφείο Συντονισμού και Παρακολούθησης Αρχαιολογικών Ερευνών και Εργασιών στο Πλαίσιο των Μεγάλων Έργων» συντάσσεται Έκθεση Αναλυτικής Αρχαιολογικής Τεκμηρίωσης (Ε.Α.Α.Τ.), εντός προθεσμίας εξήντα ημερών από την ημερομηνία υποβολής του αιτήματος.

- «Οι διατυπώσεις που απαιτούνται για την έκδοση της απόφασης της παραγράφου 1 του άρθρου 36,
- οι ειδικότερες υποχρεώσεις των φορέων που εκτελούν τις ανασκαφές ή άλλες αρχαιολογικές έρευνες, καθώς και των διευθυνόντων συστηματικές ανασκαφές ή άλλης μορφής αρχαιολογικές έρευνες ή των διενεργούντων σωστικές ανασκαφές,
- οι προϋποθέσεις και ο τρόπος εφαρμογής της παραγράφου 6 του άρθρου 37,
- ο κανονισμός ανασκαφών και κάθε σχετική λεπτομέρεια για την εφαρμογή των άρθρων 35-38 ρυθμίζονται με απόφαση του Υπουργού Πολιτισμού».

Και τα έμπειρα, νυν ή πρώην, στελέχη της Υπηρεσίας θα μπορούσαν να είχαν σε αυτό βοηθήσει, αν το Υπουργείο Πολιτισμού είχε την πρόνοια (ή τη σοφία) να ζητήσει την βοήθειά τους...

Δρ ΠΑΝΤΟΣ ΠΑΝΤΟΣ
Επίτιμος Διευθυντής
Αρχαιοτήτων, ΥΠ.ΠΟ.Τ.

ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΥΛΙΚΟΥ ΚΑΙ ΔΕΟΝΤΟΛΟΓΙΑ

Βαγγέλης Νικολόπουλος

Εισαγωγή

Η εισήγησή μου θα μπορούσε να συνοψισθεί σε μία μόνο φράση και μετά να κατεβώ από το βήμα. Δεν επέλεξα όμως αυτή την ελλειπτική παρουσίαση και θα είμαι πιο αναλυτικός, με στόχο να καταλήξω με την ουσία μιας απλής φράσης.

Γνωρίζω εκ του περισσού ότι για πολλούς συναδέλφους αρχαιολόγους κομίζω γλαύκα εις Αθήνας, ότι ίσως επέλεξα να μιλήσω για το αυτονόητο. Για κάποιους πάλι είναι ώριμη η στιγμή να τεθεί επί τάπητος το ζήτημα της δεοντολογίας στην αρχαιολογική έρευνα, ενώ για άλλους ενδεχομένως η εισήγησή μου να κρίνεται έως και περιττή. Ίσως επίσης να θεωρηθεί ότι ο προβληματισμός μου αφορά ζητήματα τα οποία ρυθμίζονται, κατά περίπτωση, χάρη στη δεδομένη ευσυνειδησία και την ευαισθησία μελετητών και ανασκαφέων. Ελπίζω όμως ότι θα αναγνωρίσετε οι περισσότεροι ότι, πέρα από τη νομική διάσταση της διαχείρισης του αρχαιολογικού υλικού, το θέμα της δεοντολογίας σε όλα τα στάδια της έρευνας είναι υπαρκτό, διαχρονικό και στην πράξη δυσεπίλυτο...

Στην ουσία, δεν αντιμετωπίζεται καν επίσημα ως πρόβλημα, άλλοτε επειδή έχουμε πιο επείγοντα θέματα να λύσουμε, άλλοτε επειδή η ιεραρχία, η αβρότητα, η καλωσύνη, αλλά και σε κάποιες περιπτώσεις ο σεβασμός προς επιστήμονες με κύρος, πλούσιο έργο και προσφορά μας αποτρέπουν ή δεν το επιτρέπουν. Όμως, στον τρόπο διαχείρισης του υλικού μιας ανασκαφής ή ενός μνημείου και όχι στο γεγονός αυτό καθαυτό της ανασκαφής ή της μελέτης έγκειται η επιτυχής ή όχι ανασύσταση του παρελθόντος, που αποτελεί τον πρωταρχικό σκοπό και τον λόγο της επιστημονικής ύπαρξής μας. Και τα αποτελέσματα αυτής της διαχείρισης είναι σε πλείστες όσες περιπτώσεις μη αναστρέψιμα.

Το ζήτημα της διαχείρισης του αρχαιολογικού υλικού έχει πολλές πτυχές και επί μέρους θέματα, για πολλά από τα οποία έγιναν και θα γίνουν σήμερα πολύ αξιόλογες εισηγήσεις και προτάσεις. Δική μου πρόθεση είναι να υπενθυμίσω ότι για κάθε πτυχή της έρευνας είναι ανάγκη να θεσπιστούν κανόνες και να γίνουν εσωτερικές ρυθμίσεις από το σύνολο της επιστημονικής κοινότητας των αρχαιολόγων, αλλά και από τις άλλες ειδικότητες –από όλους συνολικά τους διαχειριστές της αρχαιολογικής πληροφορίας και των μνημείων.

Τα τρία επίπεδα

Τρία είναι κατά βάση τα επίπεδα της επαφής μας με αυτό που μάθαμε να ονομάζουμε αρχαιολογικό υλικό.

Ένα πρώτο επίπεδο είναι καθαρά θεωρητικό, ενίοτε φιλοσοφικό και ηθικό. Πριν από τους νόμους και τους θεσμούς, τα εργαλεία δηλαδή που προσδιορίζουν ποιοι και σε ποιες περιπτώσεις δύνανται να διενεργήσουν μια ανασκαφή, υπάρχει ένα πρωταρχικό ερώτημα που δεν βρίσκει

πάντα ικανοποιητική απάντηση. Αφορά την αναγκαιότητα ή μη της ανασκαφής, τη σκοπιμότητα και τους στόχους μιας αρχαιολογικής έρευνας. Τα γνωμοδοτικά όργανα της Πολιτείας εξετάζουν θεωρητικά την επάρκεια μιας επιστημονικής ομάδας, την οικονομική και θεσμική αρτιότητα ενός προγράμματος, σπανίως όμως και την αναγκαιότητα της έρευνας ή και την ουσιαστική επιστημονική επάρκεια της ερευνητικής ομάδας, για τα οποία η ίδια η επιστημονική κοινότητα οφείλει να θέτει τους δικούς της κανόνες.

Ένα δεύτερο επίπεδο διαχείρισης είναι το θεσμικό: Η αρχαιολογική νομοθεσία, η οποία ορίζει τις επιθυμητές προϋποθέσεις και προδιαγραφές της αρχαιολογικής έρευνας, τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των ερευνητών στη διαχείριση των μνημείων και στη δημοσίευση του αρχαιολογικού υλικού, για τα οποία επίσης ακούσαμε και θα ακούσουμε χρήσιμες επισημάνσεις από πιο ειδικευμένους εισηγητές.

Το τρίτο επίπεδο διαχείρισης είναι το καθαρά πρακτικό, διαδικαστικό και εν τέλει επιστημονικό: η οργάνωση, η οικονομική διαχείριση, η διεκπεραίωση της έρευνας, η τεκμηρίωση στο πεδίο, στο εργαστήριο και στη βιβλιοθήκη, η διεπιστημονική συνεργασία, η εφαρμογή νέων μεθόδων, η ψηφιακή τεχνολογία, η δημοσίευση...

Υπάρχουν, επομένως, οι θεωρητικές αναζητήσεις για τα δέοντα γενέσθαι, υπάρχει η θεσμική θεωράκιση, το νομικό οπλοστάσιο που ορίζει και ρυθμίζει δικαιώματα και υποχρεώσεις ερευνητών, υπηρεσιών και ιδρυμάτων, υπάρχει τέλος και η εφαρμογή.

Υπάρχουν ακόμα δραστήριες υπηρεσιακές μονάδες, αλλά και ιδιωτικού χαρακτήρα πρωτοβουλίες οι οποίες εργάζονται για την αρχειοθέτηση, την οργάνωση της πληροφορίας και τη μελέτη της ιστορίας της έρευνας. Τα τελευταία χρόνια, μάλιστα, μπορούμε να πούμε ότι αφυπνίσθηκε και δραστηριοποιήθηκε επιτυχώς αυτός ο τομέας, ο οποίος πρωτίστως εξυπηρετεί τους σκοπούς που προανέφερα, αλλά συμβάλλει αποφασιστικά και στη διάδοση της πληροφορίας καθιστώντας την κτήμα του κάθε ερευνητή με αποτέλεσμα την προαγωγή της έρευνας.

Η νομοθεσία και τα θεσμικά όργανα, είναι ενδεχομένως κατ' αρχήν επαρκή, πάντα με τη δυνατότητα βελτίωσης, στην πράξη όμως τι συμβαίνει; Δεν είναι λίγες οι φορές που έρχονται σε αντίθεση οι γραπτοί με άγραφους νόμους, με ένα ιδιότυπο εθιμικό δίκαιο και με μια πρακτική που δεν υπακούει στο βασικό αίτημα της επιστήμης: τη σωστή επεξεργασία και τη διάδοση της γνώσης. Εμπειρικά κι εγώ, ύστερα από χρόνια αθόρυβης ενασχόλησής μου με το αντικείμενο βλέπω, σε ακραίες περιπτώσεις, σημαντικούς χώρους να έχουν ανασκαφεί και να αναζητείται ακόμα και το στίγμα τους στον χάρτη, να μην δημοσιεύονται ποτέ, ημερολόγια και πρωτότυπα σχέδια να ακολουθούν τους συντάκτες τους στους νέους χώρους εργασίας τους όπου μετατίθενται ή στο σπίτι τους, όταν αποχωρούν από την ενεργό δράση, βλέπω υλικό τεκμηρίωσης να απαζιώνεται, να αναζητείται ματαίως σε μουσεία, γραφεία και αποθήκες και βλέπω ακόμα τους νόμους και τους θεσμούς να μην είναι σε θέση να βάλουν μια τάξη στη μετα-ανασκαφική αταξία που επικρατεί πολλές φορές.

Με τα πνευματικά δικαιώματα επικρατεί επίσης σύγχυση. Από τη μία επιβάλλεται η κατοχύρωσή τους και από την άλλη υπάρχει η ανάγκη ο κάθε ερευνητής-κρατικός λειτουργός να έχει στοιχειώδη πρόσβαση στην αρχαιολογική πληροφορία, ούτως ώστε το υπηρεσιακό έργο του να είναι πιο αποτελεσματικό, πλήρες και ενημερωμένο. Αυτό προϋποθέτει να είναι και τα αρχεία των ανασκαφών στις υπηρεσίες ενημερωμένα και να υπάρχει πρόσβαση σε έγγραφα, ημερολόγια, σχέδια και αναφορές, κάτι το οποίο συχνά δεν συμβαίνει.

Σε σχέση με όλα τα επίπεδα και τις πτυχές της διαχείρισης υλικού που προαναφέρθηκαν, γεννιούνται μια σειρά από ερωτήματα. Διαπίστωσα πόσο πολλά είναι αυτά τα ερωτήματα, τα οποία είναι διαχρονικά παρόντα στις συζητήσεις των αρχαιολογικών κύκλων, ίσως δε να έχουν ενταθεί τα τελευταία χρόνια οι συζητήσεις αυτές, αφότου εξέλιπε σε μεγάλο βαθμό η αυθεντία του αρχαιολόγου με έργο ζωής και έχουν αρχίσει να αμφισβητούνται ταμπού και ιεροί άγραφοι κανόνες.

Για πολλά ερωτήματα τις απαντήσεις δίνουν κατά περίπτωση συμβούλια και πολιτικές ηγεσίες, τα περισσότερα όμως ζητούν άλλου, ποιοτικού τύπου απαντήσεις, βασισμένες στην ηθική και στην επιστημονική δεοντολογία.

Τα ερωτήματα

Θα θέσω εδώ ορισμένα, όπως έχουμε ακούσει να διατυπώνονται κυρίως σε άτυπες συζητήσεις και λιγότερο σε επιστημονικά ή συνδικαλιστικά fora, και θα τα παραθέσω κάπως ομαδοποιημένα, χωρίς σειρά αξιολόγησης:

- Από τους έχοντες θεσμικά το δικαίωμα, ποιος έχει, εκτός από τις τυπικές, και τις ουσιαστικές προϋποθέσεις να διενεργεί ανασκαφές;
- Τι είναι σημαντικό προς ανασκαφή και τι όχι; Πότε, για λόγους επιστημονικής δεοντολογίας ή ασφάλειας δεν πρέπει να ανασκάπτουμε ένα μνημείο ή μια θέση και πότε αντιθέτως αυτό είναι επιβεβλημένο; Αυτό ποιος το κρίνει, ποιος το αποφασίζει και με τι κριτήρια; Με δυο λόγια, ποια ανασκαφή πρέπει να διενεργείται και πότε είναι προτιμότερο να αποφεύγεται;
- Ποιες είναι –κατ’ ουσίαν και όχι κατά νόμον– οι ελάχιστες απαραίτητες προδιαγραφές μιας σωστικής ανασκαφής και πότε αυτή λαμβάνει συστηματικό χαρακτήρα (ή μήπως ακόμη και αυτός ο διαχωρισμός είναι επιζήμιος για το μνημείο ή τη θέση);
- Σε ποιο βαθμό μπορεί να γίνεται αποδεκτή οποιαδήποτε μέθοδος ανασκαφής;
- Τι θεωρούμε ως ελάχιστο προαπαιτούμενο για τη στρωματογραφική, τη φωτογραφική και τη σχεδιαστική τεκμηρίωση;
- Σε ποια χρονική στιγμή αφαιρούμε ένα αντικείμενο από το αρχαιολογικό του στρώμα και πώς σταθμίζουμε τα θέματα ασφάλειας, συντήρησης και περαιτέρω εις βάθος έρευνας;
- Πότε αφαιρείται μια οικοδομική φάση για να αποκαλυφθεί η παλαιότερη; Υπάρχει τρόπος να τεθούν κάποιες κατ’ αρχήν προϋποθέσεις, ώστε αυτό να μην εξαρτάται εντελώς από τα επιστημονικά ενδιαφέροντα του ανασκαφέως;
- Επιτρέπεται και πότε είναι αποδεκτή επιστημονικά η διαλογή και απόρριψη αρχαιολογικού υλικού;
- Πότε γράφεται το ημερολόγιο ανασκαφής ή ό,τι το έχει αντικαταστήσει με τις νέες μεθόδους και πότε παραδίδεται;
- Πού φυλάσσεται το υλικό τεκμηρίωσης και ποιοι πρέπει να έχουν πρόσβαση στην πληροφορία; Σε ποιο βαθμό είναι αποδεκτή η πλήρης απόκρυψη της πληροφορίας από άλλους αρχαιολόγους, οι οποίοι εκ των καθηκόντων τους και όχι με την ακαδημαϊκή ιδιότητά τους, οφείλουν να έχουν ενημέρωση, ώστε να ασκούν με επάρκεια τα καθήκοντά τους και να μην αποπροσανατολίζονται εν αγνοία τους η δική τους έρευνα, η διδασκαλία, αλλά και το διοικητικό σκέλος της προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς;

- Τι σημαίνει εθελοντική αρχαιολογική εργασία, τι αμειβόμενη, πότε και υπό ποιες προϋποθέσεις είναι αποδεκτή η πρώτη και πότε υποχρεωτική η δεύτερη;
- Ο αμοιβόμενος αρχαιολόγος ανασκαφέας σε ποιες περιπτώσεις μπορεί και πρέπει να έχει δικαιώματα και υποχρεώσεις για τη μερική ή συνολική μελέτη του υλικού που έχει ο ίδιος φέρει στο φως υπό ουσιαστική ή υπό διακριτική εποπτεία;
- Τι συμβαίνει στην πράξη και όχι κατά νόμο με το υλικό τεκμηρίωσης, όταν παρέρχονται άπρακτες οι προθεσμίες δημοσίευσης;
- Είναι επιστημονικά και ηθικά επιτρεπτό να παρακρατεί κάποιος πληροφορίες και υλικό εσαεί, όταν δεν έχει δώσει δείγματα, σε τακτά χρονικά διαστήματα ότι προτίθεται να δημοσιεύσει;
- Τι εννοούμε με τη λέξη δημοσίευση και πότε ένα αντικείμενο ή μνημείο θεωρείται δημοσιευμένο;
- Πόσα ανασκαφικά προγράμματα μπορούν να βρίσκονται παράλληλα σε εξέλιξη από τον ίδιο αρχαιολόγο με την όποια ιδιότητά του;
- Πώς ΔΕΝ πρέπει να δημοσιεύεται ένα αντικείμενο ή ένα μνημείο και υπό ποιες προϋποθέσεις δεν θα πρέπει να αφήνεται σε χέρια που έχουν περισσότερες πιθανότητες να το καταστρέψουν από το να το σώσουν, να το ερμηνεύσουν και να το αναδείξουν;

Η πρόταση

Είναι πολλά τα ερωτήματα. Ασφαλώς υπάρχουν και άλλα που δεν ανέφερα. Ορισμένα ίσως ρυθμίζονται έως ένα βαθμό από τη νομοθεσία, η οποία, βέβαια, είτε δεν βρίσκει πάντοτε το έδαφος των απαραίτητων υποδομών για να εφαρμοσθεί είτε ερμηνεύεται κατά βούλησιν. Άλλα πάλι, όπως αυτά που αφορούν την ποιότητα ανασκαφής, μελέτης και δημοσίευσης, κανείς νόμος και κανένα διάταγμα δεν μπορούν να τα ρυθμίσουν, γιατί απαιτείται η ενσυνείδητη εμπλοκή του ανθρώπινου παράγοντα, του ατόμου και του επιστήμονα.

Η επαρκής και κατά το δυνατόν αντικειμενική τεκμηρίωση, η κοινοποίηση ή μη της πληροφορίας, η έγκυρη και έγκαιρη (όπως λένε οι διαφημίσεις στον Τύπο) δημοσίευση, τεχνικά και μεθοδολογικά θέματα, ζητούν κανόνες που καλείται να θεσπίσει **μόνη της και μόνο** η επιστημονική κοινότητα. Τα ερωτήματα που παρέθεσα υπάρχουν, περιπλέκονται και διαιωνίζονται ή απαντώνται περιστασιακά και κατά το δοκούν, επειδή απουσιάζει ένας κώδικας δεοντολογίας. Είναι καιρός η αρχαιολογική κοινότητα **συνολικά** να σκεφθεί, να συσχεφθεί, να συζητήσει και να καταλήξει σε μια κοινά αποδεκτή ομάδα εργασίας ή να αναθέσει σε ένα επιστημονικά έγκυρο όργανο να συντάξει ένα αναλυτικό κείμενο που θα ορίζει κάποιους γενικά παραδεκτούς κανόνες και μεθόδους διαχείρισης του αρχαιολογικού υλικού, καθώς και τον τρόπο με τον οποίο αυτοί θα γίνονται σεβαστοί.

Προφανώς, με την παρούσα εισήγηση, θέτω υπόψη σας μόνο το ζήτημα και τα ερωτήματα. Αλλά σε καμία περίπτωση ένας άνθρωπος δεν είναι σε θέση να δώσει τις απαντήσεις. Πόσω μάλλον δεν επιτρέπεται να το κάνω εγώ. Είναι αντιδεοντολογικό. Έτσι, η εισήγηση αυτή αποτελεί κατ' ουσίαν μια έκκληση. Θα μπορούσα, όπως σας είπα και στην αρχή, να πω μόνο μια φράση και να κατεβώ από το βήμα: «Για την ορθή και επαρκή άσκηση του επιστημονικού ερευνητικού αρχαιολογικού έργου απουσιάζει και απαιτείται ένας κώδικας δεοντολογίας».

ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ
Αρχαιολόγος, Β' ΕΠΚΑ
solyopolokin@gmail.com

VANGELIS NIKOLOPOULOS
Hellenic Ministry of Culture,
2nd Ephorate of Prehistoric and Classical Antiquities
solyopolokin@gmail.com

Administrating archaeological material and ethics

Preserving the archaeological heritage as an agent for the maintenance of historical memory does not depend only on the mere fact of the excavation and archaeological research, but mainly on the quality of the management of archaeological material, which should follow certain ethic rules.

The general and indispensable presuppositions in order to conduct an excavation are 1) to ensure the necessary conditions for it and 2) to obtain scientific competence.

Then, three aspects should be taken into account before or while managing an excavation and the corresponding material:

The first, theoretical aspect, concerns the criteria for the necessity (or not) of an excavation, either rescue or systematic, the purposefulness and the determination of the objectives of the archaeological research and the possible ethical and philosophical issues implicated in the research itself.

The second aspect is institutional and concerns all the requirements of the archaeological research, the legal framework, the terms and conditions for publishing, the rights and obligations of the researchers.

The third aspect is purely practical: carrying out the field work (collaboration and interdisciplinary formation of the team), methodology, organization and financial administration, documentation (at the field, in laboratory and in the libraries) and publication.

Each one of the activities relevant to the administration of the material should follow a code of conduct, which largely is missing in Greece as well as internationally.

**ΟΙ ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ ΤΩΝ ΑΠΟΦΑΣΕΩΝ ΤΩΝ ΘΕΣΜΙΚΩΝ ΟΡΓΑΝΩΝ
ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ ΣΤΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΟΥ ΠΛΑΙΣΙΟΥ
ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ
ΣΕ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ**

Ευάγγελος Παπούλιας

Η διαχείριση της πολιτισμικής κληρονομιάς αποτελεί τη σύγχρονη πρόκληση και τη νέα πραγματικότητα στο χειρισμό του συνόλου των θεμάτων του πολιτισμικού πλούτου. Η πραγματικότητα αυτή δεν είναι αποτέλεσμα συγκυριακής εξέλιξης, αλλά διαδικασία πολύχρονης και σταδιακής προσαρμογής σε δεδομένα και πρακτικές των τελευταίων δεκαετιών, που διαμόρφωσαν ένα καινούριο πλαίσιο σχεδιασμού, προγραμματισμού και υλοποίησης δράσεων στα πολύπλευρα ζητήματα της πολιτισμικής κληρονομιάς. Η επισήμανση και η αναγκαία χρήση του όρου «πολιτισμική κληρονομιά» και όχι «πολιτιστική», εστιάζει το ενδιαφέρον του ερευνητή στην αρχαιολογική κληρονομιά, εμβαθύνοντας στην εννοιολογική διάσταση της ερμηνείας των μνημάτων της ανθρώπινης δραστηριότητας του παρελθόντος¹, δηλαδή σε όλα αυτά που συνθέτουν και ερμηνεύουν τον «πολιτισμικό πλούτο» τα μνημειακά σύνολα, τους αρχαιολογικούς χώρους, τα κινητά και τα ακίνητα ευρήματα και τα έργα τέχνης.

Αναμφισβήτητα, η προσέγγιση και η ερμηνεία της διαχείρισης της πολιτισμικής κληρονομιάς εμπεριέχει τις αναγκαίες τεχνοκρατικές διαδικασίες που διευρύνουν και προσδίδουν στον πολιτισμικό πλούτο τον απαραίτητο λειτουργικό του χαρακτήρα. Στο τεχνοκρατικό περιβάλλον της «διαχείρισης» δεν έχει δοθεί έμφαση στον τρόπο με τον οποίο λαμβάνονται οι αποφάσεις των θεσμικών οργάνων της Ευρωπαϊκής Ένωσης και καθορίζουν τους βασικούς άξονες παρέμβασης. Όλοι οι εμπλεκόμενοι φορείς συμπεριλαμβανομένου και των ανθρώπων του πολιτισμού, μιλούν και αναφέρονται ιδιαίτερα στις μέρες μας για τις επιδράσεις (θετικές ή αρνητικές) που αποκομίζει η χώρα μας από τη συμμετοχή της στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Η αναφορά, όμως, στην Ευρωπαϊκή Ένωση και τα θεσμικά της Όργανα έχει ιδιαίτερη σημασία, εφόσον τα τελευταία χρόνια η Ελλάδα, ως ισότιμο μέλος της ΕΕ, είναι αποδέκτης σημαντικών πρωτοβουλιών ενίσχυσης του τομέα του πολιτισμού και κατ' επέκταση της πολιτισμικής κληρονομιάς.

Είναι σε όλους κατανοητό ότι το ευρωπαϊκό οικοδόμημα από την αρχή της δημιουργίας του (Συνθήκη της Ρώμης, 1957) έως και τις μέρες μας δεν είναι μια εύκολη υπόθεση, εφόσον στην πορεία για την ολοκλήρωσή του συμμετέχουν χώρες με διαφορετικές πολιτιστικές αναφορές, διαφορετικές αντιλήψεις αλλά κυρίως με ιδιαίτερα οικονομικά και πολιτικά χαρακτηριστικά. Η

1. HODDER 1993 · SHORE 1996 · LAYTON - UCHO 1999.
Οι αναλύσεις και η χρήση του όρου από διάφορους μελετητές αποδίδουν στην πολιτισμική κληρονομιά την

άμεση σύνδεση και ταύτιση με την ανθρώπινη δημιουργία και τη λειτουργία της μέσα στον ιστορικό χώρο-χρόνο.

Ελλάδα στο ευρωπαϊκό περιβάλλον συμμετέχει ισότιμα από το 1981 και το σύνολο των πολιτικών που σχεδιάζει, προγραμματίζει και υλοποιεί είναι σύμφωνες με τις αποφάσεις των ευρωπαϊκών θεσμικών οργάνων ακολουθώντας τις κατευθυντήριες γραμμές (guidelines) και τις πολιτικές που αυτά χαράζουν. Αν εξετάσουμε τα βασικά σημεία της πορείας αυτής, σίγουρα μπορούμε να αναφέρουμε πληθώρα στοιχείων ως επεξηγήσεις της παραπάνω διαπίστωσης. Τι προηγήθηκε, όμως, σε επίπεδο πολιτικών προθέσεων και αποφάσεων στον πολιτικό στίβο της Ευρώπης για να επιτευχθούν οι στόχοι αυτοί;

Σε δύο βασικούς άξονες αναλύεται η θεωρητική προσέγγιση της στροφής του ενδιαφέροντος της Ευρωπαϊκής Ένωσης στον πολιτισμό και κατ' επέκταση στην πολιτισμική κληρονομιά και τη διαχείριση της: α) στη θεωρία του νεολειτουργισμού ως βασικής θεωρητικής κατεύθυνσης που διαμόρφωσε την ευρωπαϊκή προοπτική της ένωσης των κρατών υπό το πρίσμα ενός ενιαίου οικονομικού και πολιτικού φορέα (της Ευρωπαϊκής Ένωσης) · β) στα κείμενα των Συνθηκών του Συμβουλίου της Ευρώπης και της Ευρωπαϊκής Ένωσης στα οποία αποτυπώνονται οι σύγχρονες αντιλήψεις διαχείρισης της πολιτισμικής κληρονομιάς.

Στον πρώτο άξονα το επιστημονικό ενδιαφέρον επικεντρώνεται στην ανάλυση της θεωρίας που επέτρεψε έναν οικονομικό σχηματισμό, την ΕΟΚ τότε, Ευρωπαϊκή Ένωση σήμερα, να ενσωματώνει και να εντάσσει στις οικονομικές της πολιτικές και πολιτικές για τον πολιτισμό. Ο νεολειτουργισμός αποτέλεσε για τους θεωρητικούς επιστήμονες² το θεωρητικό μοντέλο ανάλυσης του φαινομένου της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η θεωρία της νεολειτουργικής αντίληψης είναι σχετικά απλή και με αυτήν μπορούν να οριστούν καινούρια πεδία πολιτικής κατεύθυνσης³. Για να αντιληφθούμε την εφαρμογή της θεωρίας μπορούμε να επικεντρώσουμε σε τρία βασικά της γνωρίσματα:

- Ο νεολειτουργισμός δίνει έμφαση στις οικονομικές διαδικασίες και εμβαθύνει σε περισσότερους τομείς της οικονομίας αφού υπάρχει επιτυχής έκβαση στους αρχικούς τομείς προτεραιότητας. Στην περίπτωση της ευρωπαϊκής ένωσης, σημαντικός βασικός τομέας της οικονομίας στον οποίο έπεσε όλο το βάρος και των έξι χωρών που συμμετείχαν, ήταν αρχικά η κοινοπραξία άνθρακα και χάλυβα (δηλαδή της ΕΚΑΧ).
- Ο νεολειτουργισμός ερμηνεύει την πρόοδο της ευρωπαϊκής πορείας ως αποτέλεσμα, βήμα προς βήμα, επιτευγμάτων τα οποία βασίζονται σε επιτυχίες της οικονομικής ολοκλήρωσης, για να επεκταθούν μετέπειτα και στην πολιτική ολοκλήρωση.

2. Εθνική Σχολή Δημόσιας Διοίκησης, 2006, 50. Τα θεμέλια του νεολειτουργισμού (neofunctionalism) τέθηκαν στα τέλη της δεκαετίας του 1950 και κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1960 από τους αμερικανούς ακαδημαϊκούς, γνωστότεροι από τους οποίους είναι ο Ernst Haas (1958) και ο Leon Lindberg (1963).

3. ΤΣΙΝΙΣΙΖΕΛΗΣ, ΜΑΡΑΒΕΓΙΑΣ 1999, 36-37. Το δόγμα για την ανάπτυξη του νεολειτουργικού μοντέλου είναι απλό για τον Μ. Τσινισιζέλη: «...αντί να προταχθεί η δημιουργία μιας πολιτικής δομής πέρα από τα όρια του εθνικού κράτους, προτάσσεται μια στρατηγική η οποία προωθεί τη σταδιακή αφαίρεση των στηριγμάτων του εθνικού

κράτους μέσω της εντατικοποίησης των διεθνικών συνεργασιών σε ζητήματα «χαμηλής πολιτικής» (οικονομικά θέματα), τα οποία δεν παρουσίαζαν, εκείνη τουλάχιστον την εποχή, πιθανότητες έντονων αντιπαραθέσεων. Θεωρούνται δηλαδή ως «μη συγκρουσιακά», δεδομένου ότι και οι έξι χώρες της ΕΚΑΧ στη δεκαετία του '50 αντιμετώπιζαν ανάλογα προβλήματα. Η διαδικασία προς το υπερεθνικό κράτος παρομοιάζεται με τη κίνηση κατά μήκος ενός άξονα, που έχει αφετηρία τη συνεργασία σε θέματα χαμηλής πολιτικής και καταλήγει στη συνεργασία σε θέματα υψηλής πολιτικής (άμυνα, ασφάλεια, εξωτερική πολιτική)...».

- Ο νεολεειτουργισμός βασίζεται στη βοήθεια ενός μηχανισμού τον οποίο μπορούμε να ονομάσουμε *διάχυση των λειτουργικών αποτελεσμάτων*. Τι σημαίνει όμως αυτό; Πολύ απλά όταν σε έναν τομέα οικονομίας επιτευχθεί ένα προχωρημένο επίπεδο ολοκλήρωσης (για παράδειγμα στην παραγωγή άνθρακα και χάλυβα στη δυτική Ευρώπη το 1952) τότε μεταφέρεται το ενδιαφέρον σε άλλους τομείς που συνδέονται με τον πρώτο. Ουσιαστικά δηλαδή μιλάμε εξισορρόπηση στους τομείς ενδιαφέροντος.

Ο νεολεειτουργισμός στη δημιουργία της ενιαίας Ευρώπης πρόσφερε το μηχανισμό της ενοποίησης, την ιδέα δηλαδή, της δομικής εξέλιξης και διαδικασίας η οποία βασίζεται κυρίως σε κοινωνικο-οικονομικές ανάγκες. Η διαδικασία της διάχυσης αποτελεί βασικό γνώρισμα της νεολεειτουργικής προσέγγισης και ενεργοποιείται αυτόματα, με την *υπερχείλιση* (spill-over) της οικονομικής ολοκλήρωσης από τομέα σε τομέα. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα η διαδικασία της ενοποίησης να κινείται με τη βοήθεια ενός συνδυασμού πρώτα των οικονομικών και στη συνέχεια των πολιτικών παραγόντων⁴. Ο νεολεειτουργισμός και η τεχνική της υπερχείλισης (spill-over) αποτέλεσε εξισορροπητικό παράγοντα σχετικά με τη χάραξη νέων πολιτικών, ώστε να επιτευχθεί η ισόρροπη ανάπτυξη και να επέλθει η πολιτική ηρεμία στους λαούς της Ευρώπης. Η τεχνική της υπερχείλισης αποδείχτηκε σωτήρια για τη μετατόπιση του ενδιαφέροντος (σε επίπεδο πολιτικών αποφάσεων) σε νέες πολιτικές και δράσεις, που σε πολλές περιπτώσεις οδήγησε στο να υποχωρήσουν αντιδράσεις και διαφωνίες στον ευρωπαϊκό διπλωματικό στίβο.

Δείγματα της επιτυχίας του νεολεειτουργικού μοντέλου μπορούν να θεωρηθούν η επιτυχής έκβαση της περιφερειακής ενοποίησης καθώς και ο σχεδιασμός νέων πολιτικών κατευθύνσεων που αρχικά δεν κέντριζαν το ενδιαφέρον των ευρωπαϊκών οργάνων και θεωρούνταν πολιτικές δευτερεύουσας σημασίας όπως ο τουρισμός-πολιτισμός.

Στα μέσα της δεκαετίας του 1980 η Ευρώπη, για να μπορέσει να ανταποκριθεί στις αυξανόμενες ανάγκες των κρατών και να αντιμετωπίσει προϋπάρχουσες ανισότητες, υιοθετεί την πολιτική της περιφερειακής αποκέντρωσης και διαιρεί τα κράτη σε περιφερειακές ζώνες ανάλογα με τις οικονομικές δυνατότητες τους, κυρίως με βάση το παραγόμενο ΑΕΠ. Η διοικητική διάρθρωση αυτή επιτρέπει στα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης να ζητήσουν από τα αρμόδια ευρωπαϊκά όργανα την απαραίτητη κοινοτική ενίσχυση και αλληλεγγύη προκειμένου να αμβλύνουν τις περιφερειακές ανισότητες και να ενδυναμώσουν την κοινωνική συνοχή. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα το σχεδιασμό, τον προγραμματισμό και την υλοποίηση περιφερειακών επιχειρησιακών προγραμμάτων, ενταγμένων αρχικά στα πιλοτικής εφαρμογής ΜΟΠ και μετέπειτα στα Κοινοτικά Πλαίσια Στήριξης, στα οποία χρηματοδοτήθηκαν πολλαπλές πολιτιστικές δράσεις. Η περίπτωση της Ελλάδας είναι ενδεικτική, εφόσον για το χρονικό διάστημα 1994-2008 (διάρκεια υλοποίησης

4. HAAS 1958, 12. Ο Haas δηλώνει ότι με τον τρόπο που εξυπηρετούνται οι ομάδες συμφερόντων δημιουργείται μια κατάσταση πραγμάτων δηλαδή μια «*πολιτική κοινότητα*» που μέχρι την τελική διευθέτηση των ζητημάτων υπακούουν στους κεντρικούς πολιτικούς θεσμούς, παρά σε οποιαδήποτε άλλη πολιτική εξουσία για συγκεκριμένη χρονική περίοδο και σε δεδομένη γεωγραφική

περιοχή. Μπορεί, λοιπόν, να θεωρηθεί ότι τα συμφέροντα λειτουργούν πρόσκαιρα και βραχυπρόθεσμα. Με την τεχνική όμως του spill-over και τη δημιουργία νέων ομάδων από τομέα σε τομέα οι βραχυπρόθεσμοι στόχοι γίνονται μακροπρόθεσμοι και αποκτούν πολιτική υπόσταση και μακροχρόνια διάσταση.

Β' - Γ' ΚΠΣ) η χώρα χρηματοδοτήθηκε με 2 δις ευρώ κοινοτικούς πόρους για έργα που αφορούσαν την ελληνική πολιτισμική κληρονομιά και τις απαραίτητες υποδομές της.

Η νεολειτουργική εφαρμογή⁵ στην περίπτωση προώθησης της περιφερειακής αποκέντρωσης είχε θετική έκβαση, εφόσον συγκέντρωσε την προσοχή των πολιτικών αποφάσεων και πρωτοβουλιών στην οικονομική ανάπτυξη υποβαθμισμένων ευρωπαϊκών περιφερειών, που όμως υπερτερούσαν σε άλλους τομείς. Με δεδομένη την ανάπτυξη της νεολειτουργικής θεωρίας το ενδιαφέρον των χωρών-μελών της ΕΕ μετατοπίστηκε σε πολλούς νέους τομείς όπως στον πολιτισμό. Η *τεχνική της υπερχείλισης* (spill over) των πόρων αποδείχθηκε για τα ελληνικά δεδομένα η ενδεδειγμένη τεχνική για να επιτευχθεί η απαραίτητη χρηματοδότηση δράσεων πολιτισμού και να αποκτήσει η χώρα τις απαραίτητες υποδομές για την προστασία και ανάδειξη της πολιτισμικής κληρονομιάς.

Τα κείμενα και οι διατυπώσεις των Συνθηκών του Συμβουλίου της Ευρώπης (Council of Europe - CoE) και της Ευρωπαϊκής Ένωσης (European Union - EU) αποτελούν τον δεύτερο άξονα καθορισμού δράσεων διαχείρισης της πολιτισμικής κληρονομιάς. Οι πρωτοβουλίες των δύο οργανισμών και η αμοιβαία σχέση τους επί του συνόλου των πολιτιστικών θεμάτων διαμορφώνουν τη χάραξη της πολιτιστικής πολιτικής των χωρών της Ευρώπης. Τα κριτήρια και τα σημεία παρέμβασης, όπως αποτυπώνονται στα κείμενα των αποφάσεων (resolutions), οδηγιών (directives) και κανονισμών (regulations) αποτυπώνουν τη βούληση της Ευρώπης για την ανάληψη πολιτιστικών πρωτοβουλιών στις χώρες-μέλη της.

Η αντίληψη μας για τη σύγχρονη όψη του ευρωπαϊκού πολιτιστικού περιβάλλοντος με πρωτοβουλίες που έχουν αναπτυχθεί τα τελευταία χρόνια επί του συνόλου των ευρωπαϊκών πολιτικών (Ευρωπαϊκές Συμβάσεις διάσωσης και προστασίας της αρχαιολογικής και αρχιτεκτονικής κληρονομιάς, χρηματοδοτούμενα προγράμματα από Διαρθρωτικά Ταμεία της Ευρωπαϊκής Ένωσης), αποτελούν την έμπρακτη απόδειξη της πολιτικής βούλησης των θεσμικών οργάνων της Ευρώπης για χάραξη και ενίσχυση πολιτικής πάνω στα πολιτιστικά ζητήματα που μέχρι πρότινος θεωρούνταν θέματα ελάσσονος σημασίας. Τα κείμενα των αποφάσεων από τα τέλη της δεκαετίας του 1960 μέχρι και την υπογραφή της Συνθήκης του Άμστερνταμ, το 1997, για την ΟΝΕ και το άρθρο 151 όπου γίνεται ρητή αναφορά στον πολιτισμό, δημιούργησαν την ευρωπαϊκή κοινή πολιτιστική αφετηρία προκειμένου, σε δεύτερο στάδιο, να σχεδιαστούν από τις χώρες-μέλη οι εθνικές πολιτιστικές πολιτικές. Πώς λοιπόν καθορίστηκε το πλαίσιο αυτό διαχείρισης της πολιτισμικής κληρονομιάς μέσα από τα κείμενα αυτά;

Στο τέλος της δεκαετίας του 1960 το Συμβούλιο της Ευρώπης υπογράφει την «*Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προστασία της Αρχαιολογικής Κληρονομιάς (1969)*». Στη Σύμβαση αυτή διατυπώνεται η μεθοδολογία προστασίας της αρχαιολογικής κληρονομιάς, αφενός με τη δημιουργία εθνικών καταλόγων (αρχαίων-μνημείων), αφετέρου με την ώθηση για σύνταξη νέων αρχαιολο-

5. ΤΣΙΝΙΣΙΖΕΛΗΣ, ΜΑΡΑΒΕΓΙΑΣ 1999, 41 Ο νεολειτουργισμός δεν προϋποθέτει τις ηγετικές πολιτικές δυνάμεις να προχωρήσουν σε περιφερειακές δράσεις. Αντίθετα, αποφασίζονται αρχικά βραχυπρόθεσμες πολιτικές χωρίς να γίνεται αντιληπτό οι μακροχρόνιες επιπτώσεις των συγκεκριμένων πολιτικών. Με αυτό τον τρόπο το «εθνικό

κράτος» υπαναχωρεί από το μονοθιτικό του ρόλο στη διεθνή σκηνή και μετατοπίζει τις πολιτικές τους σε νέες θεματικές-περιφερειακές πολιτικές με τεχνική της υπερχείλισης αναδεικνύοντας νέους «παίκτες» στο πεδίο λήψης των αποφάσεων.

γικών νόμων προστασίας σε εθνικό επίπεδο. Η Σύμβαση δίνει έμφαση στην ιστορική και την επιστημονική σπουδαιότητα της αρχαιολογικής κληρονομιάς περισσότερο από την εθνική της σπουδαιότητα⁶ (ίσως γιατί δεν είναι αυτός ο στόχος της Σύμβασης). Αναφέρεται κυρίως στο συνολικό σχεδιασμό και σωστό προγραμματισμό των αρχαιολογικών ανασκαφών και υποδεικνύει τον τρόπο αξιοποίησης της γνώσης που απορρέει από αυτές. Ιδιαίτερη σημασία παρουσιάζει η αναφορά σε προτεινόμενες αρχαιολογικές ζώνες, που οφείλουν τα κράτη να συμπεριλάβουν στους αρχαιολογικούς χώρους (άρθρο 2, παρ. β), καθώς και η προτροπή για παροχή της γνώσης που αποκτάται από τις ανασκαφές μέσα από επιστημονικές εκδόσεις (άρθρο 4). Η μνεία για τη δημιουργία «...επιστημονικού καταλόγου των αρχαιολογικών αντικειμένων εις χείρας του δημοσίου και όπου είναι δυνατόν και των εις χείρας ιδιωτών...» (άρθρο 4, παρ. β) αποτελεί τον προάγγελο για τα ελληνικά αρχαιολογικά δεδομένα του Εθνικού Αρχείου Μνημείων όπως διατυπώνεται στο ν. 3028/2002, άρθρο 4. Επίσης, δεν μπορούμε να μην αναφερθούμε στις προβλέψεις της Συνθήκης για την ενίσχυση της συνεργασίας των ευρωπαϊκών κρατών για την παράνομη διακίνηση αρχαιολογικών αντικειμένων (άρθρο 5, παρ. γ' άρθρο 6). Η Ελλάδα έχει επικυρώσει τη Σύμβαση με τον ν. 1127/1981.

Στα μέσα της δεκαετίας του 1970 αρχίζει η οικονομική διείσδυση στα πολιτιστικά ζητήματα και προωθούνται πολιτικές με κοινωνική-πολιτική ώθηση. Η υιοθέτηση από την Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης της «*Ευρωπαϊκής Χάρτας για την Αρχιτεκτονική Κληρονομιά*» το 1975 αναγνωρίζει την κοινή ιδιοκτησία για όλα τα κράτη-μέλη της ευρωπαϊκής αρχιτεκτονικής κληρονομιάς, την οποία οφείλουν με ενιαία δράση να προστατέψουν⁷. Στη Χάρτα αναγνωρίζονται βασικές αρχές με έμφαση στο σημείο 3: «...η αρχιτεκτονική κληρονομιά είναι ένα αναντικατάστατο κεφάλαιο με πνευματική, πολιτιστική, κοινωνική και οικονομική αξία». Η ιδιαιτερότητα αγγίζει την οικονομική αξία επειδή στην ανάλυση επεξηγείται ότι «...μακριά από το να μετατραπεί σε πολυτέλεια, αυτού του είδους η κληρονομιά είναι οικονομικό αγαθό που μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να διασφαλίσει κοινωνικούς πόρους...». Στη Χάρτα αναφέρεται, στο σημείο 7, ότι η προάσπιση των αξιών της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς μπορεί να επιτευχθεί με την ολοκληρωμένη συντήρηση ή προστασία (integrated conservation). Η έννοια της ολοκληρωμένης προστασίας αποτυπώνεται για πρώτη φορά σε ευρωπαϊκό κείμενο και θα αποτελέσει τη διαχρονική θεωρητική προσέγγιση για σωστή και επιτυχημένη προστασία της αρχιτεκτονικής, αρχαιολογικής και εν γένει πολιτισμικής κληρονομιάς⁸. Η ολοκληρωμένη προστασία επε-

6. ΒΟΥΔΟΥΡΗ, ΣΤΡΑΤΗ 1999, 23. Γίνεται η διάκριση και αποδίδεται ερμηνευτικά (άρθρο 1) η έννοια του αρχαιολογικού αντικείμενου: «...τα ευρήματα και αντικείμενα ή κάθε άλλον ίχνος ανθρώπινης υπάρξεως, το οποίον μαρτυρεί δι' εποχάς και πολιτισμούς, διά τους οποίους ανασκαφαί ή ανακαλύψεις είναι η κυρία πηγή ή μία από τας κυρίας πηγάς της επιστημονικής πληροφορήσεως, θα θεωρούνται ως αρχαιολογικά αντικείμενα...». Η διατύπωση αυτή διευρύνει το πεδίο ερμηνείας του αρχαιολογικού αντικείμενου που από την υλική ιστορική μαρτυρία μεταβάλλεται σε στοιχείο με επιστημονική, εθνολογική, κοινωνική ή τεχνική αξία, καθώς αποδίδεται η σύνδεση του ως μαρτυρία εποχών και πολιτισμών.

7. CoE, Committee of Ministers, 1975α. Γνωστή και ως Διακήρυξη του Άμστερνταμ, βασίστηκε στο άρθρο 1 της Ευρωπαϊκής Πολιτιστικής Σύμβασης του 1954 για την ενίσχυση και προώθηση των εθνικών πολιτικών στην ευρωπαϊκή κοινή κληρονομιά.

8. CoE, 1976, (28,12). Το 1976 Η Επιτροπή Υπουργών προχωρά ένα ακόμα βήμα για να επεξηγήσει με ερμηνείες (definitions) και αρχές (principles) την έννοια της ολοκληρωμένης συντήρησης (προστασίας), με τη μορφή συστάσεων σε επίπεδο εθνικής, περιφερειακής πολιτιστικής πολιτικής. Το κείμενο της απόφασης είναι πλήρες και κλείνει με την προτροπή σε κάθε κράτος-μέλος για την απαραίτητη ενεργοποίηση της κοινής γνώμης από τα οπτικοακουστικά μέσα, τις εθελοντικές οργανώ-

ξηγείται στο σημείο 8 της Χάρτας και περιλαμβάνει τέσσερις βασικούς άξονες: α) τη νομική στήριξη, β) τη διοικητική στήριξη, γ) την οικονομική στήριξη, δ) την τεχνική στήριξη. Το Συμβούλιο της Ευρώπης κρίνει ότι η ολοκληρωμένη συντήρηση ή προστασία (τελικά θα επικρατήσει για τα ελληνικά δεδομένα ο όρος «ολοκληρωμένη προστασία») αποτελεί εργαλείο στρατηγικής σημασίας όχι μόνο για την προστασία αλλά και για την αναπτυξιακή διάσταση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς. Βέβαια, η έννοια για κάθε χώρα αποκτά διαφορετική ερμηνευτική και λειτουργική διάσταση και σίγουρα αποτελεί την τομή για νέα δεδομένα στα πολιτιστικά πράγματα. Με τη Διακήρυξη του Άμστερνταμ το 1975 (όπως καθιερώθηκε να αποκαλείται η «Χάρτα για την Ευρωπαϊκή Αρχιτεκτονική Κληρονομιά») και τις αποφάσεις (resolutions) και συστάσεις (recommendations) που ακολούθησαν, το Συμβούλιο της Ευρώπης μέχρι και το τέλος της δεκαετίας του 1970 προσπάθησε να ενεργοποιήσει το ενδιαφέρον των κρατών-μελών και να διαμορφώσει τις προϋποθέσεις για τη χάραξη πολιτικών με στόχο τη διαφύλαξη, την προστασία αλλά και την απαραίτητη διαχείριση της «κοινής» ευρωπαϊκής πολιτισμικής κληρονομιάς.

Το Συμβούλιο της Ευρώπης στη διάρκεια της δεκαετίας του 1980 και του 1990 προωθεί την υπογραφή δύο ακόμα ευρωπαϊκών συμβάσεων ενίσχυσης και κατοχύρωσης της διαχείρισης της ευρωπαϊκής πολιτισμικής κληρονομιάς:

Α. Την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την προστασία της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς του 1985, γνωστή ως Σύμβαση της Γρανάδας, που έχει επικυρώσει η Ελλάδα με το ν. 2039/1992). Στο προοίμιο της Σύμβασης αναγνωρίζεται ότι: «...η αρχιτεκτονική κληρονομιά αποτελεί μία αναντικατάστατη έκφραση του πλούτου και της ποικιλίας της πολιτιστικής κληρονομιάς της Ευρώπης, μια ανεκτίμητη μαρτυρία του παρελθόντος μας και ένα κοινό αγαθό για όλους του Ευρωπαίους...», «...τη σημασία που έχει η μετάδοση ενός συνόλου πολιτιστικών αναφορών στις μελλοντικές γενεές, η βελτίωση του τρόπου ζωής στην πόλη και στη ύπαιθρο και κατά συνέπεια η οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική ανάπτυξη των διαφόρων κρατών και περιοχών...».

Η Σύμβαση της Γρανάδας του 1985 θεσμοθετεί μέτρα για τη προστασία της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς. Η φροντίδα και η καταγραφή των μνημείων, των αρχιτεκτονικών συνόλων και τόπων που πρόκειται να προστατευθούν (άρθρο 2), καθώς και η υιοθέτηση συγκεκριμένων πολιτικών συντήρησης σε συνδυασμό με τον πολεοδομικό σχεδιασμό των πόλεων και τη συνεργασία σε επίπεδο αποφάσεων όλων των αρμόδιων φορέων (άρθρα 3-19) αποτελούν χαρακτηριστικά μέτρα του κειμένου. Η Σύμβαση αντανάκλα τις αρχές της ολοκληρωμένης προστασίας που διατύπωσε το Συμβούλιο δέκα χρόνια πριν με τη Διακήρυξη του Άμστερνταμ. Ιδιαίτερη σημασία έχουν οι αποφάσεις που πάρθηκαν στη δεύτερη συνεδρίαση των Υπουργών⁹

σεις και τους αρμόδιους πολιτιστικούς φορείς. Ο όρος integrated conservation περιλαμβάνει μέτρα για τη διαίω- νιση και ενσωμάτωση (integration) της αρχαιολογικής και αρχιτεκτονικής κληρονομιάς στην καθημερινή ζωή και τις ανάγκες της κοινωνίας. Η ολοκληρωμένη συντήρηση ως μέρος του ευρύτερου χωροταξικού και πολεοδομικού σχε- διασμού των περιοχών με μνημεία και αρχιτεκτονική κλη- ρονομιά μπορεί να οδηγήσει στην οικονομική και αναπτυξιακή αναζωογόνηση.

9. CoE, 1985b. Απόφαση 3. Στο ίδιο πλαίσιο με την από-

φαση αυτή αναφέρεται και η Σύσταση της Επιτροπής Υπουργών (Rec N.[86] 15), στην οποία επεξηγούνται τα οικονομικά οφέλη της προστασίας της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς με τη δημιουργία νέων επαγγελμάτων, τις ευκαιρίες για την επέκταση της εργασίας των νέων σε καινούριες τεχνικές, την αύξηση και ενίσχυση εξειδικευ- μένων ομάδων υπεύθυνων συντήρησης, την εκπαίδευση και τη συνολική οικονομική πρόοδο των περιοχών που θα αναπτύξουν αντίστοιχες δράσεις.

που ακολούθησε την υπογραφή της Σύμβασης. Στη συνεδρίαση αυτή διατυπώθηκε η θέση για τα οικονομικά οφέλη που θα αποφέρει η προστασία της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς με τρεις όψεις: α) τον τουρισμό, β) τη δημιουργία θέσεων απασχόλησης, γ) την οικονομική ανάκαμψη οικονομικά ασθενέστερων περιοχών, με πλούσια όμως αρχιτεκτονική κληρονομιά.

Β. Στις αρχές της δεκαετίας του 1990 υπογράφεται στη Μάλτα η «Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προστασία της Αρχαιολογικής Κληρονομιάς» (αναθεωρημένη), γνωστή και ως «Σύμβαση της Βαλέτας - 1992». Η Σύμβαση αντικατέστησε την προϋπάρχουσα του Λονδίνου (1969), της οποίας οι διατάξεις θεωρούνταν ξεπερασμένες από τις αλλαγές και τις ανάγκες που είχαν προκύψει στην αρχαιολογική επιστήμη. Σε διάστημα περισσότερο των είκοσι χρόνων νέες αρχαιολογικές τεχνικές έχουν ανακάλυψε και η αρχαιολογική κληρονομιά δεχόταν τις επιδράσεις από ανεξέλεγκτα αναπτυξιακά προγράμματα με καταστροφικές συνέπειες για την προστασία και τη διαφύλαξη του αρχαιολογικού πλούτου (προοίμιο). Με τη Σύμβαση της Βαλέτας οριοθετούνται επιγραμματικά:

1. Η προσέγγιση και η ερμηνεία της αρχαιολογικής κληρονομιάς με τη γενική φράση «*όλα τα κατάλοιπα και αντικείμενα ή οποιαδήποτε άλλα ίχνη της ανθρώπινης ύπαρξης από όλες τις εποχές*» (άρθρο 1 (σημείο 2)). Στην αρχαιολογική κληρονομιά περιλαμβάνονται κατασκευές, οικοδομήματα, αρχιτεκτονικά σύνολα, οργανωμένοι χώροι και τόποι, κινητά αντικείμενα, μνημεία πάσης φύσης μαζί με το πλαίσιο στο οποίο εντάσσονται, είτε αυτά βρίσκονται στη γη είτε μέσα στο νερό (σημείο 3).
2. Προτείνεται η θέσπιση πλαισίου για την προστασία της αρχαιολογικής κληρονομιάς, το οποίο θα περιλαμβάνει την τήρηση ευρετηρίου μνημείων καθώς και την κήρυξη προστατευομένων μνημείων και περιοχών (άρθρο 2). Επίσης, προτείνεται η δημιουργία αρχαιολογικών αποθηκών (σημείο 2) όπου θα διατηρούνται και θα διαφυλάσσονται οι υλικές μαρτυρίες του παρελθόντος, ώστε να μελετηθούν από τις επερχόμενες γενιές.
3. Στα σημεία 2 και 3 του άρθρου 3 επισημαίνεται ότι τα κράτη θα πρέπει να εφαρμόσουν τις αναγκαίες διαδικασίες για την έγκριση και επίβλεψη κάθε ανασκαφής ή και άλλης αρχαιολογικής δραστηριότητας, ώστε να παρεμποδίζεται κάθε παράνομη ανασκαφή ή αφαίρεση στοιχείων της αρχαιολογικής κληρονομιάς.
4. Επισημαίνεται η διαδικασία συντήρησης και επεξηγούνται οι λεπτομέρειες για την ολοκληρωμένη προστασία (*integrated conservation*), έννοια που μας έχει απασχολήσει από τη Διάκηρυξη του Άμστερνταμ, το 1975. Η ολοκληρωμένη προστασία αποδεικνύεται στη διάρκεια των είκοσι πλέον χρόνων ως η ενδεδειγμένη τεχνική για τη καλύτερη χρήση και αξιοποίηση αρχαιολογικής κληρονομιάς (άρθρα 4-5). Στο σημείο 2 του άρθρου 4 καταδεικνύεται η ανάγκη για συντήρηση (*conservation*), καθώς και η ανάγκη για διατήρηση (*maintenance*) της αρχαιολογικής κληρονομιάς επί τόπου, στο χώρο εύρεσης (*in situ*). Ο όρος *in situ*¹⁰ είναι ιδιαίτερα διαδεδομένος και αγαπητός στα ελληνικά αρχαιολογικά δεδομένα (γεωγραφικός χώρος με πληθώρα αρχαιολογικών μνημείων και ανασκαφών) τα τελευταία χρόνια και αποτελεί τη

10. Από πολύ νωρίς Διεθνείς Οργανισμοί και συμβουλευτικά τους όργανα διατυπώνουν την αρχή της *in situ* προστασίας: Unesco (1968) Recommendation concerning the Preservation of Cultural Property Endangered by the Public or Private Works [9] [22], Unesco

(1970) Σύμβαση για τα Ληπτέα Μέτρα για την Απαγόρευση της Παράνομης Εισαγωγής, Εξαγωγής και Μεταβίβασης της Κυριότητας των Πολιτιστικών Αγαθών [5, iv], ICOMOS (1990) Charter for the Protection and Management of the Archaeological Heritage [3] [6].

σύγχρονη αντίληψη προστασίας και διατήρησης των μνημείων στους αρχαιολογικούς χώρους ή στο άμεσο γύρω από αυτούς περιβάλλον.

5. Γίνεται αναφορά για την εξασφάλιση των απαραίτητων οικονομικών πόρων μέσα από τις κυβερνήσεις των χωρών σε εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο για την υποστήριξη της αρχαιολογικής έρευνας, την ενίσχυση της διασωστικής αρχαιολογίας (rescue archaeology) και την ανάληψη πρωτοβουλιών για θέσπιση προληπτικών μέτρων στο σχεδιασμό χωροταξικού και πολεοδομικού προγραμματισμού (άρθρο 6). Η Ελλάδα έχει επικυρώσει τη Σύμβαση με τον νόμο 3378/2005.

Η ανάλυση των παραπάνω δύο αξόνων μας οδηγεί στη συμπλήρωση του θεωρητικού υπόβαθρου της διαχείρισης της πολιτισμικής κληρονομιάς με τα εξής χρήσιμα συμπεράσματα:

- A. Η διαδικασία της υπερχειλίσης (spill-over) αναδεικνύεται ως πετυχημένη τεχνική προώθησης της ευρωπαϊκής οικονομίας και σε άλλους τομείς, όπως αυτή του τουρισμού-πολιτισμού, που μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1980 ήταν ανύπαρκτη στους σχεδιασμούς των επικεφαλής του ευρωπαϊκού εγχειρήματος. Ένας διεθνής οργανισμός, το Συμβούλιο της Ευρώπης καθώς και τα θεσμοθετημένα όργανα της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο) διαμορφώνουν βάσει του θεωρητικού μοντέλου του νεολεειτουργισμού νέες πολιτικές κατευθύνσεις με απώτερο σκοπό την ενθάρρυνση των λαών και την παραμονή τους στο ευρωπαϊκό εγχείρημα της ενιαίας αγοράς, αλλά και της «μακρινής πολιτικής ένωσης». Η θεσμοθέτηση και υλοποίηση οικονομικών δράσεων είναι το επιστέγασμα των θεωρητικών προσεγγίσεων και των πολιτικών αποφάσεων. Στην προσπάθεια αυτή καθιερώνονται τα ΚΠΣ για την ενίσχυση των οικονομικά ασθενέστερων οικονομιών και ενισχύονται μέσω αυτών αντίστοιχες πολιτιστικές δράσεις.
- B. Η προστασία της πολιτισμικής κληρονομιάς μέσα από τα κείμενα των ευρωπαϊκών συμβάσεων κατά το τελευταίο τέταρτο του 20ού αιώνα, καθώς και η ρητή αναφορά του δικαιώματος στον πολιτισμό ολοκληρώνουν την πολιτισμική ανησυχία της Ευρώπης. Στο τέλος του 20ού αιώνα στον ευρωπαϊκό χώρο η θεωρία με την πράξη συνθέτονται αρμονικά: η θεωρία σε επίπεδο θεσμικής κατοχύρωσης πρωτοβουλιών μέσα από κείμενα και αποφάσεις των αρμόδιων πολιτικών οργάνων της Ευρώπης και η πράξη σύμφωνα με τη διατύπωση του επιμέρους άρθρου¹¹ στη Συνθήκη του Άμστερνταμ για την ευρωπαϊκή ένωση, που παρέχει τη δυνατότητα ανάληψης περαιτέρω πολιτικών δράσεων στον πολιτιστικό τομέα (χρηματοδοτήσεις, ερευνητικά προγράμματα, διακρατικές συμφωνίες κ.λπ.).

11. Στα πέντε σημεία του άρθρου 151 της Συνθήκης του Άμστερνταμ (αναθεωρημένη) προβάλλονται όλες οι κατευθύνσεις που θα ακολουθήσει η Ευρωπαϊκή Ένωση στην πολιτική της στον πολιτιστικό τομέα. Συγκεκριμένα: α) ανάπτυξη των πολιτισμών των κρατών-μελών με διττή προσέγγιση, 1) σεβασμό στην εθνική και περιφερειακή πολυμορφία, 2) προβολή της κοινής πολιτιστικής κληρονομιάς · β) τετραμερή ενθάρρυνση της συνεργασίας μεταξύ των κρατών μελών με 1) βελτίωση της γνώσης και διάδοσης του πολιτισμού και της ιστορίας των ευρωπαϊκών λαών, 2) διατήρηση-προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς ευρωπαϊκής σημασίας, 3) μη εμπορικές πο-

λιτιστικές συναλλαγές, 4) καλλιτεχνική, λογοτεχνική δημιουργία μαζί με τον οπτικοακουστικό τομέα · γ) η Ευρωπαϊκή Ένωση μαζί με το Συμβούλιο της Ευρώπης ευνοούν τη συνεργασία στον πολιτιστικό τομέα με τρίτες χώρες · δ) Η Ευρωπαϊκή Ένωση, όταν αναλαμβάνει γενικά δράσεις, λαμβάνει υπόψη τις τις πολιτιστικές πτυχές κυρίως στο σεβασμό και στην προαγωγή της πολυμορφίας των πολιτισμών · ε) βάσει του άρθρου 189B (της συνθήκης) το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο εναρμονίζει τις δράσεις του σε συνεργασία με την Επιτροπή Περιφερειών και θεσπίζει δράσεις ενθάρρυνσης πολιτιστικού πε-
ροχομένου.

Οι ευρωπαϊκές αποφάσεις (όπως αποτυπώνονται στα κείμενα των συμβάσεων) προωθούν εν τέλει τη διαχείριση και προσδίδουν ένα πολύπλευρο χαρακτήρα στην έννοια και τη λειτουργία που αποκτά ο πολιτισμικός πλούτος σε ένα υπό συνεχή διαμόρφωση οικονομικό ευρωπαϊκό περιβάλλον. Μάλιστα, η πολιτισμική κληρονομιά στην περίπτωση αυτή καλείται να συμβάλει (ως μία ξεχωριστή παράμετρος) στην επιτυχή ολοκλήρωση του ευρωπαϊκού εγχειρήματος ενισχύοντας την κοινή ιστορική προέλευση των πολιτών της Ευρώπης.

Από τη μελέτη των κειμένων αντλούμε χρήσιμα στοιχεία τα οποία υπήρξαν προπομποί σε νομοθετικές πρωτοβουλίες για κάθε χώρα-μέλος ξεχωριστά. Στον τελευταίο αρχαιολογικό νόμο για την πολιτισμική κληρονομιά (ο γνωστός σε όλους νόμος 3028/2002) ο νομοθέτης διατυπώνει, εμφανώς επηρεασμένος από τις θέσεις των κειμένων των ευρωπαϊκών Συμβάσεων, τις θέσεις της ελληνικής πολιτείας για την προστασία και διαχείριση της πολιτισμικής κληρονομιάς της χώρας. Ενδεικτικές επισημάνσεις του νόμου για α) ισότιμη προστασία του συνόλου των πολιτιστικών αγαθών που εντοπίζονται στην ελληνική επικράτεια χωρίς να εξετάζεται η χρονολόγηση και η πολιτισμική τους προέλευση (άρθρα 1-2), β) πρόβλεψη για τη δημιουργία Εθνικού Αρχείου Μνημείων με όλες τις σύγχρονες προδιαγραφές (τεχνολογία, πληροφοριακά συστήματα, άρθρο 4), γ) προώθηση και ενίσχυση της ολοκληρωμένης προστασίας (integrated conservation) στην ελληνική πραγματικότητα, η οποία μπορεί να συνδυαστεί με ολοκληρωμένες αναπτυξιακές, χωροταξικές και περιβαλλοντικές πολιτικές (άρθρα 6-10), δ) διαφύλαξη των αρχαιολογικών αγαθών *in situ* (ακίνητων και κινητών) στον περιβάλλοντα χώρο όπου έγινε ο εντοπισμός τους (άρθρα 35-39), αποδεικνύουν την προσαρμογή της χώρας σε νέα δεδομένα και πρακτικές διαχείρισης της πολιτισμικής κληρονομιάς.

Κλείνοντας, οι παρεμβάσεις και τα έργα που ολοκληρώθηκαν στη χώρα μας με χρηματοδοτήσεις από τα Διαρθρωτικά Ταμεία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΤΠΑ, ΕΚΤ, Ταμείο Συνοχής κ.λπ.) καθιέρωσαν τη διαχείριση της πολιτισμικής κληρονομιάς ως ένα κεκτημένο που ανανέωσε την αρχαιολογική σκέψη ως προς το ρόλο και τη χρήση του πολύπαθου αρχαιολογικού υλικού, μεταδίδοντας τα μηνύματα του παρελθόντος στις γενιές του μέλλοντος.

Δρ ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΠΑΠΟΥΛΙΑΣ
Αρχαιολόγος με ειδίκευση
στη διαχείριση της πολιτισμικής κληρονομιάς
vatexni@hotmail.com

Βιβλιογραφία

- ΒΟΥΔΟΥΡΗ, Δ., Α. ΣΤΡΑΤΗ, 1999. *Η προστασία της Πολιτιστικής Κληρονομιάς σε Διεθνές και Ευρωπαϊκό Επίπεδο*, Ινστιτούτο Συνταγματικών Ερευνών, Κείμενα Δημοσίου Δικαίου, Αθήνα.
- Committee of Ministers. *European Charter of the Architectural Heritage*, Adopted by the Committee of Ministers on 26 September 1975 and proclaimed at the congress of the European Architectural Heritage, Amsterdam 21-25 of October, 1975.
- Committee of Ministers, Resolution (76) 28 concerning the adaption of laws and regulations to the requirement of integrated conservation of the architectural heritage. Adopted at the 256 meeting of Ministers Deputies 14 April 1976.
- Council of Europe:
- Resolution No. 1 on the implementation of the Convention for the Protection of the Architectural Heritage of Europe,
- Resolution No. 2 on the protection of the architectural heritage in socio-cultural life and as a factor in the quality of life,
- Resolution No. 3 on the economic impact of conservation policies,
- Resolution No. 4 on the physical conservation of the architectural heritage and the need to combat pollution,
- Resolution No. 5 on the future programmes of European co-operation to promote the historical heritage,
- Resolution No. 6 Second Conference of Ministers Responsible for the Architectural Heritage, Granada 3-4 October, Strasbourg: Council of Europe 1985.
- Εθνική Σχολή Δημόσιας Διοίκησης, 2006. *Κοινή Φάση Σπουδών, εκπαιδευτικό υλικό στο μάθημα: ΚΦ - Μ05 Ευρωπαϊκοί και Διεθνείς Θεσμοί και Οργανισμοί*, Αθήνα, ΙΗ' Εκπαιδευτική Σειρά.
- HAAS, E., 1958. *The Uniting of Europe. Political and Economic Forces*, Stanford University Press.
- HODDER, I., 1993. Changing configurations: the relationships between theory and practice, στο J. HUNTER, I. RALSTON, *Archaeological Resource Management in the UK: an Introduction*. Gloucestershire.
- LAYTON, R., P.J. UCKO, 1999. Introduction: gazing on the landscape and encountering the environment, *The Archaeology and Anthropology of Landscape: Sharing your Landscape*, London and New York.
- SHORE, C., 1996. Imagining the new Europe: identity and heritage in European Community discourse, στο P. GRAVES BROWN, S. JONES, C. GAMBLE, *Cultural Identity and Archaeology: the construction of European Communities*. London and New York.
- ΤΣΙΝΙΣΙΖΕΛΗΣ, Μ., 1999. Οι θεσμοί της Ευρωπαϊκής Ένωσης και η λειτουργία τους στο Ν. ΜΑΡΑΒΕΓΙΑΣ, Μ. ΤΣΙΝΙΣΙΖΕΛΗΣ, *Η ολοκλήρωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Θεσμικές Πολιτικές και οικονομικές Πτυχές*, Αθήνα.

Dr EVANGELOS PAPOULIAS

Archaeologist, Expert on Heritage Management
vatexni@hotmail.com

The effect of the decisions of the European Union institutions on shaping the cultural heritage management framework at European and National level

The analysis in this paper focuses on two main areas of study; firstly, cultural heritage management, as a result of the European Union taking a step beyond the fields of economics and culture. There will be a brief reference to the theory of “new functionalism” and even the technique of “diffusion” (spill-over), according to which the point of interest of the European Institutions has shifted to the cultural sector, a sector that can unite and bring together the peoples of Europe.

Secondly, this paper focuses on the text of the Treaties of the Council of Europe which formulate modern concepts in the field of cultural heritage management. These include a range of concepts, from the archaeological sites and excavations zones, as reflected in the European Convention for the Protection of Archaeological Heritage (London 1969), up to the “in situ” conservation and protection of monuments in the Valletta Convention (1992), whereby the intervention for “integrated management” of monuments, archaeological sites and, finally, cultural wealth was completed.

Finally, this study explores the presentation of the EU Treaty (article 151) which, in essence, safeguards the European culture and establishes the EU policy on culture. This treaty article opens the way for financing cultural activities and highlights the need for introducing the necessary funding tools to enhance and promote respective actions.

ΣΚΕΨΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗ ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΗ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Γιώργος Πάλλης

Τη μελέτη και τη δημοσίευση του αρχαιολογικού υλικού στην Ελλάδα πραγματοποιεί η επιστημονική κοινότητα των αρχαιολόγων από δύο κυρίως χώρους: α) την Αρχαιολογική Υπηρεσία του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού, που διαχειρίζεται σχεδόν όλα τα κινητά και ακίνητα μνημεία της χώρας, και β) τα πανεπιστημιακά ιδρύματα και τις ξένες αρχαιολογικές σχολές, στις οποίες έχουν παραχωρηθεί συγκεκριμένες θέσεις προς έρευνα. Παράλληλα, δραστηριοποιούνται ελεύθεροι ερευνητές, οι οποίοι συνδέονται με τους παραπάνω χώρους είτε ως συμβασιούχοι αρχαιολόγοι, είτε ως μεταπτυχιακοί και διδακτορικοί φοιτητές.

Για το θεσμικό πλαίσιο που ρυθμίζει τις διαδικασίες της πρόσβασης στο υλικό και τη δημοσίευσή του, όπως καθορίστηκε από τον τελευταίο αρχαιολογικό νόμο του 2002¹, έχει ήδη γίνει λόγος από προηγούμενους ομιλητές. Εννέα χρόνια μετά από τη δημοσίευση του νόμου, εκδόθηκε εγκύκλιος της Γενικής Γραμματέως Πολιτισμού Δρ Λίνας Μενδώνη², που είναι ιδιαίτερα καινοτόμος σε πολλές πτυχές του θέματος, καθώς μεταξύ άλλων προβλέπει τη χορήγηση άδειας μελέτης και δημοσίευσης ενός αντικειμένου σε περισσότερους από έναν ενδιαφερόμενους μελετητές, χωρίς δικαίωμα αποκλειστικότητας, και τη δυνατότητα μελέτης μνημείου στο οποίο εκτελέστηκαν εργασίες συντήρησης και αποκατάστασης, αφού παρέλθει πενταετία χωρίς οι υπεύθυνοι για αυτές να προβούν σε σχετικές δημοσιεύσεις. Ωστόσο, όπως είναι γνωστό, στην πράξη εξακολουθούν συχνά να τηρούνται πρακτικές και να υπερισχύουν αντιλήψεις αρκετά διαφορετικές από όσα ορίζουν οι νομοθετικές και διοικητικές ρυθμίσεις.

Ο κύριος όγκος του αρχαιολογικού υλικού βρίσκεται υπό τον έλεγχο της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας. Ωστόσο, οι περισσότεροι αρχαιολόγοι –υπάλληλοι της ίδιας της Υπηρεσίας, πανεπιστημιακοί, μέλη ξένων σχολών, ελεύθεροι ερευνητές– έχουν συναντήσει τουλάχιστον μία φορά δυσκολίες και απαγορεύσεις στην πρόσβαση σε αυτό το υλικό. Αιτήματα για παραχώρηση ευρημάτων παλαιών ανασκαφών για δημοσίευση ή έστω συγκριτική μελέτη απορρίπτονται, ναοί και τοιχογραφίες παραμένουν επί χρόνια απροσπέλαστοι, ακόμα και η παροχή απλής αρχαιολογικής πληροφόρησης βρίσκει κλειστές πόρτες. Η αντιμετώπιση αυτή δεν είναι ο κανόνας, συμβαίνει όμως πολύ συχνά, ακόμα και μετά από τις τελευταίες αλλαγές της νομοθεσίας. Δεν είναι τυχαίο ότι σημαντικά μνημεία της χώρας, όλων των εποχών, παραμένουν καθηλωμένα βιβλιογραφικά σε δημοσιεύσεις που μετρούν ηλικία πολλών δεκαετιών, κάποτε και αιώνα. Αν-

1. Νόμος 3028/2002 «Για την Προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς» (Φ.Ε.Κ. 153/Α' /28-6-2002). Για σχόλια και ερμηνείες βλ. Π. ΣΚΟΥΡΗΣ - Ε. ΤΡΟΥΒΑ, *Προστασία Αρχαιοτήτων*

και *Πολιτιστικής Κληρονομιάς: ο Ν. 3028/2002*, Αθήνα 2003.

2. Εγκύκλιος με Αρ. 4473/25-7-2011.

τίστοιχα ο αριθμός των σωστικών ανασκαφών που δεν έχουν δημοσιευθεί ποτέ είναι απροσδιόριστος –και εξίσου μεγάλη είναι η πρωτογενής αρχαιολογική πληροφορία που δεν έχει αξιοποιηθεί. Πρόκειται αναμφίβολα για μια εικόνα καθυστέρησης της αρχαιογνωστικής έρευνας, που επιβαρύνει πρώτα και κύρια τα ίδια τα μνημεία.

Η ευθύνη για αυτή την κατάσταση βρίσκεται στο άλλο, άγραφο «δίκαιο» της Υπηρεσίας περί τις αρχαιότητες, το οποίο λειτουργεί παράλληλα με το επίσημο και έρχεται σε αντίθεση με αυτό. Κύριο χαρακτηριστικό του είναι το πνεύμα της ιδιοκτησίας επί των αρχαίων, το οποίο καλλιεργείται επί μακρόν από μερίδα αρχαιολόγων του Υπουργείου Πολιτισμού. Προκαταρκτικά σημειώνεται πώς όσα θα αναφέρουμε στη συνέχεια δεν αφορούν τα μνημεία και τα αντικείμενα τα οποία προσωπικά εντοπίζει, καταγράφει ή ερευνά κανείς κατά τη διάρκεια της θητείας του, αλλά το ανεξάντλητο αρχαιολογικό απόθεμα των μνημείων εκείνων που είναι λιγότερο ή περισσότερο γνωστά αλλά δεν έχουν δημοσιευτεί ακόμη συστηματικά, και τον δυσθεώρητο όγκο των ευρημάτων εκατοντάδων παλαιών ανασκαφών και περισυλλογών που θησαυρίζονται σε μουσεία και αποθήκες.

Όπως όλοι γνωρίζουμε, όταν ένας αρχαιολόγος της Υπηρεσίας αναλαμβάνει την ευθύνη μιας περιοχής –και ιδίως όταν τοποθετείται στη θέση προϊσταμένου Εφορείας– προικοδοτείται ατύπως με όλα σχεδόν τα μνημεία της περιφέρειας στην οποία αποκτά αρμοδιότητες. Σύμφωνα με το άγραφο «δίκαιο», έχει πρακτικά τη δυνατότητα να επιλέξει όποια μνημεία θέλει και να τα διατηρήσει δεσμευμένα για όλη τη διάρκεια της θητείας του. Έχει επίσης τη δυνατότητα να απαγορεύσει την πρόσβαση σε τρίτους σε κινητά και ακίνητα μνημεία, για διάφορους λόγους. Οι δυνατότητες αυτές μπορεί να διατηρούνται ακόμα και όταν ένας αρχαιολόγος αποχωρεί από την Υπηρεσία, οπότε –ατύπως πάντα, αλλά ουσιαστικά– εξακολουθεί να ασκεί έλεγχο σε μνημεία και να εμποδίζει την πρόσβαση σε αυτά. Αν δε το επιθυμεί, μπορεί να μεταβιβάσει τα άγραφα αυτά δικαιώματα σε πρόσωπα της προτίμησής του ή στην επόμενη γενιά της οικογένειάς του.

Περιστατικά και καταστάσεις αυτού του τύπου είναι γνωστά σε όλους. Ως ένα χαρακτηριστικό δείγμα της ιδιοκτησιακής αντίληψης επί των αρχαίων υπενθυμίζουμε αυτό που συνέβη κατά την περίοδο της ενεργοποίησης των νέων Εφορειών του τελευταίου Οργανισμού του Υπουργείου Πολιτισμού: υπήρξαν περιπτώσεις όπου οι αρχαιολόγοι μιας παλαιάς Υπηρεσίας διάλεξαν και δέσμευσαν για δημοσίευση όλα τα μείζονος σημασίας και αρχαιολογικής αξίας μνημεία της περιοχής που επρόκειτο να παραδώσουν και άφησαν στη νέα Εφορεία μόνο τα «δευτερεύοντα». Το εντυπωσιακό είναι ότι οι αντιλήψεις αυτές εκτείνονται όχι μόνο σε αδημοσίευτο υλικό αλλά ακόμα και σε αντικείμενα που είναι γνωστά και δημοσιευμένα εδώ και πολλές δεκαετίες. Υπάρχουν περιστατικά όπου παρεμποδίζονται ακόμη και τα στοιχειώδη, όπως π.χ. η παραχώρηση μιας νέας φωτογραφίας αρχαίου δημοσιευμένου πριν από πολλά χρόνια, με ομιχλώδεις προφάσεις· είναι χαρακτηριστικό το αόριστο ρήμα «μελετάται» που προτάσσεται ως δικαιολογία σε υπηρεσιακά έγγραφα, χωρίς να διευκρινίζεται από ποιόν, από πότε και βάσει ποιας απόφασης³.

3. Σημειωτέον ότι η εγκύκλιος του 2011 προβλέπει ότι κάθε ενδιαφερόμενος έχει δικαίωμα φωτογράφισης, μελέτης και επαναδημοσίευσης ενός ήδη δημοσιευμέ-

νου αντικειμένου και οι αρμόδιοι οφείλουν να τον διευκολύνουν και να εξασφαλίζουν την πρόσβασή του σε αυτό, όπως και στο σχετικό υλικό τεκμηρίωσης.

Η κατάσταση αυτή θίγει όπως προαναφέραμε αρχαιολόγους όλων των θέσεων και ιδιοτήτων. Περισσότερο ευάλωτοι είναι όμως οι νέοι αρχαιολόγοι που βρίσκονται στην αφετηρία της επιστημονικής τους σταδιοδρομίας. Σε μια χώρα με αμέτρητο αρχαιολογικό πλούτο και άπειρα αδημοσίευτα μνημεία και αντικείμενα, είναι τουλάχιστον παράδοξο οι μεταπτυχιακοί φοιτητές αρχαιολογίας να δυσκολεύονται να έχουν πρόσβαση σε αρχαιολογικό υλικό για την εκπόνηση διπλωματικών εργασιών και διδακτορικών διατριβών. Και μάλιστα, να αντιμετωπίζονται κάποιες φορές με απαξίωση και εχθρότητα. Θα ανέμενε κανείς ότι η παλαιά διάσταση μεταξύ αρχαιολογικής υπηρεσίας και πανεπιστημίων έχει ξεχαστεί, ή τουλάχιστον δεν συνεχίζεται σε βάρος των νέων επιστημόνων.

Οι νέοι αρχαιολόγοι βρίσκονται σε ιδιαίτερα δυσμενή θέση και ως προς το θέμα των σωστικών ανασκαφών, στις οποίες ξεκινούν σχεδόν όλοι τα επαγγελματικά βήματά τους, όπως και των έργων αναστήλωσης και αποκατάστασης μνημείων όπου όλο και πιο συχνά απασχολούνται. Ειδικά η έρευνα οικοπέδων προς οικοδόμηση ή θέσεων όπου γίνονται μεγαλύτερα έργα διεξάγεται κατά κανόνα από νέους συμβασιούχους αρχαιολόγους, υπό τη διεύθυνση μονίμων υπαλλήλων της Υπηρεσίας. Κανείς δεν μπορεί να αρνηθεί ότι μία ανασκαφή ή ένα μνημείο το γνωρίζει καλύτερα ο αρχαιολόγος που βρίσκεται καθημερινά εκεί και τηρεί το ημερολόγιο, αυτός που αφουγκράζεται το χώρο και τα ευρήματα. Ωστόσο, οι συμβασιούχοι αρχαιολόγοι στερούνται συνήθως της δυνατότητας να δημοσιεύσουν ένα μέρος έστω των ευρημάτων τα οποία έφεραν στο φως και τεκμηρίωσαν.

Από την άλλη πλευρά ο αρχαιολόγος της Υπηρεσίας, υπό το αφόρητο βάρος της γραφειοκρατικής εργασίας, κινδυνεύει συχνά να αποκοπεί εντελώς από την επιστημονική έρευνα, μέρος της οποίας είναι οι σωστικές ανασκαφές και τα αναστηλωτικά έργα, για τα οποία μάλιστα φέρει και διοικητικές ευθύνες. Αυτό όμως δεν δικαιολογεί την εφ' όρου ζωής συγκέντρωση και δέσμευση από έναν αρχαιολόγο δεκάδων σωστικών ανασκαφών και μνημείων, τα οποία αντικείμενα δεν θα μπορέσει να δημοσιεύσει ποτέ ο ίδιος.

Τα όσα με συντομία εκτέθηκαν παραπάνω, όπως και τα σχετικά προβλήματα που πολλοί έχουμε αντιμετωπίσει ή πληροφορηθεί, δείχνουν ότι σε μερίδα της Υπηρεσίας εξακολουθούν να επικρατούν ιδιοκτησιακές αντιλήψεις επί των αρχαίων, μάλιστα ακόμα και μετά τις νομοθετικές αλλαγές που τυπικά έχουν τεθεί σε ισχύ από το 2002 και εξής. Οι Εφορείες και οι κεντρικές υπηρεσίες δεν ελέγχονται ούτε αντίστοιχα ασκούν έλεγχο για την εφαρμογή των διατάξεων⁴. Επαφίεται επομένως στους αρχαιολόγους που κατέχουν θέσεις ευθύνης σε τοπικό και κεντρικό επίπεδο να επιλέξουν ποια στάση θα ακολουθήσουν απέναντι στο θέμα της διάθεσης αρχαιολογικού υλικού για μελέτη και δημοσίευση.

Η διέξοδος από αυτή την κατάσταση δεν γίνεται καθώς φαίνεται να δοθεί μέσω μηχανισμών ελέγχου που δεν υπάρχουν. Ένα μέτρο που θα μπορούσε να θέσει τέρμα στις στρεβλές αυτές αντιλήψεις και τα προβλήματα που δημιουργούν είναι να υπάγονται σε διαδικασία τεκμηριωμένης χορήγησης άδειας για την παραχώρηση και δημοσίευση αρχαιολογικού υλικού όλοι

4. Αντιθέτως, η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία έχει προχωρήσει στην ανάκληση αδειών αποκλειστικής μελέτης και δημοσίευσης σε περιπτώσεις όπου κατα-

στρατηγούνται επί μακρόν οι προθεσμίες που προβλέπει η νομοθεσία (βλ. και την υπ' αρ. 1018/16-10-2012 εγκύκλιο της).

ανεξαιρέτως: οι μόνιμοι αρχαιολόγοι της Υπηρεσίας, από τους προϊσταμένους ως τους χαμηλόβαθμους καθώς και τους συνταξιοδοτηθέντες, οι εν ενεργεία και οι πρώην συμβασιούχοι αρχαιολόγοι, οι ερευνητές που απασχολούνται σε ιδιωτικούς φορείς, οι πανεπιστημιακοί, οι μεταπτυχιακοί και διδακτορικοί φοιτητές, οι ελεύθεροι ερευνητές. Εφόσον οι σχετικές άδειες αναρτώνταν και ενημερώνονταν διαδικτυακά σε έναν προσβάσιμο, επίσημο διαρκή κατάλογο των κινητών και ακινήτων μνημείων που τελούν υπό μελέτη και δημοσίευση, με τις σχετικές προθεσμίες, το μεγαλύτερο μέρος των μνημείων που παραμένουν απρόσιτα υπό διάφορες προφάσεις θα αποδεσμευόταν, προς όφελος των ίδιων των αρχαίων και της επιστημονικής κοινότητας. Ένα όργανο αυτού του είδους μπορεί χάρη στις νέες τεχνολογίες να δημιουργηθεί και να ενημερώνεται εύκολα από τις αρμόδιες κεντρικές και περιφερειακές υπηρεσίες. Η ταυτόχρονη δε συμβολή του στην ενίσχυση του επιστημονικού διαλόγου ανάμεσα στους ερευνητές είναι προφανής.

Ως προς το σύνθετο ζήτημα των σωστικών ανασκαφών και των έργων, μία ειλικρινής στάση θα ήταν να προβλεφθεί η συνδημοσίευση από τον αρχαιολόγο που διεξάγει την έρευνα και τηρεί το ημερολόγιο και εκείνον που έχει την υπηρεσιακή εποπτεία και τη διοικητική ευθύνη. Ή, το ελάχιστο, ο μόνιμος αρχαιολόγος να έχει τη συγκατάθεση του αρχαιολόγου που εργάστηκε στο πεδίο, πριν προχωρήσει στη δημοσίευση μιας σωστικής ανασκαφής της οποίας είχε την επίβλεψη και τη διοικητική ευθύνη.

Το δικαίωμα της ελεύθερης και ισότιμης πρόσβασης στο αρχαιολογικό υλικό, στο κοινό επιστημονικό αγαθό, είναι κάτι που δεν μπορεί να τεθεί σε καμία αμφισβήτηση. Η έννοια του ισότιμου πρέπει να ισχύει χωρίς εξαιρέσεις, από το υψηλόβαθμο στέλεχος της Υπηρεσίας και τον πανεπιστημιακό μέχρι το νέο πτυχιούχο που κάνει τα πρώτα του βήματα. Το αίτημα αυτό έχει καίρια σημασία για τη γνώση, άρα και την προστασία των μνημείων, είναι καθοριστικό για την ανάπτυξη και την προώθηση της επιστημονικής έρευνας και, σε τελική ανάλυση, αποτελεί ζήτημα ηθικό.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΠΑΛΛΗΣ

Λέκτορας Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας
gpallis@arch.uoa.gr

GEORGIOS PALLIS
Lecturer, Department of History and Archaeology
University of Athens
gpallis@arch.uoa.gr

Some thoughts on the publication of the archaeological material in Greece

The publication of archaeological material in Greece is defined by the Archaeological Law (L. 3028/2002, “*For the Protection of the Antiquities and the Cultural Heritage in general*”). A recent (2011) circular of the Secretary General of Culture gives a rather innovating interpretation of the Law, as far as it concerns the exclusive publication rights. However, there is also in use an unwritten “law” that puts obstacles or even overlooks these arrangements and a great number of objects and excavations remain inaccessible for decades. The most vulnerable among the archaeologists that search for material to study, are the younger ones, especially those who undergo rescue excavations without any rights on the material that they bring to light. The present paper puts forward some ideas to establish equal rights between all the members of the archaeological community

ΤΟ ΑΔΗΜΟΣΙΕΥΤΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΥΛΙΚΟ: ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ ΚΑΙ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Μελίνα Φιλήμονος-Τσοποτού

Έχουν περάσει ήδη αρκετές δεκαετίες από τότε που επισημάνθηκε το μεγάλο πρόβλημα του αδημοσίευτου αρχαιολογικού υλικού. Και από τότε επανέρχεται ως θέμα σε όλα τα συνέδρια και τις επιστημονικές συναντήσεις, χωρίς όμως να διαφαίνεται κάποια ελπίδα για την επίλυσή του.

Στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα η μεγάλη οικοδομική δραστηριότητα στα αστικά κέντρα οδήγησε σε έναν τεράστιο αριθμό σωστικών ανασκαφών, οι οποίες διενεργήθηκαν από τις Εφορείες Αρχαιοτήτων και είχαν ως αποτέλεσμα τη συσσώρευση πλήθους ευρημάτων στις αποθήκες. Την τελευταία 30ετία, η τουριστική «αξιοποίηση» της υπαίθρου, η εκτός σχεδίου δόμηση και η παραθεριστική κατοικία απείλησαν γνωστές αρχαιολογικές θέσεις, αποκάλυψαν νέες και επέκτειναν το σωστικό ανασκαφικό έργο έξω από τα αστικά κέντρα. Τέλος, οι σωστικές ανασκαφές γιγαντώθηκαν και έλαβαν χαρακτήρα δημόσιου έργου, στο πλαίσιο των μεγάλων τεχνικών έργων που εκτελούνται σε όλη την Ελλάδα κατά την τελευταία 20ετία. Οι Εφορείες Αρχαιοτήτων που έχουν την ευθύνη εποπτείας και εκτέλεσης αυτού του τεράστιου έργου, έχουν παράλληλα αναλάβει, στο πλαίσιο των χρηματοδοτούμενων ευρωπαϊκών προγραμμάτων –ασφαλώς τη μοναδική ευκαιρία απρόσκοπτης και γενναίας χρηματοδότησης προς όφελος των μνημείων– τη διενέργεια με αυτεπιστασία ενός μεγάλου αριθμού έργων αποκατάστασης και ανάδειξης γνωστών μνημείων και αρχαιολογικών χώρων αλλά και της αναβάθμισης ή δημιουργίας νέων Μουσείων. Έτσι οι προϊστάμενοι και οι αρχαιολόγοι που επιβλέπουν τα έργα, μαζί με το επαχθές, αλλά ωστόσο οικείο, διοικητικό και σωστικό έργο τους, οφείλουν πλέον να γνωρίζουν άριστα νομοθεσία, οικονομικά, λογιστική, διοίκηση ανθρώπινου δυναμικού, συντονισμό εργοταξίου, αντιμετώπιση κρίσεων, αλλά και άλλες ειδικότητες, τις οποίες δεν σπούδασαν αλλά καλούνται να εφαρμόσουν στην πράξη. Ο χαρακτήρας του αρχαιολογικού έργου έχει ριζικά διαφοροποιηθεί και έχει πλέον απίστευτες απαιτήσεις και ευθύνες, τις οποίες κάποιος που βρίσκεται εκτός της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, είναι αδύνατον να συλλάβει. Παραμένει όμως αρχαιολογικό και μόνον ένας αρχαιολόγος με επιστημονική γνώση του αντικειμένου μπορεί να φέρει σε πέρας με επιτυχία.

Αυτό είναι το υπηρεσιακό καθήκον των αρχαιολόγων, που αντιμετωπίζονται εδώ και αρκετές δεκαετίες ως απλοί δημόσιοι υπάλληλοι. Είναι δηλαδή η διάσωση, η προστασία και η ανάδειξη των αρχαιοτήτων.

Ωστόσο υπηρεσιακό, επιστημονικό αλλά και ηθικό καθήκον είναι και η μελέτη και δημοσίευση των αρχαίων. Οι επιστημονικές μελέτες αποτελούν άλλωστε το βασικό μετρήσιμο προσόν για την υπηρεσιακή εξέλιξη των αρχαιολόγων του ΥΠ.ΠΟ.Τ. Τι ειρωνεία, σε μια Υπηρεσία όπου, για να είσαι συνεπής, εργάζεσαι κατά κανόνα εκτός ωραρίου χωρίς υπερωριακή αποζημίωση, παραμένεις στάσιμος εάν δεν έχεις ολοκληρώσει τη διδακτορική σου διατριβή!

Το ζήτημα των δημοσιεύσεων έχει συζητηθεί πολύ. Στην Κύπρο μάλιστα οργανώθηκε το 1999 Διεθνές Συνέδριο για τις αδημοσίευτες ανασκαφές, στο οποίο συμμετείχαν και έλληνες αρχαιολόγοι. Στην τελική διακήρυξη του Συνεδρίου διατυπώθηκε το αίτημα προς όλες τις κυβερνήσεις να προσφέρουν τα μέσα και τις ανάλογες διευκολύνσεις προς τις Αρχαιολογικές Υπηρεσίες ώστε να δίνεται η δυνατότητα στους αρχαιολόγους να μελετούν και να δημοσιεύουν τα αποτελέσματα των ανασκαφών και των επιφανειακών ερευνών που έχουν διενεργήσει¹. Από προηγούμενα συνέδρια του Συλλόγου Ελλήνων Αρχαιολόγων σταχυολογώ προτάσεις για το ίδιο ζήτημα: να δημιουργηθεί ένα «Γραφείο προγραμματισμού και παρακολούθησης μελετών»², ή συντονιστικό επιστημονικό όργανο³, ή Επιστημονικό Διευθυντήριο⁴, να γίνουν ομαδικές δημοσιεύσεις με την εποπτεία του κεντρικού Υπουργείου⁵, να προβλεφθεί στο νέο Οργανισμό του ΥΠ.ΠΟ. η παροχή υλικών μέσων και χρόνου στον αρχαιολόγο⁶, να δοθεί «συγγραφικό» επίδομα⁷, να ενεργοποιηθούν τα Αρχαιολογικά Ινστιτούτα και να στελεχώνονται εκ περιτροπής από τους αρχαιολόγους των οικείων Εφορειών⁸, να διοργανώνονται Περιφερειακά Συνέδρια⁹, να αυξηθεί ο χρόνος επιδημίας και να δίνονται εκπαιδευτικές άδειες¹⁰ και άλλα πολλά.

Ο νόμος «Για την προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς» του 2002, στο άρθρο 39, ορίζει σαφώς τα χρονικά περιθώρια για τη δημοσίευση των συστηματικών και σωστικών ανασκαφών: για τη μεν σωστική ανασκαφή ο χρόνος που ο ανασκαφέας έχει αποκλειστικό δικαίωμα δημοσίευσης ορίζεται σε 6 χρόνια από την περάτωσή της, για δε τη συστηματική τα 5 χρόνια. Όσον αφορά στα ευρήματα, ο χρόνος ορίζεται από 2 έως 5 χρόνια. Ο μαζικιστικός Οργανισμός του ΥΠ.ΠΟ.Τ., ο οποίος τυπικά ισχύει από το 2003, διπλασίασε τον αριθμό των Αρχαιολογικών Ινστιτούτων, και όρισε ότι «η δραστηριότητά τους αφορά στη μελέτη και δημοσίευση υλικού περαιωθεισών ή μη ανασκαφών, για τη δημοσίευση του οποίου δεν υπάρχει δήλωση ενδιαφέροντος κατά τις διατάξεις του Ν. 3028/2002»¹¹. Ωστόσο, στην πράξη τίποτε από τα παραπάνω δεν έχει εφαρμοσθεί, ούτε οι ανασκαφές μελετώνται εντός των προθεσμιών που έχουν ορισθεί, ούτε τα Ινστιτούτα ασχολούνται αποκλειστικά με τη δημοσίευση του παλαιού υλικού. Αντιθέτως, κάθε Αρχαιολογικό Ινστιτούτο ακολουθεί διαφορετικό δρόμο, προτάσσοντας άλλες προτεραιότητες.

1. *Μέντωρ* 52 (1999), 111-112.
2. Από την Εκδοτική Ομάδα περιοδικού *ΗΡΟΣ*, Το αρχαιολογικό υλικό ως πνευματική ιδιοκτησία. Δέσμευση και δημοσίευση, στο *Έργο και λειτουργία μιας Υπηρεσίας για την προστασία των μνημείων σήμερα, Πρακτικά έκτακτου Συνεδρίου Συλλόγου Ελλήνων Αρχαιολόγων για τον Οργανισμό της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, Αθήνα, 9-13 Μαρτίου 1984*, Αθήνα 1987, 131-132 (στο εξής *Έκτακτο Συνέδριο ΣΕΑ 1984*).
3. Α. ΣΤΡΑΤΗ, Οι αρχαιολόγοι της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας και η επιστημονική έρευνα, στο *Το μέλλον του παρελθόντος μας. Ανιχνεύοντας τις προοπτικές της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας και της Ελληνικής Αρχαιολογίας, Πρακτικά 4ου Συνεδρίου Συλλόγου Ελλήνων Αρχαιολόγων, Αθήνα, 24-26 Νοεμβρίου 2000*, Αθήνα 2002, 309 (στο εξής *4ο Συνέδριο ΣΕΑ 2000*).
4. Γ. ΚΟΡΡΕΣ, Η ορθολογιστική αντιμετώπιση του προβλήματος για την επίτευξη των επιστημονικών υποχρεώσεων των Αρχαιολόγων, στο *4ο Συνέδριο ΣΕΑ 2000*, 305.
5. Από την ΑΙΚ. ΡΩΜΠΟΠΟΥΛΟΥ, στο *Έκτακτο Συνέδριο ΣΕΑ 1984*, 160.
6. Από την Π. ΠΑΠΑΓΓΕΛΗ, στο *Έκτακτο Συνέδριο ΣΕΑ 1984*, 147.
7. Βλ. σημ. 3.
8. Δ. ΑΘΑΝΑΣΟΥΛΗΣ - Ε. ΖΑΒΒΟΥ - Α. ΘΕΜΟΣ, Η παραγωγή έρευνας στην Αρχαιολογική Υπηρεσία και η δημοσιοποίησή της, στο *4ο Συνέδριο ΣΕΑ 2000*, 320.
9. *Ο.π.*, 322.
10. Από την Μ. ΜΑΡΘΑΡΗ, στο *Έκτακτο Συνέδριο ΣΕΑ 1984*, 156.
11. Άρθρο 50, παρ. 2.

Δυστυχώς, σήμερα απέχουμε πολύ από τη διαπίστωση ότι «ζούμε σε μια Ελλάδα πλούσια... που βρίσκεται μαζί με τα 30 πλουσιότερα κράτη του κόσμου»¹². Λείπουν και οι άνθρωποι και τα οικονομικά μέσα. Και μπορεί το προσωπικό της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας να έχει υπερδιπλασιασθεί αλλά η κατανομή του είναι σκανδαλωδώς άνιση. Για παράδειγμα, στην Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων της Δωδεκανήσου που γνωρίζω καλά, υπηρετούν σήμερα 8 μόνιμοι αρχαιολόγοι και 3 αορίστου χρόνου, ενώ το 1984 υπηρετούσαν 11 μόνιμοι αρχαιολόγοι και αρκετοί έκτακτοι. Μπορώ, λοιπόν, με βεβαιότητα να πω ότι στις περισσότερες περιφερειακές υπηρεσίες τα πράγματα είναι πολύ χειρότερα από ό,τι 20 χρόνια πριν, τότε υπήρχε τουλάχιστον μία τάξη αλλά και κάτι σημαντικότερο, υπήρχε ακόμη ελπίδα. Σήμερα, στην Ελλάδα του Μνημονίου, οι οργανικές θέσεις καταργήθηκαν, οι Υπηρεσίες συγχωνεύονται, μόνιμοι αρχαιολόγοι δεν διορίζονται και χρήματα δεν υπάρχουν. Επομένως δεν μπορούμε να παραμείνουμε στα ίδια ευχολόγια και να καλούμε το κράτος να μας παράσχει τα μέσα για να προχωρήσουμε σε δημοσιεύσεις. Γιατί το κράτος δεν μπορεί πλέον να παράσχει τίποτε, οι δε κανονιστικές πράξεις που εκδίδει παραμένουν κενό γράμμα εφόσον δεν υπάρχει η προσωπική στάση του καθένα και η αυτογνωσία, όπως καλώς είχε επισημάνει πριν από 28 χρόνια ο Γιάννης Τουράτσογλου¹³. Το μόνο θετικό που μπορεί να προκύψει από την οικονομική κρίση είναι η ύφεση της οικοδομικής δραστηριότητας και επομένως η μείωση των σωστικών ανασκαφών. Το δεύτερο, που θα πρέπει όλοι να επιδιώξουμε, είναι η ελαχιστοποίηση των συστηματικών ανασκαφών.

Και τώρα ας έρθουμε στο ζήτημα των δημοσιεύσεων. Φαντάζομαι ότι όλοι συμφωνούμε ότι ο αρχαιολόγος που διενήργησε την ανασκαφή, συστηματική ή σωστική, έχει πρωτίστως το επιστημονικό δικαίωμα και την υποχρέωση να τη μελετήσει και να τη δημοσιεύσει. Γιατί είναι ο μόνος που έχει την άμεση γνώση και την προσωπική εμπειρία. Την πρώτη, συνοπτική έκθεση της ανασκαφής, έτσι κι αλλιώς ο αρχαιολόγος οφείλει να την καταθέσει στην Εφορεία, προκειμένου να τεθεί υπ' όψιν του Αρχαιολογικού Συμβουλίου, Τοπικού ή Κεντρικού, για να χορηγηθεί στον ιδιοκτήτη η άδεια οικοδόμησης, ή για να προχωρήσει η διαδικασία απαλλοτρίωσης του ακινήτου. Αυτήν ακριβώς τη χρονική περίοδο, δηλ. αμέσως μετά την ολοκλήρωση της ανασκαφής, θεωρώ την ιδανικότερη για τη σύνταξη μιας κατά το δυνατόν ολοκληρωμένης συνοπτικής επιστημονικής έκθεσης, με παραπομπές αλλά και παρουσίαση των σημαντικότερων ευρημάτων, εφόσον φυσικά υπάρχει η δυνατότητα συντήρησής τους. Και αυτές οι εκθέσεις, ενυπόγραφες, με τις σχετικές φωτογραφίες, θα πρέπει να αναρτώνται άμεσα στην ιστοσελίδα του ΥΠ.ΠΟ.Τ. και να κατατίθενται για δημοσίευση στο ΑΔ. Σήμερα τέτοιου είδους εκθέσεις συντάσσονται για τις σωστικές ανασκαφές που είχαν γίνει πριν από 3 ή και 4 χρόνια, οπότε ήδη ο ανασκαφέας έχει αποστασιοποιηθεί από την ανασκαφή και πολλές φορές αναζητά τα ευρήματα, ακόμη ασυντήρητα, μέσα στις αποθήκες, όπου στο μεταξύ έχει συσσωρευθεί το υλικό των ανασκαφών των ενδιάμεσων ετών. Μόνον έτσι θα γίνει δυνατή η πρώτη επιστημονική παρουσίαση της ανασκαφής, συγχρόνως δε θα παρουσιαστεί το έργο των Εφορειών μέσα και από τα Χρονικά των περιοδικών των

12. Β. ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Οι αδημοσίευτες ανασκαφές, *Μέντωρ* 52 (1999), 107.

13. Γ. ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ, Δυνατότητες έρευνας στην Αρχαιολογική Υπηρεσία, στο *Έκτακτο Συνέδριο ΣΕΑ* 1984, 133-137.

ξένων αρχαιολογικών σχολών, που σήμερα βασίζονται εν πολλοίς σε δημοσιεύματα του ημερήσιου τύπου, μιας και η έκδοσή τους προηγείται κατά πολύ αυτής του Αρχαιολογικού Δελτίου. Η άμεση δημοσιοποίηση των αποτελεσμάτων του ανασκαφικού έργου σε κάθε περιοχή, με αναφορά στα σημαντικότερα ευρήματα, θα διευκολύνει και τους αρχαιολόγους εκτός υπηρεσίας να έρθουν σε επαφή με τον ανασκαφέα και να αντλήσουν επί πλέον πληροφορίες ή να διατυπώσουν τυχόν αιτήματα για τη μελέτη συγκεκριμένου υλικού.

Εδώ θα πρέπει να σημειωθεί ότι δεν είναι όλες οι σωστικές ανασκαφές αξιόλογες για να δημοσιευθούν αυτοτελώς. Οι περισσότερες από αυτές, τουλάχιστον στα αστικά κέντρα, αποτελούν μία επί πλέον ψηφίδα για το μεγάλο ψηφιδωτό που είναι η αποκατάσταση της εικόνας μιας αρχαίας πόλης ή νεκρόπολης. Και αυτήν την εικόνα μόνον ο φορέας που την ανασκάπτει συστηματικά επί δεκαετίες και έχει στη διάθεσή του το σύνολο των στοιχείων μπορεί να ανασυστήσει. Αυτός θα πρέπει να είναι και ο βασικός επιστημονικός στόχος σε κάθε Εφορεία, δηλ. οι συνθετικές μελέτες, με συγκεκριμένη κατεύθυνση, που απαιτούν φυσικά αλληλοπαραχώρηση υλικού, συνεργασίες και παραμερισμό προσωπικών φιλοδοξιών. Τις σωστικές ανασκαφές δεν τις επιλέγουμε και εφόσον αποκαλύψουμε τμήμα του ίδιου μνημείου που έχει ήδη ανασκάψει και μελετά ένας συνάδελφός μας, η επιστημονική δεοντολογία επιβάλλει να του παραχωρήσουμε το υλικό, άλλως το μνημείο θα παραμείνει αδημοσίευτο ή ελλιπώς δημοσιευμένο.

Αντίθετα, ανασκαφικά ευρήματα τα οποία μπορούν να μελετηθούν αυτοτελώς, τυχαία ευρήματα, αντικείμενα παραδόσεων ή παλαιά ευρήματα, χωρίς προέλευση, μπορούν άνετα να παραχωρούνται σε συναδέλφους εκτός Υπηρεσίας, εφόσον δεν εντάσσονται στο πλαίσιο μιας μελέτης που ήδη εκπονείται. Και αναφέρομαι και σε ευρήματα που πολλές φορές έχουν ευρέως δημοσιοποιηθεί, αποτελούν μοναδικά αντικείμενα τέχνης και υπάρχει απαίτηση για τη δημοσίευσή τους. Εξ άλλου τα περισσότερα αξιόλογα ευρήματα από κάθε περιοχή, πολλά από τα οποία είναι αδημοσίευτα, εκτίθενται πλέον στις προθήκες των νέων Μουσείων και εκθέσεων, επομένως δεν είναι κρυμμένα και μπορεί οποιοσδήποτε αρχαιολόγος να ζητήσει την άδεια να τα μελετήσει, εφόσον δεν αποτελούν αντικείμενο μελέτης από συνάδελφο.

Διαφορετική πιστεύω ότι θα πρέπει να είναι η αντιμετώπιση των συστηματικών ανασκαφών. Ο αρχαιολόγος που αιτείται και αναλαμβάνει τη διενέργεια μιας συστηματικής ανασκαφής γνωρίζει πολύ καλά τις δεσμεύσεις που απορρέουν από αυτήν την άδεια. Επομένως αναλαμβάνει και την υποχρέωση της δημοσίευσης των αποτελεσμάτων της μέσα στα χρονικά περιθώρια που του δίνει ο νόμος. Και επειδή οι άδειες αυτές εκδίδονται κατ' έτος από το ΥΠ.ΠΟ.Τ., η τυχόν καθυστέρηση στη δημοσίευση θα πρέπει να οδηγεί στην άρση της άδειας της ανασκαφής, τουλάχιστον μέχρι τη δημοσίευση των παλαιότερων περιόδων της. Αυτό θα οδηγήσει και στη μείωση του αριθμού των συστηματικών ανασκαφών, η επιλογή της θέσης για τη διενέργεια των οποίων γίνεται πολλές φορές με απολύτως προσωπικά κριτήρια των ανασκαφέων, και σε χώρους οι οποίοι ουδόλως κινδυνεύουν, αντίθετως τίθενται εν κινδύνω μετά την έναρξη της ανασκαφής και την αποκάλυψη των αρχαίων.

Παρά τις αντικειμενικές δυσκολίες για επιστημονική μελέτη στο πλαίσιο της υπαλληλικής απασχόλησης του αρχαιολόγου στο Υπουργείο Πολιτισμού, δεν θα πρέπει να ξεχνάμε ότι πρόκειται για τον μοναδικό δημοσιοϋπαλληλικό κλάδο, με τον απλό μισθό του ενιαίου μισθολογίου,

ο οποίος έχει να επιδείξει αξιόλογο επιστημονικό έργο με διεθνή αναγνώριση. Το υλικό όμως μας ξεπερνά. Γι' αυτό θα πρέπει να υπάρχει εκτίμηση των δυνατοτήτων μας και αυτογνωσία. Επιδίωξη συνεργασιών, εντός και εκτός υπηρεσίας, δημιουργία ομάδων εργασίας και σεβασμός στο δικαίωμα του άλλου να έχει πρόσβαση στο υλικό. Αλλά αυτός ο σεβασμός και η κατανόηση θα πρέπει να υπάρχουν αντίστοιχα και από την άλλη πλευρά. Όσοι κανονιστικοί νόμοι και να εκδοθούν, η προσωπική στάση του καθενός από μας καθορίζει τελικά τα πράγματα.

Τέλος, θα ήθελα να κάνω μία πρόταση. Επειδή δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις που αποτελέσματα επιφανειακών ερευνών ή ανασκαφών δημοσιεύονται σε περιοδικά ή άλλα έντυπα στα οποία δεν υπάρχει εύκολη πρόσβαση, ιδίως από τους συναδέλφους που υπηρετούν ή ζουν στην περιφέρεια, θα πρότεινα να αποστέλλονται σε μορφή PDF από τους συγγραφείς και να αναρτώνται στον ιστότοπο που θα πρέπει να δημιουργήσει επιτέλους η Ένωση Αρχαιολόγων. Ένα μέλος της θα αναλάβει το καθήκον της καταλογογράφησης και του χαρακτηρισμού των άρθρων, έτσι ώστε να δημιουργηθεί μία ηλεκτρονική βιβλιοθήκη, προσβάσιμη σε όλους.

Δρ ΜΕΛΙΝΑ ΦΙΛΗΜΟΝΟΣ-ΤΣΟΠΟΤΟΥ
 Επίτιμη Διευθύντρια
 Αρχαιοτήτων ΥΠ.Π.Ο.Τ.
 melinafilimonos@yahoo.gr

M. FILIMONOS-TSOPOTOU
Honorary Director of Antiquities
melinafilimonos@yahoo.gr

The unpublished archaeological material: excavations and finds

The issue of unpublished archaeological material, stacked in the warehouses of the Ephorates of Antiquities, is a recurring topic in congresses, meetings and in newspaper articles. It is always a matter of controversy among the archaeologists of the Ministry of Culture and those employed in Universities and other Institutions. The former are considered the “lucky” ones having the archaeological material at their disposal, and they are accused for binding and systematically concealing it. The second protest, invoking scientific ethics and open new excavations to secure material for publication.

Where does the responsibility lay, which are the factors that exacerbate the problem every year, who has the ethical, scientific and moral duty for the publication, are there any suggestions for the solution or at least the easing off of the problem?

**ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΑΙΓΑΙΑΚΗΣ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑΣ:
ΕΝΑΣ ΟΥΣΙΑΣΤΙΚΟΣ ΠΑΡΑΓΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΞΕΛΙΞΗ
ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ**

Μεταξία Τσιποπούλου

I. Εισαγωγή

Η ίδρυση, πριν 30 χρόνια, ενός μη κερδοσκοπικού ιδρύματος στη Νέα Υόρκη έμελλε να αλλάξει ριζικά την ελληνική αρχαιολογική έρευνα για την περίοδο από την Παλαιολιθική εποχή έως τον 8ο αιώνα π.Χ., με τρόπο πρωτοφανή σε παγκόσμιο επίπεδο. Το ίδρυμα αυτό είναι το Ινστιτούτο Αιγαιακής Προϊστορίας (Institute for Aegean Prehistory, συντομογραφικά INSTAP). Αποτέλεσε το όραμα ενός φωτισμένου, διορατικού, αλλά και εξαιρετικά γενναιόδωρου ανθρώπου, του Malcolm H. Wiener¹. Η σπάνια αυτή προσωπικότητα, ευεργέτης της αρχαιολογίας και όχι μόνον, έθεσε ένα μεγάλο χρηματικό ποσό στη διάθεση της προϊστορικής έρευνας και από τις δύο πλευρές του Αιγαίου, γεγονός που άλλαξε εντελώς την εικόνα της, τόσο ως προς τον τρόπο διεξαγωγής, όσον και για τα αποτελέσματα.

II. Το Ίδρυμα

Σήμερα το INSTAP είναι ένας πολύ μεγάλος μη κερδοσκοπικός αυτοχρηματοδοτούμενος Οργανισμός, με γραφεία στη Φιλαδέλφεια των ΗΠΑ, όπου και ο εκδοτικός οίκος, και ένα σημαντικότατο Κέντρο Μελέτης στην Παλαιά Άμμο Ιεράπετρας Κρήτης, με άρτιο εξοπλισμό για αρχαιολογικές έρευνες, τεκμηρίωση και πολλές αρχαιομετρικές εφαρμογές.

Δεν είναι γνωστό και ούτε είναι εύκολο να υπολογίσει κανείς πόσα χρήματα διαθέτει το INSTAP σε αρχαιολογικές έρευνες στην Ελλάδα, αλλά και στην Τουρκία, στην Κύπρο και στην Ιταλία, ούτε και τι ποσά δίδονται κάθε χρόνο σε Έλληνες αρχαιολόγους-ερευνητές για μελέτες και δημοσιεύσεις, ήδη από τη δεκαετία του 1980. Σε κάθε συνέδριο, κάθε διάλεξη και κάθε έντυπη δημοσίευση που αφορούν στην Εποχή του Χαλκού ή την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου ουσιαστικά όλοι οι συμμετέχοντες ευχαριστούν το Ίδρυμα για την ανεκτίμητη υποστήριξή του. Αξιο-

1. Ο Malcolm H. Wiener γεννήθηκε στην Κίνα το 1935. Σπούδασε Οικονομικά και Νομική στο Harvard. Υπηρέτησε στο Αμερικανικό Ναυτικό. Υπήρξε πολύ επιτυχημένος επιχειρηματίας. Ίδρυσε δύο μη κερδοσκοπικά ιδρύματα, το Ινστιτούτο Αιγαιακής Προϊστορίας (1982) και το Malcolm Hewitt Wiener Foundation (1984). Εκτός από πολλά άρθρα οικονομικού και νομικού περιεχομένου, ο Wiener έχει γράψει πλήθος επιστημονικών αρχαιολογικών μελετών, οι περισσότερες σχετικές με τη

μινωική χρονολογία. Έχει λάβει τμητικά διπλώματα από τα Πανεπιστήμια του Sheffield, του Tübingen, των Αθηνών, του Cincinnati, του University College London. Είναι μέλος πολλών επιστημονικών οργανισμών της Ευρώπης και της Αμερικής. Είναι μεγάλος φιλάνθρωπος και ευεργέτης πολλών Ιδρυμάτων, Πανεπιστημιακών και μη, όπως η Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών και το Αρχαιολογικό Ινστιτούτο της Αμερικής, και χρηματοδοτεί πανεπιστημιακές έδρες.

σημείωτο είναι πάντως ότι, με την πάροδο του χρόνου, αφενός τα ποσά αυξήθηκαν και αφετέρου, ήδη από 15ετίας, διατίθενται πλέον και μικρές επιδοτήσεις, για τη διενέργεια μικρής κλίμακας ερευνών, ακόμα και για τη συμμετοχή σε συνέδρια στο εξωτερικό.

Πολλές ελληνικές συστηματικές ανασκαφές, εξάλλου, ιδιαίτερα αυτές που διευθύνονται από υπαλλήλους της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, χρηματοδοτούνται αποκλειστικά ή σχεδόν αποκλειστικά από το INSTAP. Ιδιαίτερα μετά το 2000, όταν αποφασίστηκε ότι το ΥΠ.ΠΟ. δεν θα ενισχύει πλέον συστηματικές έρευνες αρχαιολόγων της Υπηρεσίας, ακόμα περισσότεροι έλληνες αρχαιολόγοι απευθύνθηκαν στο Ινστιτούτο. Είναι εύλογο, επομένως, να συμπεράνει κανείς ότι οι έρευνες αυτές πιθανότατα δεν θα είχαν διενεργηθεί, τόνοι δεδομένων δεν θα είχαν έρθει ποτέ στο φως και εκατοντάδες αρχαιολογικοί χώροι δεν θα είχαν ίσως διατηρηθεί. Αξίζει να σημειωθεί ότι έχουν γίνει μεγάλες προσπάθειες να υποστηριχθούν χώροι οι οποίοι κινδύνευαν και ήταν εξαιρετικά επείγον να αναδειχθεί η σημασία τους μέσω ανασκαφικών ή επιφανειακών ερευνών. Επιπλέον, από το Ινστιτούτο Αιγαιακής Προϊστορίας ενισχύονται σημαντικά ανασκαφές, επιφανειακές έρευνες και μελέτες ελληνικών πανεπιστημίων και άλλων ιδρυμάτων (π.χ. Αρχαιολογική Εταιρεία, Ακαδημία Αθηνών). Βασική αρχή της πολιτικής του Ιδρύματος είναι ότι γίνονται σεβαστές, με μεγάλη επιτυχία και εξαιρετικά διπλωματικό τρόπο, όλες οι λεπτές ισορροπίες, με μεγάλη ωφέλεια για την έρευνα.

Μια άλλη σημαντική παράμετρος της δραστηριότητας του INSTAP είναι η χρηματοδότηση ανασκαφών και ερευνών και στην ανατολική πλευρά του Αιγαίου, την τουρκική. Αυτό έχει προσφέρει μοναδική ευκαιρία για τη γνωριμία και τη συνεργασία αρχαιολόγων που εργάζονται σε όμοια ή συναφή υλικά, τα οποία η ιστορική τύχη έφερε έτσι ώστε στον 20ό αιώνα να έχουν ενταχθεί σε δύο διαφορετικά εθνικά κράτη. Τα τελευταία χρόνια, χάρη στο INSTAP, έχουν οργανωθεί και χρηματοδοτηθεί αρκετά συνέδρια και διαλέξεις, ενώ έχουν δοθεί και υποτροφίες στο πλαίσιο συνεργασίας μεταξύ ελλήνων και τούρκων αρχαιολόγων του Αιγαίου.

Η ετήσια διαδικασία αίτησης της χρηματοδότησης είναι απλή και δημοσιευμένη στον ιστότοπο του Ιδρύματος, και μάλιστα απλουστεύθηκε περισσότερο την τελευταία πενταετία, οπότε γίνεται πλέον on-line². Απαιτείται η συμπλήρωση τυποποιημένης αίτησης, πληροφορίες για την υποψήφια προς χρηματοδότηση έρευνα και βιογραφικά των νεότερων ερευνητών. Σε μερικές περιπτώσεις ζητούνται και συστατικές επιστολές. Επίσης πρέπει να δηλωθεί ότι ο αιτών έχει εξασφαλίσει όλες τις απαραίτητες άδειες από την αρμόδια Αρχαιολογική Υπηρεσία. Έμφαση δίδεται στην περιγραφή των μεθόδων έρευνας και στην υιοθέτηση διεθνών προτύπων. Εξάλλου οι διευθυντές κάθε έρευνας υπογράφουν σύμβαση ότι τόσο οι ίδιοι όσο και όλο το προσωπικό τους θα σέβονται τις διεθνείς συμβάσεις περί αρχαιοτήτων, τους ελληνικούς νόμους και τα ήθη των τοπικών κοινωνιών στο πλαίσιο των οποίων εργάζονται. Η καταληκτική ημερομηνία για τις αιτήσεις είναι η 1η Νοεμβρίου. Για τις συνεχιζόμενες χρηματοδοτήσεις, μαζί με την αίτηση κατατίθενται η αναφορά για τις δράσεις της προηγούμενης χρονιάς και ο οικονομικός απολογισμός. Στη συνέχεια οι αιτήσεις εξετάζονται από δεκαμελή επιτροπή ειδικών από διάφορες χώρες και οι επιδοτήσεις ανακοινώνονται στους αιτούντες προς το τέλος Φεβρουαρίου. Τα μέλη της επιτροπής δεν είναι γνωστά, πιθανότατα όμως ορίζονται ad hoc, βάσει της ειδικότητάς τους σε

2. www.aegeanprehistory.net

συγκεκριμένο τομέα ή περιοχή. Τα ονόματα των επιχορηγούμενων και το ύψος των χρηματοδοτήσεων δεν γνωστοποιούνται, αντίθετα από ό,τι συμβαίνει με άλλα ελληνικά και ξένα ιδρύματα που επιχορηγούν αρχαιολογικές έρευνες. Το μόνο «αντάλλαγμα», εξάλλου, που ζητεί το Ίδρυμα από τους επιδοτούμενους ερευνητές είναι η άμεση προώθηση των δημοσιεύσεων.

Η υποκειμενική άποψη της γράφουσας είναι ότι η δυναμική εμφάνιση του INSTAP στα ελληνικά πράγματα, γύρω στα μέσα της δεκαετίας του 1980, αντιμετωπίστηκε με κάποια σχετική δυσπιστία από τις αρχές του ΥΠ.ΠΟ., ίσως μέσα στο κλίμα του τότε έντονου και άκριτου αντιαμερικανισμού. Πολύ σύντομα όμως η δυσπιστία αυτή, αν πραγματικά υπήρξε, εξαφανίστηκε, καθώς από την αρχή της δεκαετίας του 1990 αυξήθηκαν σημαντικά τόσο ο αριθμός των επιδοτούμενων, όσον και τα διατιθέμενα ποσά. Αξίζει να αναφερθεί ότι στο πλαίσιο μιας προσεκτικά διαμορφωμένης διπλωματικής και ερευνητικής πολιτικής, οι χρηματοδοτήσεις του INSTAP διατίθενται με λίγο ως πολύ ισόρροπο τρόπο σε αυτούς που τις αιτούνται, από τη Θράκη μέχρι την Κρήτη, αν και δηλώνεται με σαφήνεια ότι προηγούνται οι υποχρεώσεις σε μακροχρόνιες συνεχιζόμενες ανασκαφές.

Διευθυντής του Ιδρύματος είναι ο Philip P. Betancourt³, προσωπικότητα διεθνούς επιστημονικού κύρους, ο οποίος διαθέτει τα κατάλληλα προσόντα για μια τόσο υπεύθυνη, για πολλούς λόγους, θέση, και ειλικρινά εκτιμά και σέβεται τους Έλληνες συναδέλφους. Το ελληνικό κράτος, Αρχαιολογική Υπηρεσία και Πανεπιστήμια, δέχθηκαν με χάρη τις χρηματοδοτήσεις του INSTAP, και πολύ γρήγορα τις ενσωμάτωσαν στις πάγιες πρακτικές τους, έτσι ώστε θεωρούνται πλέον λίγο ως πολύ δεδομένες. Το Ίδρυμα καθεαυτό δεν έχει λάβει πάντως καμία επίσημη διάκριση από την Ελληνική Πολιτεία. Με πρωτοβουλία του Κωστή Δαβάρα, όταν ήταν καθηγητής στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας, τόσο ο Malcolm Wiener όσο και ο Philip Betancourt τιμήθηκαν από το Πανεπιστήμιο Αθηνών και αναγορεύθηκαν επίτιμοι διδάκτορες.

III. Εκδόσεις. Επιχορήγηση συνεδρίων. Εργαστήρια Αρχαιομετρικών Μελετών. Υποτροφίες

Ο εκδοτικός οίκος του Ιδρύματος (INSTAP Academic Press)⁴, ιδρύθηκε το 2002 στη Philadelphia και έκτοτε έχει εκδόσει 33 μονογραφίες, ενώ υπάρχει και σεβαστή λίστα αναμονής. Σημερινή του Διευθύντρια είναι η Susan Ferrence. Εξάλλου το Ίδρυμα ενισχύει πολλά συνέδρια και εκδόσεις άλλων στην Ελλάδα, την Ευρώπη και την Αμερική. Επιπλέον, ο Malcolm Wiener έχει ιδρύσει και χρηματοδοτεί δύο εξειδικευμένα εργαστήρια αρχαιομετρικών εφαρμογών, αφενός στην Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα (Malcolm Wiener Laboratory for Archaeological Science)⁵ και αφετέρου το εργαστήριο δενδροχρονολόγησης στο Πανεπιστήμιο Cornell (the Malcolm and Carolyn Wiener Laboratory for Near Eastern and Aegean Dendrochronology)⁶, ενώ προσφέρει και αρκετές εξάμηνες και ετήσιες υποτροφίες σε νέους διδάκτορες.

3. Γεννήθηκε το 1936. Διδάσκει στο Πανεπιστήμιο Temple Αρχαιολογία και Ιστορία της Τέχνης, και στο Μεταπτυχιακό Τμήμα του Πανεπιστημίου της Philadelphia Τέχνη και Αρχαιολογία του Μεσογειακού Κόσμου. Είναι μέλος της Αμερικανικής Ακαδημίας Τεχνών και

Επιστημών από το 2007.

4. www.instappress.com

5. www.ascsa.edu.gr/index.php/wiener-laboratory/

6. <http://dendro.cornell.edu/>

IV. Το Κέντρο Μελέτης Ανατολικής Κρήτης

Όνειρο του Malcolm H. Wiener, από την εποχή της ίδρυσης του INSTAP, ήταν η οργάνωση ενός Κέντρου Μελέτης για την αποτελεσματικότερη και ευχερέστερη διεξαγωγή της έρευνας, αλλά και την ασφαλή αποθήκευση των ευρημάτων των αμερικανικών και ελληνο-αμερικανικών ανασκαφών στην Κρήτη. Οι αποθήκες των ελληνικών Μουσείων είχαν πλέον κορεσθεί και τα κτήρια τα οποία είχαν ενοικιασθεί από τις διάφορες αποστολές, με την επίβλεψη των Εφορειών και την άδεια του ΥΠ.ΠΟ., δεν ήταν πάντα κατάλληλα. Επίσης, τα μικρά, σχετικά πρόχειρα, εργαστήρια συντήρησης δεν ήταν επαρκή. Οι λύσεις αυτές ήταν αποσπασματικές, ενώ δεν έλειπαν και τριβές με τους φύλακες, κυρίως ως προς τα ωράρια των Μουσείων.

Η κατάσταση έχρηζε άμεσης και αποτελεσματικής αντιμετώπισης και το INSTAP ανέλαβε πρωτοβουλία. Η Κρήτη ήταν ο αδιαπραγμάτευτος χώρος και ο Malcolm H. Wiener προσπάθησε να εντοπίσει ένα ιστορικό διατηρητέο κτήριο, το οποίο θα μπορούσε να διαμορφωθεί κατάλληλα για το σκοπό αυτό. Τελικά, κτίσμα που να πληρούσε όλες τις προδιαγραφές δεν βρέθηκε και το σχέδιο τροποποιήθηκε. Επιλέχθηκε να οικοδομηθεί εξαρχής ένα κτήριο και να εξοπλισθεί κατάλληλα, απόφαση που μακροπρόθεσμα αποδείχθηκε εξαιρετικά επιτυχής.

Για την επιλογή της θέσης, σε λόφο στο δυτικό άκρο του χωριού Παχειά Άμμος Ιεράπετρας, έπαιξε ρόλο η μακρόχρονη παρουσία αμερικανών αρχαιολόγων στην Ανατολική Κρήτη, και ιδιαίτερα στην περιοχή του κόλπου του Μιραμπέλου και τον Ισθμό της Ιεράπετρας. Ήδη από την αρχή του 20ού αιώνα, η πρωτοπόρος Harriett Boyd και οι συνεργάτες της Richard Seager και Edith Hall ανέσκαψαν μια σειρά θέσεων στην περιοχή, εμβληματικών έκτοτε για την κρητική αρχαιολογία, το Καβούσι, τα Γουρνιά, την Παχειά Άμμο, το Μόγλο, την Ψείρα και το Βρόκαστρο. Από τα μέσα της δεκαετίας του 1980, με την υποστήριξη του Εφόρου της ΚΔ' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων Κωστή Δαβάρρα, αμερικανικές ή ελληνοαμερικανικές αποστολές επέστρεψαν σε όλες σχεδόν αυτές τις θέσεις και συνέχισαν τις έρευνες, ενώ παράλληλα ξεκίνησαν να ερευνώνται και νέες θέσεις.

Με την ουσιαστική βοήθεια και τον ενθουσιασμό του τότε διευθυντή της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών William Coulson, συνδιευθυντή των ανασκαφών Καβουσιού και Χαλασμένου, βρέθηκε το κτήριο, έγιναν τα σχέδια από τον αρχιτέκτονα της Σχολής Παναγιώτη Ζαργάνη και ξεκίνησαν οι εργασίες, μετά τις απαραίτητες άδειες από το ΥΠ.ΠΟ. Το κτήριο είναι επιβλητικό, εκτός από λειτουργικό, και στο πλαίσιο μιας post modern αρχιτεκτονικής αντίληψης, ίσως και με κάποια αίσθηση χιούμορ, μοιάζει αρκετά με τις αναπαραστάσεις των μινωικών ανακτόρων. Τα εγκαίνια έγιναν το 1997.

Το «Κέντρο», όπως επικράτησε πλέον να λέγεται, έχει αλλάξει τον τρόπο έρευνας και αποτελεί ένα πραγματικό παράδεισο για πάρα πολλές αρχαιολογικές αποστολές, οι οποίες είτε χρησιμοποιούν τους χώρους του, είτε επικουρούνται από τη μετακινούμενη ομάδα του, αποτελούμενη από σχεδιαστή, φωτογράφο, συντηρητές, ομάδα πετρογραφίας και ομάδα τοπογράφησης GIS. Οι υπηρεσίες που προσφέρει το Κέντρο Μελέτης σε πολλές ξένες και ελληνικές ερευνητικές ομάδες είναι: εργαστήριο συντήρησης, εργαστήριο πετρογραφίας, φωτογραφικό εργαστήριο με επαγγελματία φωτογράφο και όλον τον εξοπλισμό για αεροφωτογραφίες, σχεδιαστήριο με καλλιτέχνη

σχεδιαστή και κατά καιρούς διάφορους βοηθούς, ειδικούς χώρους για πλύσιμο και άπλωμα της κεραμικής, άνετους, φωτεινούς και κλιματιζόμενους χώρους μελέτης των ευρημάτων, αποθήκες –τμήμα των οποίων έχει ελεγχόμενες συνθήκες θερμοκρασίας και υγρασίας για ευπαθή ευρήματα–, δωμάτιο υπολογιστών με αρκετές θέσεις εργασίας, εκτυπωτές και σαρωτές, αλλά και μια συνεχώς εμπλουτιζόμενη βιβλιοθήκη, μάλλον επαρκή για τις κρητικές σπουδές. Έχει εξάλλου δημιουργηθεί βάση δεδομένων για την παρακολούθηση της αποθήκης, αλλά και της τεκμηρίωσης που αρχειοθετείται (ημερολόγια, σχέδια, αρνητικά, καθώς και ηλεκτρονικά μέσα αποθήκευσης δεδομένων). Τα τελευταία χρόνια, εξάλλου, προχωρεί εντατικά η ψηφιοποίηση των παλαιότερων συμβατικών μέσων τεκμηρίωσης των ανασκαφικών δεδομένων, τα οποία έχουν πλέον φθάσει σε ιδιαίτερα υψηλούς αριθμούς και όγκο⁷.

Το Κέντρο Μελέτης Ανατολικής Κρήτης προσφέρει χαμηλής αλλά και υψηλής τεχνολογίας εξοπλισμό στη διάθεση της αρχαιολογικής έρευνας. Στην πρώτη κατηγορία ανήκει ο εξοπλισμός για την επίπλευση, ενώ η δεύτερη περιλαμβάνει εξειδικευμένα όργανα και μηχανήματα για πετρογραφική ανάλυση της κεραμικής, φασματοσκοπία πλάσματος επαγόμενου από λέιζερ (LIBS), που χρησιμοποιείται για μη καταστροφική εξέταση μεταλλικών αντικειμένων και γίνεται με το φορητό όργανο LMNTI, σχεδιασμένο και κατασκευασμένο από το Ίδρυμα Τεχνολογίας και Έρευνας του Ηρακλείου, αναλύσεις με XRF φασματοσκοπία για την ποιοτική και την ποσοτική στοιχειακή ανάλυση μεταλλικών, περιβαλλοντικών, γεωλογικών, βιολογικών, βιομηχανικών και άλλων δειγμάτων, αλλά και εξοπλισμό για αναλύσεις οργανικών καταλοίπων.

Επίσης, για τις επιφανειακές έρευνες και τις αποτυπώσεις αρχαιολογικών χώρων διατίθεται σύστημα EDM για την καταγραφή συντεταγμένων και υψομέτρων, το οποίο μπορεί επίσης να παραγάγει χάρτες και μοντέλα κτισμάτων. Προ πενταετίας, συγκεντρώθηκαν χρήματα στην Ελλάδα και την Αμερική και δημιουργήθηκε ένας αρχειακός χώρος στο Κέντρο, με ελεγχόμενες συνθήκες θερμοκρασίας και υγρασίας, όπου κατατίθενται παλαιά ημερολόγια, σχέδια, φωτογραφίες κ.λπ. από διάφορες ερευνητικές αποστολές.

Κάθε καλοκαίρι οργανώνεται στην ευρύχωρη κεντρική αυλή του Κέντρου Μελέτης ενδιαφέρουσα σειρά διαλέξεων από έλληνες και ξένους ερευνητές, με πολυπληθέστατο κοινό, από όλη την Κρήτη.

Από το 1998 και εξής εκδίδεται τρεις φορές το χρόνο το μικρό περιοδικό *KENTRO*, με τα νέα του Κέντρου Μελέτης και ενημερωτικά άρθρα συνεργατών σχετικά με τις διάφορες αποστολές και έρευνες. Έχουν εκδοθεί μέχρι σήμερα 15 τόμοι, προσιτοί και on-line, σε μορφή PDF. Για την ενίσχυση των δράσεων υπάρχει ο Σύλλογος Φίλων του Κέντρου Μελέτης Ανατολικής Κρήτης στη Philadelphia των Ηνωμένων Πολιτειών, ο οποίος διοργανώνει διαλέξεις εκεί και συγκεντρώνει δωρεές για υποτροφίες.

7. Για παράδειγμα, έχει υπολογισθεί ότι μια ανασκαφική περίοδος δημιουργεί ηλεκτρονικά δεδομένα όγκου τουλάχιστον 100 gigabites, ενώ στα 10 χρόνια λειτουργίας

του φωτογραφικού εργαστηρίου τα δεδομένα υπερβαίνουν τα δύο terrabytes.

Το Κέντρο Μελέτης Ανατολικής Κρήτης έχει δικό του διοικητικό συμβούλιο, αποτελούμενο από (ξένους) διευθυντές ανασκαφών που επιδοτεί το INSTAP, το οποίο συνεδριάζει δύο φορές το χρόνο, το χειμώνα στη διάρκεια των εργασιών του Συνεδρίου του Αμερικανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου και το καλοκαίρι στο Κέντρο⁸. Υπάρχει μια σχετικά χαλαρή σχέση εποπτείας με την Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών και οπωσδήποτε άριστη σχέση με τις Εφορείες Αρχαιοτήτων της Κρήτης, που είναι υπεύθυνες για τη σωστή λειτουργία του και τις εκδόσεις των σχετικών αδειών.

Το μόνιμο προσωπικό του Κέντρου είναι ολιγομελές⁹. Διευθυντής είναι ο Thomas M. Brogan, ο οποίος αποδείχθηκε το κατάλληλο άτομο στην κατάλληλη θέση. Ο Tom, νέος μεταπτυχιακός φοιτητής στην δεκαετία του 1990, ήταν η ευτυχής προσωπική επιλογή του τότε Διευθυντή της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών William D. E. Coulson, για να εποπτεύει επί τόπου τις οικοδομικές εργασίες ανέγερσης του Κέντρου. Έδειξε αμέσως τις διοικητικές, αλλά και επικοινωνιακές του ικανότητες, όχι μόνον ως προς τους έλληνες συναδέλφους, αλλά και ως προς την τοπική κοινωνία.

Σε πρόσφατο άρθρο του ο Διευθυντής του Κέντρου πραγματοποίησε απολογισμό των 15 χρόνων λειτουργίας δίδοντας όλα τα σχετικά αριθμητικά και ποιοτικά στοιχεία¹⁰. Το 1997, έτος ίδρυσης του Κέντρου Μελέτης, υποστηρίχθηκαν τέσσερις επιφανειακές έρευνες και τέσσερις ανασκαφές της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών, οι δύο σε συνεργασίες με μέλη της Ελληνικής Αρχαιολογικής Υπηρεσίας (Μόχλος, Χαλασμένος). Το 2011 εξυπηρετήθηκαν πέντε ακόμα ανασκαφές της ΑΣΚΣΑ, ενώ βοηθήθηκαν με το προσωπικό και τις εγκαταστάσεις αρχαιολόγοι της ΚΔ' ΕΠΚΑ, Ξένων Σχολών και Ελληνικών Πανεπιστημίων. Η ομάδα υποστηρίζει δημοσιεύσεων, εξάλλου, βοήθησε την ευρύτερη επιστημονική κοινότητα στην Κρήτη, την κυρίως Ελλάδα, τα νησιά του Αιγαίου, την Κύπρο και την Τουρκία. Το 2010 δέκα συνεργάτες του Κέντρου Μελέτης και δέκα ακόμα υπάλληλοι μερικής απασχόλησης εργάστηκαν σε 40 ερευνητικά προγράμματα¹¹. Τα έτη 2010 και 2011 το εργαστήριο συντήρησης W.D.E. Coulson συντήρησε περισσότερα από 2.500 ευρήματα, κεραμικά, λίθινα, γυάλινα, μέταλλα και οστά. Εξάλλου, το εργαστήριο πετρογραφίας W.A. McDonald δημιούργησε 1.100 λεπτές τομές, ο καλλιτέχνης σχεδιαστής σχεδίασε περισσότερα από 3.000 αντικείμενα, η ομάδα γεωφυσικής επισκόπησης με ραντάρ πραγματοποίησε 12 επιφανειακές έρευνες, ενώ ο φωτογράφος προχώρησε σε 18.500 ψηφιακές λήψεις.

8. Στο διοικητικό συμβούλιο μετέχουν σήμερα η Kellee Barnard, ο Philip P. Betancourt, ο Thomas M. Brogan, ο εκάστοτε Διευθυντής της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών ex officio, η Leslie P. Day, η Susan Ferrence, ο Διευθυντής του Εργαστηρίου Αρχαιομετρίας Wiener της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών ex officio, η Geraldine C. Gesell, ο Donald C. Haggis, η Jennifer Moody, η Margaret S. Mook, ο James D. Muhly, η Elizabeth Shank, ο Jeffery Soles, ο Thomas Strasser και ο L. Vance Watrous.

9. Αποτελείται από τους Thomas M. Brogan, Διευθυντή, Eleanor J. Huffman, Υποδιευθύντρια, Στεφάνια Χλου-

βεράκη, επικεφαλής του εργαστηρίου συντήρησης, Kathy Hall, συντηρήτρια, Χρόνη Παπανικολόπουλο, φωτογράφο, Douglas Faulman, καλλιτέχνη σχεδιαστή, Ελένη Νοδάρου, υπεύθυνη του Εργαστηρίου Πετρογραφίας, Μανόλη Σολιδάκη, εργάτη και Μαρία Κοϊνάκη, καθαρίστρια.

10. T. BROGAN, The Evolution of an Archaeological Research Center on Crete, *Kentro*, τ. 14, Φθινόπωρο 2011, 1-3.

11. Για περισσότερα στοιχεία βλ. τον ιστότοπο του Κέντρου Μελέτης www.instapstudycenter.net.

Σημαντικό επίσης είναι ότι, τα τελευταία χρόνια, υπό τη διεύθυνση της Στεφανίας Χλουβεράκη, το Κέντρο Μελέτης έχει στενή συνεργασία με τη Διεύθυνση Συντήρησης και το Κέντρο Λίθου της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, και έχει προχωρήσει στη δημιουργία πρωτοκόλλων και πρωτοποριακών πρακτικών στη χρήση συγκεκριμένων κονιαμάτων για τη στερέωση αρχιτεκτονικών λειψάνων, κυρίως σε χώρους της Ανατολικής Κρήτης (Αζωριάς, Γουρνιά, Μόχλος, Ψείρα, Πετράς, Παπαδιόκαμπος και Μύρτος). Οι εργασίες αυτές δίνουν την ευκαιρία απόκτησης πολύτιμης πρακτικής εξάσκησης και εμπειρίας σε συντηρητές, κυρίως Έλληνες αποφοίτους ΤΕΙ, αλλά και επίσης σε ξένους, από την Ευρώπη και την Αμερική.

Όλα αυτά τα σημαντικά και πολύτιμα δεν θα είχαν επιτευχθεί αν το Κέντρο Μελέτης δεν είχε εξασφαλίσει την αμέριστη υποστήριξη και της τοπικής κοινωνίας, παράλληλα με αυτήν της επιστημονικής κοινότητας. Στο πλαίσιο αυτό προσφέρονται ξεναγήσεις, όχι μόνον σε πολλές ομάδες φοιτητών ελληνικών και ξένων πανεπιστημίων, αλλά και σε όλα τα σχολεία πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης της αρκετά εκτεταμένης περιοχής του Δήμου Ιεράπετρας. Επίσης πραγματοποιούνται και εκπαιδευτικά προγράμματα για μαθητές δημοτικών σχολείων. Αντίστοιχες είναι δράσεις όπως η συμμετοχή σε ανάδειξη αρχαιολογικών χώρων της Ανατολικής Κρήτης, η τοποθέτηση πινακίδων και η διάνοιξη μονοπατιών πρόσβασης¹².

Η συμβολή επίσης του Κέντρου αλλά και των πολλών επιστημονικών ομάδων που υποστηρίζει, ακόμα και των μεμονωμένων μελετητών, στην τόνωση της τοπικής οικονομίας είναι άλλη μια καθόλου ευκαταφρόνητη οικονομική και όχι μόνον παράμετρος. Η Παχειά Άμμος δεν αποτελεί τουριστικό προορισμό και η τοπική οικονομία, κυρίως ψαράδες και αγρότες, έχει ενισχυθεί σημαντικά από την παρουσία του Κέντρου αλλά και όλων των αποστολών, ιδιαίτερα, αλλά όχι αποκλειστικά, τους καλοκαιρινούς μήνες. Συνολικά τα μέλη των αποστολών υπερβαίνουν συνήθως τα 100 για τουλάχιστον ένα τρίμηνο το χρόνο. Η σημαντική αυτή οικονομική παράμετρος, πάντως, δεν θα έφθανε για να εξασφαλίσει τις καλές σχέσεις με τους ντόπιους. Το Κέντρο είναι πραγματικά αγαπητό από τους κατοίκους της περιοχής γιατί έχει ουσιαστικά επενδύσει στις σχέσεις με την τοπική κοινωνία. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ότι οργανώνονται με πολλές ευκαιρίες γλέντια στο Κέντρο με τη συμμετοχή και των ντόπιων, όπως στο καζάνι της ρακής, καθώς και με την ευκαιρία γάμων αρχαιολόγων και διαλέξεων. Το ποτό ρέει άφθονο, οι μεζέδες είναι θαυμάσιοι, συχνά υπάρχει και ζωντανή μουσική. Όποιος ξέρει έστω και λίγο την Κρήτη καταλαβαίνει τι σημαίνουν όλα αυτά για τη σύσφιξη των σχέσεων της τοπικής κοινωνίας με τους αλλοδαπούς και μη αρχαιολόγους. Από τη γενικότερη πολιτική «ανοικτών θυρών» του Κέντρου Μελέτης θα είχαν να παραδειγματιστούν αρκετοί υπάλληλοι της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας.

Δεν αποτελεί υπερβολή να υποστηριχθεί ότι σε καμία άλλη χώρα του κόσμου δεν υπάρχει αντίστοιχη περίπτωση ξένου Ιδρύματος το οποίο να έχει παρέμβει και αλλάξει τόσο ριζικά τα δεδομένα σε ένα συγκεκριμένο τομέα της έρευνας. Ίσως στο άμεσο μέλλον, αν συνεχίσει να επιδεινώνεται η οικονομική κρίση, να υποστούν συρρίκνωση και οι επενδύσεις του Ιδρύματος και

12. Βλ. και T. M. BROGAN, E. HUFFMAN, Recent efforts by the INSTAP Study Center for East Crete to Build New Paths for Public Access to heritage Content, στο M. Tsi-

POPOULOU (επιμ.), *Digital Heritage in the New Knowledge Environment: Shared spaces and open paths to cultural content*, Athens 2008.

κατά συνέπεια η δυνατότητά του να υποστηρίζει οικονομικά ερευνητικά προγράμματα και ερευνητές. Ίσως ακόμα να αναπτυχθούν νέοι τρόποι και μέθοδοι χρηματοδότησης αρχαιολογικών ερευνών από ιδιωτικά κεφάλαια. Ποιος μπορεί εξάλλου να προβλέψει τι είδους πολιτική θα εφαρμοστεί για την έρευνα και την προστασία των μνημείων το ελληνικό κράτος στο άμεσο ή το μεσοπρόθεσμο μέλλον, ή τι είδους προσωπικότητες θα έχουν την εξουσία λήψης αποφάσεων, ακόμα ποιο ακριβώς νόημα θα δίδεται στις λέξεις αξιοκρατία, ομαδική δουλειά, συνεργασία; Η εικόνα της γενικότερης ανασφάλειας και αστάθειας ίσως επιδεινωθεί, και τα μνημεία, η έρευνα και η σωτηρία τους, ίσως υποφέρουν περισσότερο από όσο σήμερα.

Ολοκληρώνοντας αυτήν τη σύντομη παρουσίαση, επιθυμώ να αναφέρω ότι η εντύπωση που έχω αποκομίσει συνεργαζόμενη από το 1987 με το Ινστιτούτο για την Προϊστορία του Αιγαίου και τους ανθρώπους του, τόσο ως ερευνήτρια, όσο και ως στέλεχος της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, ιδιαίτερα όταν υπηρετούσα στην αρμόδια ΚΔ' ΕΠΚΑ, θα μπορούσε να συμπυκνωθεί σε δύο λέξεις: *no nonsense*.

Δρ ΜΕΤΑΞΙΑ ΤΣΙΠΟΠΟΥΛΟΥ
Επίτιμη Διευθύντρια Εθνικού Αρχείου Μνημείων ΥΠ.ΠΟ.Τ.
Βουλγαροκτόνου 68
Αθήνα 114-73
mtsipopoulou@yahoo.gr

ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ ΤΩΝ ΑΝΑΣΚΑΦΩΝ

Πάνος Βαλαβάνης

Αφετηρία των συλλογισμών που θα ακολουθήσουν είναι η συνειδητοποίηση ότι τα υπό την γην αρχαία δεν είναι άπειρα και κάποτε θα εξαντληθούν. Θα τελειώσουν. Το ζήτημα αυτό, παρόλο που φαίνεται αυτονόητο, όχι μόνο δεν έχει αντιμετωπιστεί δεόντως αλλά δεν υπάρχει καν υποψία του ούτε από τα εμπλεκόμενα άτομα ούτε από τους υπεύθυνους φορείς. Έτσι, ενδιαφερόμενοι μόνο για το παρόν, συνεχίζουμε ακάθεκτοι τις ανασκαφές για να τα αποκαλύψουμε όλα, χωρίς να ενδιαφερόμαστε τι θα γίνει στο μέλλον.

Με βάση τα στοιχεία που μας παραχώρησε το Τμήμα Ελληνικών και Ξένων Επιστημονικών Ιδρυμάτων της ΔΠΙΚΑ, κατά το έτος 2011 έλαβαν χώραν στην Ελλάδα, εκτός των εκατοντάδων σωστικών, και 141 συστηματικές ανασκαφές, από τις οποίες οι 54 διεξήχθησαν από ξένες σχολές και ιδρύματα, ενώ οι 87 από αντίστοιχα ελληνικά (από τα πανεπιστήμια, την Αρχαιολογική Εταιρεία, καθώς και από μέλη της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας).

Υπό το πρίσμα του κινδύνου εξάντλησης των αρχαίων, ακόμα κι αν οι προθέσεις των ανασκαφών είναι μόνον επ' αγαθώ (δηλ. η μελέτη, δημοσίευση, συμπλήρωση γνώσεων κ.λπ.), τίθεται σαφώς ζήτημα επιστημονικής δεοντολογίας.

Για την αντιμετώπιση του προβλήματος θα σας εκθέσω κάποιες πρώτες σκέψεις, αλλά το πιο βασικό είναι η συνειδητοποίηση από όλους μας αυτού του κινδύνου. Νομίζω ότι θα χρειαστούν ενέργειες προς δύο κατευθύνσεις: Η μία είναι καθαρά πρακτική. Να μειωθεί το ταχύτερο και όσο γίνεται περισσότερο ο αριθμός των συστηματικών ανασκαφών. Γι' αυτό αρκεί αφενός η αυστηρή τήρηση των σχετικών άρθρων του νόμου, που θα οδηγήσει εύκολα σε αναγκαστικό περιορισμό όσων δεν τηρούν τις διατάξεις για τις οριζόμενες προϋποθέσεις. Αν αποφασίσουν οι υπεύθυνοι φορείς και τα όργανα του ΥΠ.ΠΟ. να κάνουν ουσιαστικό έλεγχο και κρίση, ελάχιστοι θα είναι οι ανασκαφείς που θα λάβουν άδεια. Αφετέρου θα πρέπει να τεθούν αριθμητικοί περιορισμοί για τις συστηματικές ανασκαφές, κατώτεροι των όσων ισχύουν σήμερα. Έτσι, αντί να παραχωρείται άδεια ανασκαφής εις πάντα βουλόμενο και αιτούμενο, γιατί αυτό ακριβώς γίνεται, προτείνω να θεσπιστούν επί παραδείγματι οι ακόλουθοι όροι:

Στα Πανεπιστήμια αντί του δικαιώματος κάθε μέλους ΔΕΠ να μπορεί να έχει την ανασκαφή του, να επιβληθεί όριο μέχρι τρεις ανασκαφές ανά ίδρυμα, μία προϊστορική, μία κλασική και μία βυζαντινή. Στην Αρχαιολογική Εταιρεία να τεθεί ανώτατος αριθμός και να μην είναι δυνατόν να χορηγηθεί νέα άδεια, αν δεν έχουν τελειώσει οι παλιές. Από τις ξένες σχολές να σταματήσουν οι αποκαλούμενες «συνεργασίες», που διπλασιάζουν τον αριθμό των τριών, που καθεμιά δικαιούται, σε έξι ανά σχολή, ενώ και τα ξένα Πανεπιστήμια να λαμβάνουν τις άδειες μόνο μέσω των σχολών και εντασσόμενα στον αριθμό τους. Τέλος, στην Αρχαιολογική Υπηρεσία οι συνάδελφοι, ως οι αμέσως υπεύθυνοι κατά το νόμο, θα πρέπει να γίνουν οι ίδιοι με το παράδειγμά τους οι θεματοφύλακες των νέων αντιλήψεων, δεχόμενοι π.χ. μία συστηματική ανασκαφή ανά Εφορεία.

Εκ παραλλήλου, αυτή η περιοριστική πολιτική θα πρέπει να συνοδευτεί από έναν μακροχρόνιο προγραμματισμό ανασκαφικής δραστηριότητας σε όλη την Ελλάδα, ο οποίος θα εμφορείται από νέα, επιστημονικά κριτήρια. Βάσει αυτών, θα δίδεται άδεια ανασκαφής μόνο σε συγκεκριμένες θέσεις, για να λυθούν συγκεκριμένα ιστορικά και αρχαιολογικά προβλήματα και μόνον σε ανθρώπους ή φορείς, οι οποίοι θα είναι οι αρμοδιότεροι να τα χειριστούν. Μόνον έτσι θα υπάρξει περιορισμός του ανασκαφικού έργου χωρίς απώλειες ή καθυστερήσεις στην επιστημονική πρόοδο και οι ανασκαφές θα υπηρετούν ουσιαστικά την έρευνα.

Όλα αυτά όμως για να γίνουν, απαραίτητη προϋπόθεση αποτελεί το να αλλάζουμε στάση όλοι εμείς απέναντι στα πράγματα. Να ανατρέψουμε τον τρόπο που σκεφτόμαστε. Πρέπει να πάψουμε να θεωρούμε την ανασκαφή ως ευκαιρία για ανάδειξη των αρχαίων, και ενίοτε δική μας, και να την αντιμετωπίζουμε ως ανάγκη. Ακόμα και ως κίνδυνο. Το στοιχείο αυτό είναι κρίσιμο και κομβικό. Αν θεωρήσουμε την ανασκαφή ως κίνδυνο για τα αρχαία, και ο κίνδυνος εξαφανίσεώς τους είδαμε ότι είναι υπαρκτός, όλα θα είναι ευκολότερα για την εφαρμογή της νέας αντίληψης. Θα ανασκάπτουμε όσο το δυνατόν λιγότερο, θα φροντίζουμε αμέσως να επουλώσουμε τις πληγές με τη δημοσίευση και την ανάδειξη και θα νοιώθουμε ήσυχοι μόνον όταν τα αρχαία διατηρούνται ασφαλή και ανέπαφα κάτω από το χώμα. Πριν ξεκινήσουμε λοιπόν μια ανασκαφή θα πρέπει να αναρωτιόμαστε αν είναι απολύτως αναγκαίο να την κάνουμε και αν είμαστε ικανοί να τη φέρουμε εις πέρας με τα διαθέσιμα κάθε φορά χρονικά, οικονομικά, πρακτικά κ.ά. δεδομένα.

Επίσης πρέπει να ξεφύγουμε από την αντίληψη ότι στην ανασκαφή έχουμε υποχρέωση να αντλήσουμε όσο το δυνατόν περισσότερες πληροφορίες, ανεξαρτήτως συνεπειών. Έτσι κι αλλιώς οι περισσότερες έχουν ήδη εξαφανιστεί! Η ανασκαφή θα πρέπει να διεξάγεται με γνώμονα την όσο το δυνατόν μικρότερη βλάβη των αρχαίων, έτσι ώστε αφενός να επιτυγχάνεται η διαφύλαξή τους για να γίνεται εύκολη και λειτουργική η ανάδειξή τους και αφετέρου για να είναι εφικτή σε κάθε ευκαιρία η δυνατότητα επανελέγχου των συμπερασμάτων από τη μελλοντική αρχαιολογική έρευνα.

Αλλά βεβαίως δεν τρέφουμε ψευδαισθήσεις, δεν είναι εύκολο να σταματήσουν οι ανασκαφές. Στις περιπτώσεις, λοιπόν, όπου αυτές είναι αναπόφευκτες, και πάντοτε υπό το πρίσμα που αναφέραμε παραπάνω, θα πρέπει να ληφθεί πρόνοια ώστε να διαφυλάττονται υποχρεωτικά άσκαφτα τμήματα ως στοιχεία για μελλοντική έρευνα. Συνειδητά, οι ανασκαφές να μένουν ανολοκλήρωτες. Να μην λέμε δηλ. στην έκθεσή μας, «δυστυχώς δεν μπορέσαμε να ερμηνεύσουμε μια κατασκευή γιατί συνεχιζόταν στο διπλανό οικόπεδο» ή «δεν προλάβσαμε να ολοκληρώσουμε την ανασκαφή, γιατί οι πιστώσεις αποδείχθηκαν ανεπαρκείς». Όταν συμβαίνουν όλα αυτά, εμείς θα γράφουμε «ευτυχώς!». Η δε ανασκαφική μας έκθεση θα τελειώνει με τη φράση «στο τάδε σημείο αφήσαμε άθικτη έκταση τόσων τετρ. μ. με στόχο τη μελλοντική έρευνα».

Αν το έκαναν αυτό και οι παλαιότεροι, η εργασία των σημερινών αρχαιολόγων θα ήταν ευκολότερη και αποδοτικότερη. Δεν θα υποχρεωνόταν π.χ. ο Kyrieleis στην Ολυμπία να προσπαθεί να μελετήσει το λεγόμενο «μαύρο στρώμα» από τις αποθέσεις του βωμού του Διός, μόνο στα σημεία που είχε αφεθεί άσκαφτο κάτω από μεταγενέστερους τοίχους, που το είχαν καλύ-

φει, ούτε οι Γάλλοι στους Δελφούς να βρίσκουν ανέπαφα σημεία του πρώιμου ιερού, μόνον αν σήκωναν βάρη μεταγενέστερων αναθημάτων. Για να μη μιλήσουμε για τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουμε όλοι μας, όταν καλούμεθα να δημοσιεύσουμε υλικό παλαιότερων ανασκαφών, χωρίς τη δυνατότητα επαλήθευσης της στρωματογραφίας έστω και μέσω μιας απλής διερευνητικής τομής.

Βλέποντας λοιπόν τα πράγματα υπό την αντίληψη αυτή, θα είναι πιο εύκολο να χάσουμε την ψευδαίσθηση ότι τα κάνουμε όλα σωστά, όσο και αν είμαστε προσεκτικοί και υποφιασμένοι. Γιατί απλούστατα η σωστή ανασκαφή δεν είναι ζήτημα προσοχής και ευθύνης αλλά ζήτημα των δυνατοτήτων που έχει η έρευνα σε κάθε εποχή. Όπως εμείς σήμερα κατηγορούμε τον Σλήμαν ότι δεν έσκαψε σωστά ή τον Έβανς ότι έκανε υπερβολικές αναστηλώσεις, έτσι θα κατηγορούν κι εμάς οι αρχαιολόγοι του μέλλοντος για αντίστοιχες κατά τη γνώμη τους συμπεριφορές.

Καταλήγοντας λοιπόν, ας κρατήσουμε την υποχρέωση να διευκολύνουμε με κάθε τρόπο το έργο των μελλοντικών αρχαιολόγων, γιατί πρόκειται για ζήτημα επιστημονικής δεοντολογίας. Αυτοί, έχοντας καταγεγραμμένη την παλαιότερη γνώση και διαθέτοντας μεγαλύτερη βοήθεια από την τεχνολογία και τις φυσικές επιστήμες, ασφαλώς θα μπορέσουν να αντλήσουν περισσότερα στοιχεία και να οδηγηθούν σε ορθότερες ερμηνείες. Ποιος φανταζόταν πριν από μερικές δεκαετίες ότι θα μπορούσαμε σήμερα να μελετούμε την ακριβή προέλευση πολλών υλικών, την παλαιοχλωρίδα και παλαιοπανίδα μιας εποχής, τις τροφές που είχαν καταναλώσει και τις ασθένειες που είχαν περάσει πολλοί από τους νεκρούς που ανασκάπτουμε; Σε λίγα χρόνια η έρευνα των φυσικών επιστημών ίσως μας οδηγήσει στη δυνατότητα ανάκτησης ακόμα και ήχων από ένα κλειστό ανασκαφικό στρώμα. Δεν θα είναι λοιπόν απώλεια η μη δυνατότητα ανάκτησης των ήχων από παράσταση αρχαίας τραγωδίας ή της φωνής του Περικλή όταν διάβαζε τον Επιτάφιο ή ακόμα του Σωκράτη να μιλάει με τους μαθητές του, επειδή δεν θα υπάρχουν άσκαφτα στρώματα που να την έχουν διαφυλάξει;

Αυτό που θα πρέπει, λοιπόν, εμείς να κάνουμε δεν είναι τίποτε άλλο από το να προσπαθήσουμε να δούμε τον κόσμο όχι μόνον με τα μάτια του παρελθόντος, όπως έχουμε συνηθίσει λόγω επαγγέλματος, αλλά και υπό το πρίσμα του μέλλοντος. Στην ουσία αυτό που προτείνουμε δεν είναι τίποτε άλλο από μια βασική αρχή της συνειδητής ζωής: Να προσεγγίζουμε τα ζητήματα από την πλευρά του άλλου. Και εν προκειμένω, από την πλευρά των μελλοντικών μας συναδέλφων και του μέλλοντος της επιστήμης μας¹.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΒΑΛΑΒΑΝΗΣ,

Καθηγητής, ΕΚΠΑ

Τομέας Αρχαιολογίας και Ιστορίας της Τέχνης
pval@arch.uoa.gr

1. Μετά την ανακοίνωση της διάλεξης, η υποψήφια διδάκτωρ του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Π.Α. και υπάλληλος της βιβλιοθήκης του Αρχαιολογικού Σπουδαστηρίου, κα Φωτεινή Μπαλλά, μου έδωσε άτυπο από το περιοδικό *Chateau-Galliard* 9-10 (1982) 213-

219, στο οποίο περιλαμβάνεται η ανακοίνωση του O. Olsen, *Rabies archaeologorum*, όπου αναπτύσσονται ιδέες και προτάσεις ανάλογες με αυτές που αναλύθηκαν στο ανωτέρω κείμενο.

PANOS VALAVANIS
University of Athens
Department of Archaeology
pval@arch.uoa.gr

The future of the excavations

It is widely accepted that valuable antiquities lying under our ancient soil are not innumerable or infinite and that someday we will run out of them. Nevertheless, we go on incessantly, wishing to reveal everything now. From this point of view, even if the excavators' intentions might be those of a good will and even if they relate to a good cause (study, publication, completion of knowledge, etc.), a question of scientific and professional ethics can still be raised.

In order to deal with this problem there must be a drastic halt in excavations which must be seriously limited. This can be achieved by:

- a. the introduction of scientific criteria by organizations issuing excavation permits
- b. the self-restraining of archaeologists as far as new excavations are concerned and
- c. the compulsory preservation of elements for future research if excavation is unavoidable.

Future archaeologists having recorded previous knowledge and since they receive more serious and wider aid than older generations by technology and the sciences, they will be definitely capable of extracting more information and arrive at more correct interpretations than those achieved by us.

As we are dealing with the research of the past let us include and consider among our criteria its future as well.

ISBN: 978-618-81337-0-9

